

ILLEM ETIKETT PROTOKOLL

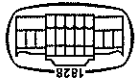
Dr. Sille István

Dr. Sille István

ILLEM

ETIKETT

PROTOKOLL

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Szerző:
Dr. Sille István

ISBN 963 05 8297 X

Kiadja az Akadémiai Kiadó,
az 1795-ben alapított Magyar Könyvtérjesztők Egyesülésének tagja
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19.
www.akkt.hu
www.szakkonyv.hu

© Dr. Sille István Budapest, 2005
© Akadémiai Kiadó Rt., Budapest, 2005

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televíziózás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó Rt. igazgatója
Felelős szerkesztő: Budaházy Árpád
Termékmenedzser: Egri Róbert
Arculatterv: Auth Design
Fedlatterv: Starkiss Kft.
Illusztrációk: EDUA

A CD-t készítették:
Téglás Zoltán
Hinkel József

A számitógépes tördelés a Bookmaker '97 Bt. munkája
A nyomást és kötést az EFO Nyomda Kft. végezte
Felelős vezető: Fonyódi Ottó
Százhalombatta, 2005
Kiadványszám: KMA5-112
Megjelent 37,89 (A/5) ív terjedelemben

Printed in Hungary

Tartalomjegyzék

11	Előszó a tíznegyedik kiadáshoz
13	Tárgyindex
15	I. TÁRSADALMI KAPCSOLATAINK EREDETE
17	1. A viselkedéskultúra alapjai
21	2. A legfontosabb fogalmak
21	Illem(szabályok) 21 • Etikett 21 • Etikett 22 • Etikett 23 • Diplomácia 23
24	3. Az etikett, a protokoll haszna és szükségessége
24	A klasszikus alkalmazás
26	Megújulás az új évezredben
27	A protokoll kényszere
28	A kényszer protokollja
29	A lehetetlen protokollja
30	A figyelemesség protokollja
31	4. A viselkedéskultúra történetéből
62	5. Diplomácia
62	Történeti visszapillantás
69	A konzulátus intézménye
70	Diplomáciai fogalmak – ma
73	A diplomáciai eljárások
77	A konferencia-diplomácia
78	Hölgydiplomácia
78	A női protokoll 78
79	A diplomáciai öltözet
79	Férfiak diplomáciai öltözete 79 • Nők diplomáciai öltözete 79
81	Nemzeti jelképek
81	A címer 81 • A zászló 82 • A himnusz 84 • A Szent Korona és a koronázási jelvények 84
85	A diplomácia nyelve és nyelvezte
87	6. Tanuljunk viselkedni
87	Hogyan tanuljunk viselkedni?
89	Igény a viselkedéskultúrára világszerte
90	Igény itthon is!
93	II. A HIVATALOS PROTOKOLL
95	Az állami protokoll
96	A vállalati protokoll
98	A reprezentáció szabályozása
99	III. ETIKETT ÉS PROTOKOLL A GYAKORLATBAN
101	Altájos magatartási normák
101	A képviselőt 101 • A belügyekben való be nem avatkozás 101 • A politikai jellegű megmozdulásoktól való távolmaradás 102 • A társadalmi és erkölcsi (vallási) szokások tiszteletben tartása 102 • A deviza-, a vámszabályok és egyéb adminisztrációs előírások megtartása 103

103	Viselkedési szabályok	103
104	Magánéleti megnyilvánulások	104
104	Kapcsolattartási szabályok	104
107	IV. AZ ILLEM, ETIKETT, PROTOKOLL ALAPSZABÁLYAI ÉS GYAKORLATÁ	107
109	1. A közönség	109
109	Közönség szöveg	109
111	A közönség formálhatósága	111
111	Előre közönség 111 • Fejbeccentes 111 • A kalapemelés 111 • Könnyű meghajlás 111 • Mélyebb meghajlás 111 • A felállítás 111 • A kézfogás 112 • A csók 112 • Az ölelés 113 • A kézcsók 113 • Idegenek közötti 114 • Az elköszönés 114	115
115	2. Bemutatók	115
115	Be kell mutatkozni 115 • A keresztnévvel való bemutatkozás 116 • Akiknek nem kell bemutatkozniuk 116 • Különleges esetek 116	118
118	3. A bemutatás	118
118	Tárgyalásokon 118 • Társaságban 118 • A hagyományos forma 118	120
120	4. A megszólítás	120
120	Kis magyart megszólítás történet	121
121	Kis magyart megszólítás történet	121
125	Férfit 125 • Nők 125 • Ön – maga – te 126 • Hivatalos érintkezésben 127 • A keresztnév történet 127 • Kérlelő 127 • A közönség, a hallgatóság megszólítása 127 • A diplomáciai megszólítási formák 128 • Fordítási problémák 128	129
129	5. A társalgás	129
136	Armírol nem illik beszélni 129 • Illemszabályok 130 • Formai követelmények 130 • Közös ségi művészet 130 • Kis asztalnál 133 • Nagy asztalnál 133 • Az álló alkalmak 134 • Az előadás 135	136
136	6. Viselkedés nyílvanosság előtt	136
147	Egy férfi és egy nő 136 • A lépcső 137 • A járművek lépcsője 137 • A mozgólépcső 138 • Az ülőhely átadása 138 • Színházban, moziban, koncerten 138 • A sorok között 139 • Ruhahatáron 139 • Az előre engedés 140 • Étteremben 140 • A make up make up-ja 141 • Félzetnél nem szűgyen 141 • ...de hogyan fizesünk? 142 • Sorbanállás 142 • A távollásági lekedési eszközök illemszabályai 143 • A repülőgépen 143 • Vonaton 143 • Távollásági autóbuszjáratokon 144 • Folyami hajókon 144 • Tengeri hajókon 144 • Menyi csomagom van! 145 • Otthon is a nyilvánosság előtt! 145 • Viselkedés és környezetvédelem? 146 • A szállodákban 146	147
147	7. Apró keblemelenségek	147
147	Asztás 147 • Tüszentes 147 • Köhögés 148 • Csuklás 148 • Gyomororkorgás 148 • Az illemsértés 148 • Bocskanakkérés 149	150
150	8. A partner segítése	150
151	9. A női udvarlással	151
152	10. Lazítás	152
154	11. Dohányzás	154
154	Tilos a dohányzás 155 • Nem illik dohányozni 155 • A kínálás 155 • A tizadás 156 • A hamu levérese 156 • A füst 156 • A szivar és a pipa 156 • A hamutartó 156 • Allófogadás 157	154
154	12. Pontosság	154
154	Asztalnál 157	154
154	A napszakok különbsége 158 • A pontosság fogalmi 159 • Percnyi pontosság 159 • A megengedett késés 160 • Rövid időszakon belüli időpont 160 • Meghatározott időpontok közötti megjelölés 160	154

161	13. Telefon és telefonhasználat	A telefonhasználat alapszabályai 162 • A telefonhívás időpontjai 163 • Az üzenetfogózó 164 Magántelefon a munkahelyen 164 • A mobiltelefon 164 • A multikommunikációs mobilkés- szülék 165
166	14. A névjegy és névjegyhasználat	A névjegy formája és anyaga 166 • Fénykép a névjegyen 167 • A hivatalos és a magánmév- jegy 167 • A női névjegy 169 • A közös névjegy 169 • A névjegy személyes átadása 169 • A névjegy leadása 169 • A névjegygyűjtés 170 • A küldött névjegyeken alkalmazott jelzé- sek 170 • A névjegygyűjtéssel ügyleti kell 171 • Egyéb szabályok 171 • A névjegygyűjtés fontosabb esetei 171 • A leadott névjegyek száma 172
173	15. Írásbeli udvariasság	A hivatalos levélpapír 173 • A hely és a dátum feltüntetése 173 • A címzés 174 • Az írás- beli megszólítás 174 • Az elköszönési formula 174 • Az aláírás 174 • A pecsét 175 • A bori- ték 175 • Fax 176 • E-mail 177
178	16. Ajándék, ajándékozás	A hivatalos ajándékozás 178 • Az állami ajándék 179 • A lekötelező ajándék 180 • A figyel- meségi ajándék 180 • A magán ajándékok 180 • A családon belüli ajándékozás 180 • Az ajándék kiválasztása 181 • Az ajándékozás formailtása 181 • A jó ajándék 182 • Az ajándé- kozás alkalmi 183 • Az ajándék csomagolása 184 • Az ajándék átjelzése 184
185	17. A virág	Asztaldiszként 185 • Szobadiszként 185 • Teremdiszként 185 • Elkészéskor és elutazás- kor 186 • Vágott vagy cserpes? 186 • Otthoni látogatáskor 186 • Egyéb különleges alkál- mak 187 • A virágok összeállítás 187 • A virág személyes átadása 188 • Nemzetek és virá- gok 188
189	18. Kézüntételek	
192	19. A bortavalo	A bortavalo szokások alkalmi 192 • A bortavalo mértéke 193 • Nem adunk bortavalo 193 Adunk bortavalo 193 • A változó szokások 193
194	20. A rangsorolás	Egészen hivatalos megfogalmazás 194 • A legnevezetesebb rendezési kísérletek 195 • A protokollaris rangsorolás 197 • Az Országgyűlésben 198 • A nemesi méltóságok 199 • Az egyházi rangok közéti, tudományos személyiségek 198 • A nők rangsorolása 199 • A gyerekek rangsorolása 199 • A rendezvény helyszíne 200 • Delegációk rangsorolása 200 • A vegyes rangsorolás 200 • A tolmács rang- sorolása 201 • Egyéb szabályok és szokások 201
202	21. Az ültetési rend	Az asztal formája 203 • A különleges asztalokról 203 • Ültetés tárgyalásnál 204 • A téglá- lap alakú asztal 204 • A négyzet alakú asztal 205 • A parkó (U) alakú asztal 205 • A fésű alakú asztal 206 • A kör alakú asztal 206
206	Ültetési elkezés	Munkaélkezés 206 • Diszkrétkezés 206 • Tégla alakú asztal 207 • Parkó alakú asztal- nál 209 • Fésű alakú asztal 210 • Kör alakú asztal 211 • Eteremben kis asztal 212
213	Ültetési rend a gépkocsiban	
215	Ültetési rend egyéb és különleges alkalmakon	Színházban 215 • Előadásban 215 • Disztribúción 216 • Himnuszban 216 • Egyéb különle- ges rangsorolási kérdések 216
217	22. Meghívás, meghívók	A meghívó formája 220 • A meghívó anyaga 220 • A meghívó kitöltése 220 A meghívó elküldése 221 • Külföldi szokások 221 • Néhány példa 222

V. JÓLAPOLTSÁG ÉS ÖLTÖZKÖDÉS	229
1. Jólapoltság	231
A haj 232 • A kopaszság 233 • A paróka 233 • A bajusz 233 • A szakáll 234 • Az arc kiké- szítése 234 • A partim, a dezodor 235 • A köröm 235 • A fogak ápoltsága 235	
2. Öltözködés, öltözet	236
A ruházat ápoltsága	236
A divattörténetből csipegetve	237
Mindennapi ruhadarabjaink	239
A kalap 239 • A gallér 240 • A nyakkendő 240 • A fehérnemű 240 • A zokni 240 • A hars- nya 240 • A zsebkendő 240 • A kesztyű 241 • A cipő 241 • A kabát 241 • Az ékszer 241 • A férfiöltözet 242 • A női öltözet 242 • A felsőruházat kiválasztása 242	
Hivatali öltözet, utcai viselet, munkaruhá, szabaddíjruha	244
Alkalmi öltözet	245
Informális öltözet 245 • A félünnepélyes és ünnepélyes öltözet 245 • A frakk 246 • A szmo- king 246	
Speciális alkalmi ruhák	247
Tudományos, kulturális intézményekben 247 • Ipári üzemekben 247 • Mezőgazdasági léte- siményekben 247 • Sportrendezvények 247 • Horgászat és vadászat 248	
Néhány apróság	248
VI. A VENDEGLÁTÁS PROTOKOLJA – A PROTOKOLLÁRIS VENDEGLÁTÁS	249
1. Álló alkalmak	251
A fogadás	251
Az álló alkalmak ritka esetei	253
2. Ülteses alkalmak	254
A tárgyalóasztalnál 254 • A munkaebéd 254 • A disztekzés 255 • A villásreggeli 256 • A „brunch” 256 • Az üzleti ebéd 256 • A tárgyalóasztalnál 256	
3. A buffet-dinner	257
4. A parti	258
A kokielparti 258 • A garden party 258 • A barbecue-party 259 • A borkóstoló parti 259 A farsangi parti 259 • A gyertyafényes parti 259 • A „hajts be parti” 259 • A happening party 259 • A kártyaparti 260 • A kert parti 260 • A konyhaparti 260 • A lakásszentelő par- ti 260 • A meglepetésparti vagy ierohanásparti 260 • A táncparti 260 • A televízió-parti 260 A partik közös jellemzője 261	
5. Egyéb társasági összejövetelek	262
A borkóstoló 262 • A vadászati 263 • Az üzenlätogatas 264	
6. A sajtótájékoztató	265
Az interjú 265 • Sajtótájékoztató vagy sajtókonzferencia 266 • Meghívas 266 • Technikai fel- tetelek 266 • A sajtókonzferencia levezetése 267	
7. Kiállítás szervezése és megnyitása	268
8. Az otthoni vendéglätas	270
A lakáskörnyömnék 270 • Protokoll otthon 271	
VII. ÜZLETI ETIKETT	273
Az önlétarajz és a felvételi beszélgetés 276 • A hivatali diplomácia 277 • Ne csinálj! 277	
VIII. ÉTKEZÉSI KULTÚRA	279
Egy kis étkezéstörténet	282
Néhány történelmi példa nyencéknek	283
Gasztronómiai alapismeretek	285
Az ételkínálat 285 • Az ételek sorrendje 285 • Az italkínálat 286 • A borfajták 286 • Az ita- lok hűtéséről 286 • Az ital felszolgálatásának néhány alapszabálya 287	

287	Asztal mellett
	A leülés 287 • Testtartás étkezés közben 288 • Az asztal melletti beszélgetés 288 • A terti-
	tés 288 • Kínálás, felszolgálat 289 • A tükmalás 290 • Ültetési segédesszközök 290 • Pohár-
	köszöntő 291

293	IX. HIVATALTOS PROGRAMOK SZERVEZÉSE
295	1. Delegációs programok szervezése és lebonyolítása

295	Előkészítés
296	Szervezés
	Programtervezet 296 • A szállodaafoglatás 297 • A kormányváro 297 • VIP 297 • A tárgyaló-
	termek 297 • A munkarend 298 • A munkavégzés technikai eszközei 299 • A tolmácsolás 299
	A programmegyeztetés 299 • Jegyzőkönyv aláírása 300 • Sajó, hírközlés 301 • Program meg-
302	Lebonyolítás
	trása, fordítása 301
	Eligazítás 302 • Erkezés 302 • Helyszini ellenőrzés 302 • Rögtönzés 303 • Záródokumen-
304	Zárás, adminisztráció
305	2. Sokoldalú rendezvények szervezése és lebonyolítása
	Konferencia 305 • Kongresszus 305 • Vándorgyűlés 305 • Anket 305 • Szimpózium 305 • Ke-
	reksztal-beszélgetés 305 • Vitaülések 305 • Munkabizottsági értekezlet 306 • Előadás jel-
	legű rendezvény 306 • Vitakör jellegű rendezvény 306 • Munkaszerv jellegű rendezvény 306
308	Előkészítés
	Döntés a vállaltól 308 • Delegációk szintje és összetétele 308 • Időpont 308 • Költésévi-
309	Szervezés
	seles 308
	A jegyzőkönyv aláírása 313
314	Lebonyolítás
314	Tendők a befejezés után
315	Pénzügyi vonatkozások

319	X. VISELKEDES KÜLFÖLDÖN
-----	-------------------------

325	XI. AZ ETIKETT ÉS PROTOKOLL SAJÁTOSÁGAI KÜLFÖLDÖN
-----	---

327	1. Európa
327	Finnország
328	Svédország
331	Norvégia
331	Dánia
332	Nagy-Britannia
337	Írország
338	Izland
339	Franciaország
342	Németország
344	Ausztria
345	Belgium, Hollandia, Luxemburg
346	Svájc
347	Lengyelország
348	Csehország
349	Szlovákia
350	Romania
351	Szlovénia
351	Szerbia és Montenegró
351	Horvátország
352	Bosznia-Hercegovina

352	Bulgária
353	Makedónia
353	Albánia
353	Spanyolország
356	Portugália
357	Olaszország
358	Görögország
359	Törökország
360	Európai miniallakomok
361	Oroszország
363	A balti államok
363	Beloruszia
363	Ukrajna
364	Moldávia
364	A kaukázusi közállatársaságok
366	2. Az arab országok
369	3. Ázsia
369	Izrael
370	India
372	Pakisztán
372	Kína
374	A közép-ázsiai közállatársaságok
374	Mongólia
375	Vietnam
375	Korea
376	Japan
378	Távol-Kelet
380	4. Afrika
382	5. Amerika
382	Amerikai Egyesült Államok
385	Kanada
385	Latin-Amerika
387	6. Ausztrália
389	Személyes utószó
393	MELLÉKLETEK
395	1. Címek és rangok idegen nyelvű fordítása
395	Főhatóságoknál
397	Vallalatiaknál
400	2. Ellenőrzési lista sokoldalú delegációs programok szervezéséhez
400	Előkészítés
400	Szervezés
401	Lebonyolítás
402	Zárás, adminisztráció
403	3. Ellenőrzési lista sokoldalú nemzetközi rendezvények szervezéséhez
403	Előkészítés
403	Szervezés
406	Lebonyolítás
407	Tecendők befejezés után
408	Költségvetési minta
413	Irodalom
419	Tárgymutató

Az *Illem, etikett, protokoll* ezen – tízenegyedik – kiadása, lépést tartva olvasási és tanulási gyakorlatunk fejlődésével, az elektronikus kommunikáció eszközeit felhasználva törekszik az olvasók és az oktatók igényeinek hatékonyabb kielégítésére.

A könyvhöz mellékelt CD többféle kiadást teljesít:
 – A CD-n szereplő tartalomjegyzék megkönnyíti a keresést a fő címszavak és kifejezések könyvbeli helyének pontos megadásával.
 – A CD-n olyan kiegészítések találhatók, amelyek a könyvben nem szerepelnek. Ezek lehetnek szakmai ismertetések, leírások, irodalmi idézetek, kiegészítő megjegyzések, magyarázatok, információk, vélemények, megtörtént esetek leírásai. A kiegészítéseket a könyv lapjainak szélén ikon jelzi.
 – A CD tartalomjegyzékében ezek az ikonok a lapszáma utalással vannak fel tüntetve, így azonosítható, melyik szövegrészhez tartozik és a kiegészítés az ikorra kattintással megnyitható.

– A CD tartalomjegyzékében olyan címszavak is találhatók, amelyek a könyv egyes részleteihez nem rendelhetők. Ezek szintén az adott címző mellett ikonra kattintással nyithatók meg. *Olvasva a kiegészítéseket követhetnül, szórakozdass- keni.*

– Ha a kézikönyvből *tanulni* vagy *tanítani* akar, térjen át a kézikönyv *Vizsgakérdések* fejezetére, ahol ellenőrző kérdéseket talál. Adj a meg a választ szóban vagy írásban. A kérdésre kattintással megjelenik, hogy a könyv melyik oldalán található meg a válasz. Ennek alapján ellenőrizze, vagy értékelje választát. De ne gondolja, hogy minden kérdést On helyett a kézikönyv vagy bárki más megválaszolhat. A *vizsgakérdések* célja nem a válasz automatikus megadása minden vagy bármilyen kérdésre (amely önmagában is lehetetlen), hanem az *érdeklődés felkeltése*, a válaszok *megtalálásában* és a legkülönbözőbb egyedi esetekben való *önálló, szakszerű eligazodás* elősegítése. Ezért egyes kérdéseknél a „Könyvön kívüli válasz” szerepel. Ezeknél a kérdéseknél önmagának vagy a vizsgázatónak kell eldöntenie a válasz helyességét.

Szervezett oktatás esetén vizsgázatásnál az októ adhatja fel a fent említett kérdéseket. De akár a könyv részét, akár saját oktatási anyaga alapján más kérdéseket is feltehet. Az ezekre adott válaszok értékelése az októ feladata.

Kellemes tanulást és jó szórakozást!

A szerző és a kiadó

Az *Illem, etikett, protokoll* című könyv immár tizedik alkalommal jelenik meg a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó gondozásában. Neveztek már szakkönyvnek, kézikönyvnek, használgatási anyagnak, szakirodalomként, forrásmunkaként – a diplomáciai protokoll kézikönyvtől a vállalati protokoll kiadványokig, szinte szó szerint idézve –, szemelvények és újságclikkek készítéséhez, viselkedeskultúrával kapcsolatos előadásokon és versenyeken. Tehát sokan, sokféleképpen merítették belőle. Készült hozzá indulatos és tárgyilagossal előző: egyik megközelítés sem vesztette el aktualitását. A könyvben foglaltak iránt tapasztalható folyamatos szakmai és közérdekklődés azt mutatja, hogy időálló és egyben korszerű ismereteket tartalmaz, amelyek iránt valódi társadalmi igény jelenkezik.

A könyv az eddigi kilenc kiadásban háromszor került felülvizsgálatra. A tizedik kiadásban ismét igazodik korunk változásaihoz és viselkedéssztereotipjaink alakulásához. Ebben alapvetően a következő tényezők motiválják:

– *Magyarországnak az Európai Unióhoz való csatlakozása* nélkülözhetetlen nézeti viselkedeskultúránk e közösséghez való fokozottabb alkalmazkodását és e viselkedeskultúra *indatosságát*.

– A protokoll tevékenység az elmúlt évtizedben szétfeszítette korábbi korlátait és behatolt új társadalmi, gazdasági, kulturális területekre. A vállalatok és intézmények nemzetközi tevékenységének bővülése szükségessé tette a nemzetközi protokoll szabályainak alkalmazását e kapcsolatokban is.

– A protokoll egyidejűleg merít más területek szokásrendjéből is. A nemzetközi szervezetek és a multinacionális vállalatok sajátos szempontok szerint kialakított protokollaris rendszere – szervezeti felépítés, kapcsolattartási szintek, a szervezettől függő hivatalos rangok és megszólítások – befolyásolja a hagyományos (diplomáciai) protokollt.

– A telekommunikáció minőségének átalakulása új technikai megoldásokat vezet be a protokollba is. Lerövidíti a hivatalos levelezés határidejét, a meghívások jelzések, csatolások, aláírás).

– A globalizáció új követelményeket támaszt a kapcsolattartás technikájában, gyorsaságában, a programszervezésben, más kultúrkörök hivatalos és társasági szokásainak megismerésében.

– A protokollban eddig is fontos szerepet játszó biztonsági követelmények számoss, korábban előbbre rangsorolt szempont elé kerülnek.

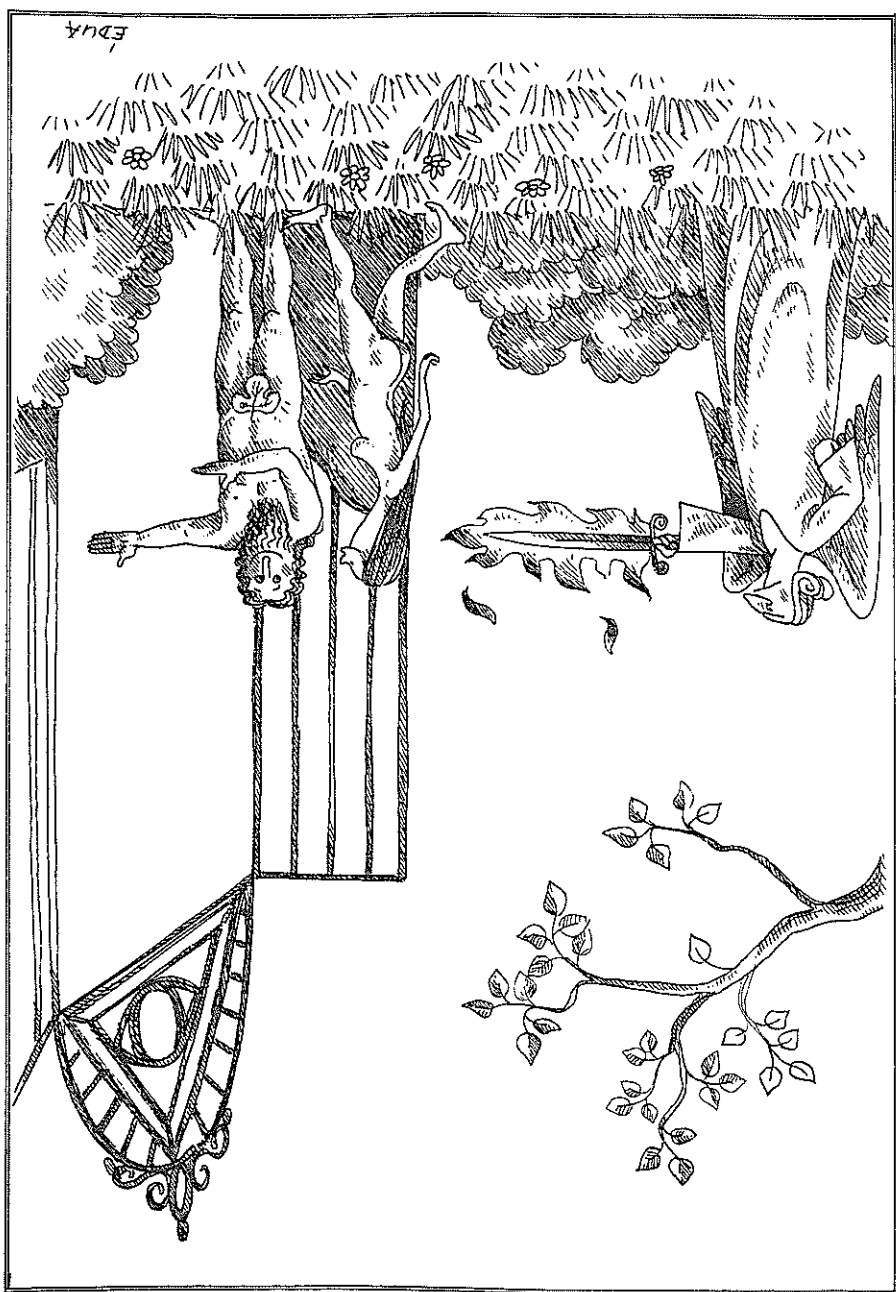

– A nagy társadalmi változások mellett a viselkedéskultúra és a protokoll ter-
mészetes fejlődése is szükségessé teszi ismereteink és gyakorlatunk időszakon-
ként rendszeres áttekintését.

Az új évezred új protokollt követel.

A könyv újra bemutatásához álljon itt még egy gondolat, amely a szövegben
több helyen bővebben kifejtve is megjelenik: „Nem másokért viselkedünk, ha-
nem önmagunkért és egymásért.”

2003. január

I. Tarsadalmi kapcsolataink eredete

I. A viselkedéskultúra alapjai

Kezdhetnénk akár Ádammal és Évával. Az emberiség létformája a közösség, az együttélés minden problémája ellenére. Minden egyén szerepét a közösségekben elfoglalt (megerősített) helye határozza meg: így már a kezdetleges társadalmi szervezetek is érzékenyen tükrözték ezt a besorolást, és ennek leglátványosabb megnyilvánulásai voltak azok a külsőségek, amelyeket kifejezték a társadalmi függőséget.

A társadalomba való beilleszkedés mindig kétoldalt: egyrészt általános igény van a mind sokrétűbb társadalmi kapcsolatok (rang, vagyon, jövedelem, munka, életmód, adott helyzet) szabályozására, másrészt az egyén sajátos tulajdonságai szerint vélekedik ezekről a normákról.

A társadalmi fegyelem betartása minden közösségben követelmény, függetlenül a rendszer jellegétől. Az 1989. évi rendszerválással kapcsolatos hazai történesek érzékeltesen rámutattak arra, hogy a szabadsággal élni nehéz, a szabadsággal visszaélni könnyű. Ez nem politikai kijelentés, hanem történelmi tanulság. Ezért alakította ki minden társadalmi rendszer – emberi és történelmi örökségét átveve, megtagadva vagy megújítva – érintkezési, magatartási szabályait. Valamennyi nép erkölcsi normái a szükségsszerűség szerint értelődtek hosszú századok alatt. A legfontosabb szabályokat az uralkodó osztályok mindig is kötelezően érvényesítették, ahogyan büntették. Így sokféle társadalmi érintkezési szabály épült be a jogrendszerbe.

Jellemző példa erre *Werböczy István* *Tripartituma* (*Tripartitum Opus Juris Consuetudinarii Regni Hungariae* – Magyarországi Szokásos Jogának Hármaskönyve), amely öt-kilencszáz év szokásjogát foglalta össze, és további négy évszázadon keresztül a magyar jogélet egyik alapvető műve maradt.

A jogrendszer – az egyes államok társadalmi és kulturális fejlettségének függvényében – elsősorban az állampolgárok legalapvetőbb jogait tartalmazza. A jogszabályoknak azonban csak egy része vonatkozik az erkölcs területére, más jogszabályoknak nincs erkölcsi tartalmuk. Ilyenek azok az eljárási szabályok, amelyek különböző hatósági eljárások formailtságaira (illetékbélyeg stb.) vonatkoznak.

„Mindenkörvénynél többet ér egy jó szokás” – mondta *Tacitus* római történetíró.

A társadalom fejlődését, a hierarchia bővülését nélkülözhetetlenül követte a rangok és a társadalmi viszonyokat szemléletesen kifejező viselkedési formák bővülése és finomodása. Mivel ezek betartatása a társaságba való befogadtatást jelentette, de az önkizárás elve miatt nem volt létfonosságú az uralkodó

osztály számára, jogi előírásokkal nem is szankcionálta. A társadalom azonban (szinte) kötelező érvényűvé tette őket: így jöttek létre az erkölcs írott és íratlan szabályai.

Az erkölcsi szokásokban hagyományosan pozitív emberi normák fogalmazódnak meg, mint a nők, az idősebbek tisztelete stb.

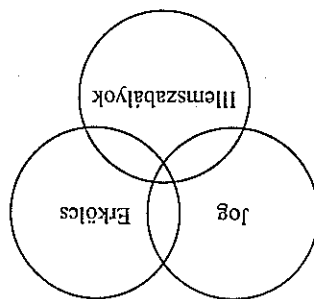
De nem minden érintkezési formailítás hordoz erkölcsi tartalmat. A sportban a véletlen szabálysértések is büntetéssel járhatnak. A szavazólap hibás kitöltése az érvénytelenítés mellett egyéb szankcióval nem jár. A legkülönbözőbb eljárásai formailítások leírása technikái, és nem erkölcsi részleteket ismertet – de gyakran kapcsolódik hozzájuk a jogi viszonyok ismertetése.

„A jog ott kezdődik, ahol a józan ész véget ér, s ahol véget ér a jog, ott már csak az erkölcs marad irányítónk.” (Antal József)

18

A jog, az erkölcs és az illemszabályok összefüggése a következőképpen szemlélíthető:

Ezek a kapcsolatok természetesen sokféleképpen összefergethetők. Végletes példaként a Tell Vilmos esete: egy erkölcsi tartalmat hordozó illemszabályt (kalapemelés a helytartó előtt) törvényszintre emeltek (kalapemelés a kereszttűzőn szankcionálták).

A jogi, az erkölcsi és az illemszabályok változnak. Az erkölcsi normák sajnos fellazultak. Az illemszabályok módosulnak, de általában is megőrzik hagyományos formáikat – feltéve, hogy megőrizzük udvariassságunkat.

Az emberi viselkedéskultúrában sokféle újítási törekvés volt tapasztalható – forradalmak, rendszerváltozások, új eszméáramlatok esetén –, de a régi megszokás továbbra is túlélte ezeket és megújulva tért vissza.

A mindennapi életben automatikusan érvényesülő sokféle viselkedési szabályra gyakran nem is gondolunk, holott egymás érdekében tudatosan kellene alkalmaznunk őket.

E viselkedési szabályok jellemzői, hogy

- történelmileg alakultak ki;
- társadalmi (nemzetközi) méreteiben érvényesülnek;
- mindennapiak, azaz nagy gyakorisággal fordulnak elő;

– belerögződtek az emberekbe a nevelés, a hagyomány, a megszokás, a közösségi kapcsolatok révén, így típushelyzetekben is biztosítják a kapcsolatteremtés és a kapcsolattartás módját (a típushelyzetek végteleen variációja pedig felkészíti a rendkívüli helyzetekben való magatartásra is);

– igen sokszor gyakorlati megfontolásokról és következményekről erednek, ezért többnyire logikusak, de vannak olyanok, amelyek értelme a múlt homályában vész;

– lassan változnak, és erőszakos megváltoztatásuk gyakran előre kudarca van ítéltve, a hagyományos formálítások tovább élnek valódi tartalmuk elvesztése után is, esetleg új tartalmat vagy értelmezést nyerve, az új szokásokat pedig nehéz tartósan bevezetni;

– történelmileg megfigyelhető – az utóbbi évtizedekben felgyorsulva – a formálítások feloldása felé mutató irányzat.

Az érintkezési szabályok mindemellett társadalmilag meghatározottak. A mértéktartás vagy a közvetlenség szűles határok között váltakozik, de a szélsőségek között a tisztelt és a kölcsönös megbecsülés minden esetben tartalmi követelmény. A társadalmi érintkezés nem tekinthető egyoldalúan úgy, mint a közösségi lét terméke és eszköze. Az eszköz megvalósítása mindig visszahat a munkaadó eredményére: így a társadalmi érintkezési szabályok helyes megvalósítása lényegesen segítheti társadalmi, üzleti érvényesülésünket, vagy ellenkező esetben annak akadályozhatja.

A társadalmi érintkezés csak szűkebb értelemben vonatkozik pusztán az emberek közötti kapcsolatokra. Az emberhez elválaszthatatlanul hozzátartozik természet és mesterséges környezet, a hegyektől, folyóktól, erdőtől és pusztától kezdve a városokon, a lakóhelyen és a lakáson, a munkahelyen, az általa kezelt vagy kiszolgált gépeken át munkája és mindenféle tevékenysége eredményéig és azok hasznosításáig. Mások ezzel kapcsolatosan megnyilvánuló magatartása (a formális vagy őszinte dicséretől a személtésen át a rongálásig) társadalmi életben szintén betartozik a társadalmi érintkezés fogalmába és gyakran mérvado is az egyén mások általi megítélésében.

A társadalmi érintkezés, annak tartalma és formája egyaránt a közösségi lét terméke és aktív alkotó ereje, amelyben kifejeződik az embereknek a teljes életterükhöz és élettevékenységükhöz való viszonya, így módon a *kultúra alapvető elemei közé tartozik*.

Egyéni megnyilvánulásaink – akár a társasági, akár a társadalmi, akár az üzleti, akár a magánéletben – kétfeleképpen, magatartásunkon és viselkedésünkön keresztül fejeződnek ki. E fogalmakat nehéz meghatározni, de megpróbáljuk:

– magatartás: az egyén belső tulajdonságai, tudata, értékképletei által meghatározott viszony másokkal kapcsolatban.

– viselkedés: a magatartás formai megnyilvánulásai.

Es természetesen mindkettőhöz hozzátartozik egy harmadik fogalom, az – udvariasság: az illetékesek betartása a magatartás tartalmával és a viselkedési megnyilvánulásokkal.

„Az udvariasság minden megnyilvánulásának erkölcsi alapja van.” (Goethe)

„A nagy dolgokban az ember olyanak mutatkozik, amilyennek illik mutatkoznia, a kicsiben olyanak, amilyen.” (Chamfort)

Az egyén megítélését természetesen nehezíti, hogy a tartalmi és formai jegyek gyakran nehezen érzékelhetően keverednek: az alamszí, bizonytalan vagy megtevesztő magatartás kifogástalan viselkedési formákba öltözik, vagy az igazán szilárd emberi formáltságaiiban a szokásostól eltérően nyilvánul meg. A példákat sorolja az olvasó saját tapasztalataiból...

Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy különböző kultúrkörökben a magatartási normák különbözőek lehetnek és még az ugyanazon magatartás is eltérő viselkedési formákban nyilvánulhat meg: az illetékesek ennel is változatosabbak lehetnek, nem kizárva az ellentéteket sem.

A társadalmi érintkezés történelmi fejlődésével együtt járt, hogy különböző területeken az illetékesek különböző mértékben érvényesültek. Alapvetően az alábbi területek különbözőzethetők meg:

- diplomáciai (államközi, kormányközi) kapcsolatok,
- nemzetközi hivatalos kapcsolatok,
- belügyi hivatalos kapcsolatok,
- magánkapcsolatok,
- családi kapcsolatok.

A felsorolás rendje jelzi a szabályok merevségének enyhülését, illetve általában a kate- góriák felső szintjén gyakran a felsőbb kategória szokásrendje érvényesül, alsó szintjén gyakran az alsóbb kategóriáé.

Egy kereskedelmi tárgyalás azonnali diplomáciai jellegű nyert, ha a delegáció vezetőjét fogadják például a kormány valamelyik tagja.

A munkahelyen szokásos tegeződés azonnali hivatalos megszólításra vált át, ha üzleti partnerekkel tárgyalunk.

Bar a felsorolásban az utolsó helyen szerepel a családi viselkedéskultúra – mivel ez a legkétségtelenebb, a legbizalmasabb –, ez jelenti a többi terület alapját is, hiszen ebből indul ki egész életvitelünk.

2. A legfontosabb fogalmak

A könyvben használt fogalmak gyakran átfednek egymást, ezért hasznos lehet megadni pontos értelmezéseket.

Illemsszabályok. A viselkedés legősibb, legemberibb szokásait – csak erős kifejezéssel szabályait – jelentik. Gyökere a jog egy részének, az erkölcsnek, a protokollnak, az etiketnek – azok merevsége, gyakran erőszakolt ridegsége nélkül.

„Illem:

A társadalmi érintkezés, a jó modor, az udvariasság szabályainak összessége.”

Etikett. Francia eredetű (etiquette) kifejezés. Versailles-ban keletkezett az abszolutizmus virágkorában. Helytől és nyelvtől függően sokféleképpen próbálták meghatározni; egyes meghatározások az erkölcsi és az illemsszabályok közötti kategóriaként kezelték, mások illemsszabályoknak tekintették, amelyeknek azonban (kimondottan) erkölcsi tartalmuk van.

Csak egy példa: „Olyan társadalmi, viselkedési, magatartási szabályok, korlátok összessége, amelyeket azért állít fel a társadalom, hogy védekezzen a törvényekkel nem szabályozott és nem is szabályozható, a társadalmi együttélés nyugalmát, összhangját zavaró túlzások, szokások ellen és így elkerülje az ebből eredő konfliktusokat.”

Erdékes, hogy ha Franciaországban az ember az etiketire vonatkozó kézikönyvet akar kérni, ezen a néven ne keresse, sokkal inkább a „*Le savoir vivre*” (Élmi tudás) címmel.

A Magyar Nyelv Értelmező Szótára szerint:

„Etikett:

A társadalmi érintkezés viselkedési formáinak, illetve szabályainak előkező vagy előkészítő körében, a diplomáciában stb. megszabott s rendszert megmérévellet rendszer.”

A meghatározásban egyetlen szó sem véletlen vagy hangsúly nélküli. A mai nyelvhasználatban a szó a középkort, a fényes udvartartásokat, a királyi palotákat, az előkező társadalmi osztályok ceremonális magatartását idézi. Ha azonban a fogalmat úgy értjük, mint viselkedéskultúra, akkor bizony a társadalom minden osztályában, rétegekben követelemény.

Egy szellemes meghatározást még érdemes megemlíteni: „Az etikett a társasági élet művészetének technikája.”

A magyar nyelven az „*etiquette*” szó első ízben 1789-ben jelenik meg, 1790-ben Kazinczy Ferenc már ugyanígy használja a kifejezést, ami húsz év alatt „*etikett*”-té magyarosul, s azóta meghonosodott ebben a formában és értelemben.

Protokoll. A bizánci görög nyelvű szarmazó kifejezés. A „*protosz*” jelentése: első, a „*kolla*” jelentése: enyv, ebből keletkezett a „*protokollon*” kifejezés, ami a pergamentekercsre rögzített előzőklapot jelentette, amelyre a tekercs adatait (téma, keletkezési időpont, jóváhagyás stb.) írták rá. Mint előzőklap (a mai könyvtári karton őse), fontos hivatali iratok számára és vélhetően ezért kezdtek alkalmazni a hivatalos okiratok és a könyvtár rendjének megnevezésére. Később értelmezése áttevődött a hivatalos kapcsolatok rendjére és rendtartására, a betartandó, a követendő rendet jelölve. Így ma elsősorban a diplomácia-ban, a politikai, az üzleti életben használatos. Mind gyakrabban alkalmazták azonban ismét a legkülönbözőbb társasági, sőt magánjellegű rendezvények formáltságainak kifejezéséként is.

A szó diplomáciai jelentése először a francia nyelvben mutatható ki, s lényegében minden értelmező szótár (más nyelveken is) azonosan magyarázza. A Magyar Nyelv Értelmező Szótára szerint:

„Protokoll

1. (pol) Nemzetközi tárgyalásokról felvett jegyzőkönyv.
 2. (pol) Azoknak a szabályoknak az összessége, amelyek megszabják a diplomáciai képviselők egymással való hivatalos érintkezésének módját.
 3. a) Valamely állam külgyminiszteriumának ezzel foglalkozó osztálya.
 b) (átv., új., biz.) A hivatalos érintkezésre, különösen a hivatalos rendezvényekre, meghívásokra, megbeszélésekre vonatkozó iratlan szabályok, érvényben lévő szokásoknak az összessége.”

Talán a tömör *M. Pradier-Fodere* meghatározása, miszerint a protokoll „a nemzetközi udvariasság kódexe”.
 Saját használatunkra pedig így fogalmaznánk meg: „A hivatalos kapcsolatok irait és iratlan szabályainak, szokásainak és formásgáinak összessége.”

A fogalmat az európai nyelvek átvették (angolul: *protocol*, *protocole*, franciául: *protocole*, oroszul: *protokol*, németül: *Protokoll*, olaszul: *protocollo*, spanyolul: *protocolo* stb.).
 A kifejezés a magyar nyelvbe többféle közvetítéssel is átkerült: közvetlenül a görögötől a „*protokolon*” formában (1575-ből származó szövegben: „*Thorwenyeltija de az prothonkolonban*”); a latinból a „*protokol(l)um*”, illetve „*protokol-lom*” (1588) formában. A jelenlegi írásmód feltehetően német közvetítéssel nosodott meg a magyar nyelvben. (Kazinczy Ferenc 1794-ben már így írja: „*protocoll*”).

A *protokoll* kifejezés új tartalmi megfogalmazást nyert a számítástechnikában: „Számítógépek kommunikációs szabályait leíró eljárás vagy eljárások gyűjteménye.” Egy széles körben elfogadott, szabványos, de esetleg különböző típusú gépek vagy különböző szoftverek együttműködését teszi lehetővé meghatározott feltételek esetén.

Nem engedhetjük meg magunknak magunkat.

Nem engedhetem meg magamnak öt,
nem engedhet meg magának engem.

Nem engedhetem meg magamnak,
hogy ne engedjem meg magamnak,
amit megengedne magának,
de nem engedhetek meg neki,

Nem engedhetem meg magamnak,
hogy megengedjem neki,
amit nem engedek meg,
hogy megengedjek magamnak,

Nem engedhetem meg magamnak,
hogy megengedje magának,
amit megengeded magamnak,
de nem engedhetek meg neki,

"Ialan Iulzo, italan trefas, de mindenfelekeppen jól szemleltető *Bolgar György*: „Diplomacia” című verse:

Kiegészítésként Révai Nagy Lexikondnak (Budapest, 1912.) meghatározása: „Diplomácia (gör) m. m. államvitel, az állam külügyeinek vezetése, valamint az arra vonatkozó szabályok tudománya...”

2. Bányászásban, dolgozók intézésében stb. hajlékonyság, tisztaság, (tavasz-
sággal párosult) ügyszesség (nk: lat)''

3. Az etikett, a protokoll használata és szükségesszerűsége

Jogosan vetődik fel a kérdés: minek ez a sok formalitás? Ha időnként soknak tűnik is, vezéreljen az az elv, hogy csak annyi kell belőük, amennyi szükséges. Mert ezek a formalitások mindig tartalmat hoznak. *Jo szokások*, emlegetésük őket akár az etikett, akár a protokoll, akár az illető fogalomkörében, mert az emberek közötti kapcsolatteremtés és kapcsolattartás lehetőségét biztosítják minden körülmények között.

A klasszikus alkalmazás

Hagyományosan kiterlet alkalmazásuk szerint a protokoll szabályai tehát: *Eszközi* jelentenek az idegenekkel való kapcsolatteremtésre, mindenkiével vagy bárkivel a kapcsolatok fenntartására, gyakorlatára a hivatalos vagy a magánéletben, még érdekellentét, eltérő vélemény esetén is. A magánélet ad elsősorban példákat a nem érdekellentétben alapuló kapcsolatteremtésre, a személyes érdeklődésen való ismerkedésre, amelyet problémamentessé tesz az illetékesek alkalmazása.

A hivatalos tárgyalások többnyire érdekellentétből, véleménykülönbségből indulnak ki, amelyek megoldása viszont közös érdek. Tartalmi kérdések megoldásához jól beváltak a formális kezdeményezések. A tartós és jelentős érdekelenték között fenntartható kapcsolatokra példákat említi e kézikönyv *A diploma* *indicia nyelve és nyelvezete* című fejezete. A kapcsolattartás melyebb konfliktusával foglalkozni a más szakkönyvekben fellelhető *tárgyalástechnika* tudománya. A protokoll a magánéletben gyakran nem több, mint a jómódor, a politikaában gyakran kegyelenség.

A szomszédokkal való nézeteltérések is rendezhetők szitkozódás, káromkodás és becstelenség nélkül.

A végletes példa: a hadüzenet átadásának is megvan a sajátos formalitása, kimosan be-tartva bizonyos protokollszabályokat, és kimosan mellőzve más illetékes szabályokat.

*Védene*ktől, hogy olyan hibát, sértést kövessünk el, amely károsan befolyásolhatja vagy megghiúsíthatja a kapcsolattartást, a kapcsolatok fejlesztését, és egyúttal *megvédene*ktől attól is, hogy ellenünk ilyen hibát, sértést kövessenek el. *Erdemi segítés*et jelenthetnek: egy gesztus továbbvívhat a megrekedt tárgyalást, átsegíthet egy kapcsolat valóságshelyzetén, az érdekeltelenségbe és unalomba fulladás helyett új kapcsolati és érdekeltelenségi pontokat találhatunk;

Nem véletlen, hogy a „fehér asztal” mellett folytatott, viszonylag kötetlenebb beszélgetések lendülhettek a tárgyalás menetén; a vendéglátás költsége – az udvariasság mértő formalitásán túlmenően – az eredményekben nem mérhetően térül meg.

Taktikai eszközként is felhasználhatóak a meglepések, a figyelemelvonásra, az időhúzásra, a megfélemlítésre, a tényleges tárgyalási szándék elrejtésére, vagy főleg a tárgyalási eredmény elérésére.

Megteremtik a kapcsolatot körülményeit, amelyek szintén eszközt jelentenek a lehetőségek és a célszerűség függvényében. A környezet kialakítása gyakran a befolyásolás megkívánt mértékéből következik.

A hatalom megnyilvánulásai mindig a lenyűgözésre és megfélemlítésre törek-
sznek. Bizonyítják ezt elmúlt korok uralkodói, királyi udvarai, manapság a ban-
kok, egyes intézmények székházai és egyéb jelenségek. Ezek mögött nem rossz-
indulatot kell felítélelni, hiszen a magánéletben is „mindenki ad magára” öltöz-
ködésben, megjelenésben egyaránt. De a befolyásolásnak számos indítéka lehet.
A nagy iroda, az elegáns berendezés nem mindig öncélú: hatást kell gyakor-
rolnia a vendégre, kifejezve a fogadó fél hatalmát, gazdagágát, fontosságát, pszichológiai fölényt.

Egy jjesztő példa a (német) Harmadik Birodalom gyakorlatából: „A látogatót egy igen kicsi, sötétre tapétázott, homályban tartott, puha kárpitokkal, szőnye-
gekkel borított, csendes szobába vezették és ott egyedül várakoztaták legalább
öt percig. Lenyűgözésben megszokottak velük a méreteket, a pupillák igazodtak a
fénysszegegy szituációhoz. A csend csak fokozta a páciens feszültségét. A vára-
kozást egy picit kis tapétázott kinyílása szakította meg, amelyet belülről nem lát-
ható személynéz nyitott ki; senki nem szólt egy szót sem a vendéghez, aki így bi-
zonytalanzkodva lépett ki a kis ajtón. Hirtelen egy fényesen kivilágított, nagy bel-
magasságú, csilllogó márványpadlójú teremben találta magát, amelynek végén –
messze – íróasztalnál *ült* a vendégváró. Az asztalig legalább 30–40 lépést kellett
megtenni úgy, hogy nem volt kijelölt út szőnyeggel, tehát a bizonytalansági ér-
zet csak fokozódott. Mire a vendég odaakutyaolt az asztalhoz, 10 másodperc is
eltelt, és ez elég volt arra, hogy a gyengébbek magabiztosságát összetörje, de az
erősebbeket is megingassa.”

A tárgyalási nyelvet jól beszélő felek is használhatnak tolmácsot, hogy több idejük legyen vá-
laszuk alapos megfontolására.

Kétoldalt tárgyaláson a több évet igénylő beruházás legújabb technológiájának megszer-
zésére irányuló tárgyalások megfenneklették. A legújabb technológiáról le nem mondó delegá-
ció már nem talál újabb érveket, az eladó delegáció nem volt hajlandó engedelményekre. Ebben
a hofitdöben a vevő delegációja unalmában és tehetetlenségben forogt! kezdett egy egészen
egyszerű, de szellemes gyerektáncot. Láttára felülénkült az eladó delegáció tagjai és egé-
szén más irányú beszélgetés indult el. Másnap az eladó delegáció minden tagja kapott ajándék-
ba egy ilyen gyerektáncot, a beruházás pedig megvalósult a legújabb technológiával.

Számos nemzetközi tárgyaláson előfordult, hogy a megállapodás elérése már csak rövid
idő kérdése volt, de az előírt határidő lejárt! A tárgyalásvezető azonban megállíttatta
az óráit, és hiába csúsztak tli a tárgyalások a határidőn, a megállapodás időpontját az álló óra
szerint vették fel a jegyzőkönyvbe.

Az utóbbi évtizedben a világ gazdasági-társadalmi fejlődése az emberi kapcsolattartás körülményeiben is jelentős változásokat eredményezett, amelyek elkerülhetetlenül vezetnek a protokoll megújulásához. A megújulás fő indítékai: – *A protokoll behatolása a társadalmi szerveződés mind további területeire.* A protokoll a diplomácia és a magas szintű hivatalos kapcsolatok területéről kikerülve olyan kapcsolattrendszerekben is meggyökeresedett, amelyek korábban alig használtak. A protokoll alkalmazási területe *nagyszámúlag megnövekedett.* Elsősorban a közepes és kis cégek és szervezetek érzik természetes igényükként, hogy kapcsolattrendszereik formái és egyúttal új tartalommal való megtöltése érdekében kiegészítsék protokollszolgáltatásokat.

– *A protokoll beépül a szervezetek munkafolyamataiba.* Már nem elhanyagolható, csak a vezetőket érintő szolgáltatás, hanem befolyásolja a szervezet teljes arculatát.

– *A világszervezetek számának, nagyságának és szerepének növekedése.* A világszervezetek megalakulásuktól kezdve – soknemzetiségűek, telepítésük és munkamódszereik következtében – mindig is komoly protokollszolgáltatással rendelkeztek. Ennek működése az intenzívebb és szélesebb körűvé váló tevékenységük útján fokozott erővel sugárzik ki a velük kapcsolatban álló más intézményekre és általában a nemzetközi életre. A világszervezetek emellett saját magukra szabott protokollt fejlesztettek ki, amelyek a protokoll gyakorlatát színesítik (és nehezítik).

– *Az élet minden szintjén jelenkező globalizáció, amelynek jelei mindennapjainkban jól érzékelhetők.*

– *A telekommunikáció viharos fejlődése új technikai és kulturális elemeket hozott a protokoll gyakorlatába.* A kapcsolattartás formái elemei átalakulóban vannak, de az udvariasság és mások személyiségi jogainak tiszteltében tartása változatlan alapelv.

A hívó nevet kirtó asztali vagy mobil telefonkészülék elvileg szükséglettel nem teszi a bemutatkozást. De azért bemutatkozhatunk...

A telekommunikáció korszerű eszközei már régóta lehetővé teszik a személyes együttlét nélküli tárgyalásokat. *A telefon- és videokonferenciák* azonban nem pótolják a személyes részvétellel zajló konferenciákat, közgyűléseket, amelyeken egyik lényege a sokrétű személyes kapcsolattartás.

Az írott telefonüzenetek küldésének egyik alapelve a rövidség és a tömörség, így elfogadottá vált a rövidítés, beleértve az udvariassági formák leegyszerűsítését is – ami nem engedhető meg egy hivatalos levélben.

A legújabb mobil telekommunikációs készülékekkel már képek is küldhetők és küldhetők. De a jó ízlés megszabja, milyen képet illik elküldeni.

Régi protokollszabványok tudják, milyen nehéz feladatot jelentett egy hosszabb, több helyszínes program lebonyolítása a mobiltelefon előtti korszakban. A hír-

közlelési technika fejlődése lényegesen megkönnyítette az operatív protokollfeladatok ellátását.

Az Internet létrehozta saját kifejezésmódját, üzenettechnikáját és udvariassá-
gi kódrendszerét.

A biztonsági követelmények a protokollban mindig fontos szerepet játszottak,
de a biztonsági intézkedések többnyire a háttérben maradtak. Ma azonban a biz-
tonság *abszolút elsőbbséget* kap, nem csak láthatóan érvényesül, hanem gyakran
megszabja még a protokoll intézkedéseit is.

A technikai fejlődés *átalakítja a rendezvény-szervezést*. Nem csak a lebonyo-
lítást segíti a számítógépes folyamatszervezés, folyamatos ellenőrzés és vissza-
csatolás, hanem az előadások, bemutatók terén is új lehetőséget teremtenek a
audiovizuális vetítéberendzések, interaktív szemléltető módszerek. A felsorolás
folytatható lenne...

A *látványosságok és a külsőségek*, a pompa, a hátszavadszát mindig is a pro-
tokoll elemei közé tartozott. A technikai fejlődés e téren is sokféle új lehetőséget
teremtett, amelyek felhasználása nem maradhat ki a korszerű protokollból.
A jobb érthetőség és megközelítés, a részletek kidolgozása érdekében néha
célszerű a protokoll területére osztani, például külön beszélni a diplomáciai, az
állami, a vallási, a katonai, a magánprotokollról. A részterületeknek
megvan a sajátosságaik és különlegességeik, de igazi határvonalalak között-
tük nincsenek: elveik azonosak.

A *protokoll egy tárgy, egysegesen és pozitívan fejlődő társadalmi kapcsolati-
tartási rendszer*.

Az illetémszabályok tehát történelmileg kiterelve irányítják és szolgálják em-
beri kapcsolatainkat. De természetesen nem ismerhetjük mindig más társaságok,
más országok, más kultúrkörök szokásait. Ez senkitől sem várható el, az azonban
igen, hogy megpróbáljon előre és tudatosan felkészülni az ilyen kapcsolatok ál-
tal adott helyzetekre. Kérdezni, tanulni, érdeklődni nem szégyen, a partner több-
nyire szívesen meséli el egy adott szokás jelentését, jelentőségét.

A protokoll kényszere

A protokoll farsztó és költséges tevékenység. Munka – és nem szórakozás: a
nemzetközileg és társadalmilag elfogadott és előírt szabályok betartása és az
adott program teljesítése köteleesség. Minden elemének megvan a saját mondan-
valója, még ha első pillanatban esetleg nehezen ismerhető is fel. Ez indokolja azt,
hogy a komoly nemzetiközi programokat minden protokollaris részletekben elő-
zetesen – akár hosszadalmasan – egyeztetik. Jelentősége van a helynek, az idő-
pontnak, a programba iktatott eseményeknek, a formailításoknak, mindig alapos
megfontolással választják ki a résztvevő személyeket.

Az elmondottak egyaránt érvényesek az előkészítésre és a végrehajtásra. A
diplomáciai protokoll szolgálatok rendkívüli körültekintéssel és pontossággal ké-

Minden előrelátás ellenére, sőt az elképzelhető előre láthatatlan eseményekre felkészülve is előfordul, hogy a program nem követhető, nem tartható be. Az ilyen esetekben *összevett, rendkívüli és hatékony intézkedések* szükségesek. Nehéz kivédeni a vendég rögtönzéseit, a rendkívüli esetek következményeit. De a protokoll szolgáltatásnak erre is képesnek kell lennie. A felmerülő problémák között nem lehet különbséget tenni: mindegyikükkel *azonnal* meg kell oldani. Így általános receptek sem adhatók, hatékonyan és határozottan kell rögtönözni. Ez csak tapasztalt protokollmunkszakartarsak segítségével lehetséges. És segítenek mások (esetleg kellemerien) tapasztalatai is.

A kényszer protokollja

szintén elő a nemzetközi rendezvényeket. Ennek során természetesen dolog bizonyos kérések és kívánságok teljesítése. (Látogatás egy múzeumban vagy diétás étkezés stb.) Intézkedéseket készítenek elő még az előre nem látható események kezelésére is.

A résztvevőknek – a nemzetközi szervezet vagy az állam elnökétől kezdve a tömegszervezőkig – a delegáció technikai személynézetének tagjaik – kötelező a program előírás szerinti végrehajtása. Ugyanez vonatkozik az alacsonyabb szintű protokollaris rendezvényekre.

Nyomatékosan kell hangsúlyozni, hogy mivel a protokoll célja a zökkenőmentes, udvarias (vagy a legrosszabb esetben az elviselhető) légkör biztosítása a hivatalos kapcsolatokban, a protokollszabályok nem kellő ismerete olyan akaratlan, nem is tudatos sértéseket eredményezhet (mert a másik fél úgy véli, tudatosan követünk el), amelyek az adott tárgyalásokat és kapcsolatotak lényegesen befolyásolhatják. Bár a protokollszabályok nem jogszabályok, érvényes rájuk az a fogszabályokra vonatkozó megállapítás, hogy „ismeretük hiánya nem mentesít a megszegésük következményei alatti felelősség alól”.

De egy régi mondas bizonyítja, hogy az ellentétek is lehetnek igazak: „Aki a formát uralja, megengedheti magának, hogy szétöjt”. Ehhez azonban igazi tudás, nagy gyakorlat és a helyzet, a partner pontos ismerete szükségesítetik, mert a tudatlanság visszaüt.

Alli-Pasha Derendeliya török helytartó fogadását 1813 májusában Szarajevó előkelőségei és a

az érkező delegáció útvonalt. A delegációt felvezető gépkocsi vezetője nem figyelte a fogadók jelezéseire és az irányítást figyelmen kívül hagyva nagy zökkenéssel, éles kormánymozdulatokkal és erősen felfelé ugratott fel a bejárat előtti járdára. A helyzetet a miniszter ijedelme után magyarázkodás és elnézést követve, ami szerezéscsere megértésre tált.

Az amerikai miniszter látogatására boris időt jósoltak, de a nagy közérdekkel töltött miatt az érkezők szokatlan üdvözlést szabad téren rendeztek meg. Az üdvözlőbeszéd megkezdésekor keletkezett zavar és szélvihár kitépte a papírlapokat a szónokok kezéből és elsodorta az esernyőket is. A miniszter és kísérete az épületbe menekültek, a TV-röporter pedig csak azt ismételtette: „Nem tudom, mi történt, nem tudom, mi lett a protokollal...” Az eseményből érdekes újsághír lett, a diplomáciai kapcsolatok nem károsodtak.

Egy baráti ország miniszterének tiszteletére magyar partnere díszbédet adott. A vendég miniszter ebéd közben váratlanul felállt és kiment a különteremből. A vendég miniszter nagy-követségének protokollfőnöke és a magyar miniszter protokollfőnöke utána siettek. A két miniszter a folyosón összeesett, későbbi orvosi diagnózis szerint szívinfarktust kapott. A két protokollfőnök percnyi konzultációja alapján rendőri előfűtőval a vendég minisztert ország nagykövetségére vitték, azonnal odarendelve a nagykövetség orvosát is. Az ebéd látszólag zavartalanul ért véget. A vendég miniszter hivatalos látogatását elhalasztották, de azokról az előkészített közleményeket megjelentették.

Egy külföldi miniszter szálláshelyén, az öcsisillagos szállodában vasárnap délután hirtelen inget akart mosatni. A nemzetközi szállodalanc szabályzata szerint ebben az időben nem volt azonnali ruhatisztítási szolgáltatás. A protokollfőnök egy szállodai szobálat két meg, hogy küldön díjazás ellenében mossa és vasalja ki az ingeket – természetesen a szállodai igazgató engedélyével.

A lehetetlen protokollja

A protokoll gyakran kerül lehetetlen helyzetekbe. Nem az említett rendkívüli helyzetekre utalunk, hanem olyanokra, amelyeknél a protokollszabályok egymásnak ellentmondanak, vagy nem adnak egyértelmű eligazítást.

A protokoll *mindenre gondol, de nem találhatja ki a legvalószínűtlenebb konfliktushelyzeteket.*

A protokoll nem ismerhet lehetetlen, minden protokollaris konfliktust meg kell oldania.

Ilyen esetekben gyakran segít a *precedensek* – hasonló helyzetek megoldása – keresése. A különböző helyzetek problémáitakja azonbanban legfeljebb csak hasonlós lehet, ezért a korábbi megoldások csak iránymutató példaként kezelhetők. A megoldás érdekében *rangsorolhatók a protokollszabályok.* Jellemző például a kor és a nem szerinti rangsorolás eseti megoldása.

Alkalmi megoldások jelentik gyakran az egyetlen utat a felek protokollaris igényeinek az összehangolására.

Kényszerűen – és fellebbezést nem tűrően – kijelenthető, hogy a rendező (ország vagy szervezet) belső döntései alapján *az adott protokoll: előírás.* Erre el-sősorban akkor van példa, amikor a fogadó ország saját nemzeti, kulturális, val-lási szokásait alkalmazza.

az orosz elnök szentpétervári származású.
George W. Bush amerikai elnök 2002 novemberében a NATO csúcstalálkozót követően Szentpétervárt választotta, mert szágban találkoztak Putyin elnökkel. A találkozó színhelyét Szentpétervárt választotta, mert

szik karosszéket tolt oda a királynak.
tolt, hogy a követasszony helyet foglalhasson. Abban a pillanatban a protokollíronok egy má-
tárend szerint a királynak és a követnek állva kellett beszélgetnie), ezért a karosszékre muta-
előtt. Azt sem engedhette meg, hogy egy hölgy a beszélgetés közben állva maradjon (a szertar-
neki, ezért a találkozáskor sietve fejet hajtott: tulajdonképpen egy időben hajoltak meg egymás
aranyozott himnuszban ment ére. A király nem engedhette meg, hogy egy hölgy előre köszönjön
főnök is – minden szokás ellenére – egy csokor virágot vitt a nagykövetasszonynak, amikor
személyében először fogadott megbízólevelelnek átadására hölgydiplomát. Már a protokoll-
N. Gusztáv (1907–1950 között) svéd királyi Aleksandra M. Kollontaj szovjet követasszony

tüntetésmentesen fejezheti ki a megkülönböztetett tiszteletet.
hűlen kapcsolatok esetén az ellentétek megoldására való törekvést jelezheti, fel-
lításban. Különleges esetekben azonban ennél sokkal több is. Nem éppen fel-
san kifejeződik az *ajándékozásnál*, a *virágküldésnél*, a *hölgyprogramok* összeál-
A figyelemesség a protokoll alapelvei közé tartozik. A figyelemesség nyomtatéko-

A figyelemesség protokollja

met, illetve kinevezést.)
tőszálya vezető esetileg kaphat „megbizott miniszter” vagy egyéb megfellelő cí-
rel delegációvezetői rangjában. Amennyiben ez külön hangsúlyozást igényel, a
cíval, azaz a tőszálya vezetői ebben az esetben egyenrangúvá válik a miniszter-
tett miniszteri delegáció egyenrangú a miniszter által vezetett miniszteri delegá-
különböző szinten vezette delegációk tárgyalásán. (A tőszálya vezető által veze-
megoldást, mert különböző rangok protokollárisan egyenrangúvá válnak például
De még a rangok értelmezéssel való azonosítása sem jelent mindig egyértelmű
hierarchiájában elfoglalt helyük és hatáskörük szerint kell egymáshoz igazítani.
nek (miniszter és népi iroda vezetője), amelyeket értelmezésük, az adott ország
rangban. Alacsonyabb rangok esetén további megnevezésbeli különbségek lehet-
papa és az államelnök – rangjuk hivatalos megnevezésétől függetlenül azonos
nek: király és közársasági elnök, miniszterelnök és a minisztertanács elnöke, a
Az állami vezetők megnevezése különböző lehet. Tárgyalópartnerek lehet-

30

Három delegáció tárgyal Svájcban egy gyarmati ország függetlenné válásától. Mindhárom de-
legáció ragaszkodott ahhoz, hogy minden formálisban egyenrangúként kezeljék őket. Olyan
megoldást kellett találni, hogy a tárgyalási helytől egyenlő távolságra, azonos minőségű elszál-
lasolást kapjanak, ugyanolyan közlekedéssel (biztosított gépkocsikkal), a tárgyalóteremben egy-
forma elhelyezéssel. A tárgyalóterembe is egyenjogúan kellett belépniük, tehát egyikük sem
előzhetne meg bármelyiküket. Sikertől olyan kastélyt találni, amelyiknek három bejárata volt
(tárgyalás előtt nem kívántak egymással érintkezni), és benne olyan tárgyalótermet, amelyik-
nek három ajtaja volt. De mivel a három ajtó közül csak kettő volt azonos méretű, a harmadik
ajtót át kellett építeni a másik kettőnek megfelelően.

4. A viselkedéskultúra történetéből

Az emberiség fejlődésének többféle forrásából, sokféle úton alakult ki jelenlegi társadalmunk és ez a fejlődés meghatározta erkölcsi és viselkedési kultúráinkat is.

Az írásbeliség előtti korszak viselkedéskultúrájáról a legendák, mítoszok, mesék szólnak. Ezek nagy részét a múlt sokféle szakmai kutatása sok évtizedes munkával igyekszik felkutatni és megismerni.

A viselkedéskultúra történelmi fogalom. Mai viselkedési szokásaink gyökerei a múlt homályába vesznek. Egyes szokásoknak még ismerjük, vagy feltételezzük az eredetét, mások automatikusan vagy öntudatlanul öröklődnek számtalan nemzedék óta.

Már a legprimitívebb emberi közösségekben is bizonyítottan fellelhető az emberek közötti érintkezés bizonyos, társadalmi helyzetük által meghatározott rendszere, amely szemléletben fejeződött ki a különböző ceremóniákban. A társadalmi rendeződés két irányban fejlődött: *hatalmi* (gazdasági) és *kultikus* (vallási) vonatkozásban. Ez a kettősség lényegében mindmáig fennmaradt. Egyes korokban különlegesen erősen ütköztek, manapság viszont a normális együttélés képességét bizonyítják.

A mezőgazdaság (*Pern*, i. e. 15 000), majd az állattenyésztés (*Észak-Eurázsia*, i. e. 10 000) kialakulásával és elterjedésével egyre nagyobb és egyidejűleg belsőleg tagozódó közösségek jöttek létre, amelyek kényszerűen közigazgatási egységekbe tömörültek. *Anatóliában* (i. e. 6000) már 2000 fős, *Sumer* állam *Urvárosában* (i. e. 2800) már 35 000 fős közösség élt együtt. Ekkora lakosság már komoly közigazgatási szervezetet igényelt, a törvényhozástól a végrehajtó szervekig.

Kínában az i. e. V-IV. évezred településeinek szervezete (Pampo falu) még azt mutatja, hogy a közösség tagjai között nem voltak lényeges társadalmi különbségek. De az i. e. IV. évezredtől kezdve a kínai tengerparti városállamokban már elkülönülnek a különböző társadalmi szerveződések: a gazdasági hatalom polarizálódik, létrejönnek a politikai pártok és az adminisztratív igazgatás. Kialakulnak ezek belső *szokásrendjei*, beleértve alapvetően a hierarchiát és a *kapcsolati társadalmi formákat*. A hatalom és a vallás összefonódása vagy ellentéte különböző és változó társadalmi struktúrákat hoz létre. A mezőgazdasági munkaszervezés és a kézműipar fejlődése a társadalom további rétegződését eredményezi. Minden társadalmi réteg kialakítja saját *belső szokásait*.

Mezopotámia története még a „papkirályok” uralkodásával kezdődött (i. e. IV-III. évezred), de később *különvált az egyházi és hatalmi hivatalnokok hatásköre és feladatrendszere*.

A gazdasági követelmények (az öntözéshez felhasználható vízmennyiség mértéke, ami az írásbeliség kialakulását eredményezte. Az első ismert írásrendszer, az ékírás az írásbeliség követelményeihez hozta létre. (Kínában az i. e. III. évezredben „találták fel” az írásjegyeket.)

Az írásbeliség kezdetben a társadalom életének legfontosabb adatait rögzítette (nyilvánítások és törvények), de fejlődésével egyre jobban átfogta és tükrözte a társadalom és az egyének életét, szokásait, kapcsolatait, kapcsolatait.

A társadalom rétegződésével a hierarchia egyre szigorúbban határozta meg a rangsort és a *ceremoniarendet*. A társadalmi rendtartás kényszerűen váltik egyre szigorúbbá, legfontosabb elemei a *törvény* formáját öltik magukra.

A legelső törvénykönyvet *Ur-Nammu* királynak (i. e. 2064) tulajdonítják. *Hammurapi* babiloni király (i. e. 1686) törvényára a következő évezredek alapvető forrásmunkájává váltik.

A kézművesség fejlődése nem csak a használati eszközök tökéletesítését teszi lehetővé, hanem egyre jobban kielégíti az esztétikai – kulturális – igényt. Ezt kihasználva a jólét és a gazdaság megteremtésként *a pompa*, amely hamarosan a hatalom eszközözvé és kifejezőjévé válik. A művészi aprólékosság és az épületek monumentalitása egyaránt a nagyság bizonyítását szolgálják.

Mezopotámia birodalmi és uralkodói rendszere nagy hatással volt mind a keletre, mind a nyugatabbra kitalakuló kultúrák fejlődésére, egyúttal azok közötti meghatározó közvetítő szerepet is játszott. E kultúra jellemzői – a teljesség igénye nélküli – a hierarchia, a rangsorolás, a hivatalos ceremóniák rendjeinek, az öltözködési követelmények, a fűrdőkultúra és a kapcsolattartás formáinak szabályozottsága.

A kézfogás közismerten a fegyvertelenséget és a jóindulatot jelentette, de a szívnél más kultúrkörökben is hasonló kifejeződéseje volt. Mai fejbiccentésünk a hatalom megtestesítője előtti leborulásból származik.

Bár az emberi természetből törvényszerűen következik, hogy a viselkedési formák elterjedésétől kezdve a kultúrák körében is hasonló kifejeződéseje volt. Mai fejbiccentésünk a hatalom megtestesítője előtti leborulásból származik.

Az ember természetéből törvényszerűen következik, hogy a viselkedési formák elterjedésétől kezdve a kultúrák körében is hasonló kifejeződéseje volt. Mai fejbiccentésünk a hatalom megtestesítője előtti leborulásból származik.

India legelső írásos emlékei az érintkezési szokások már politikailag–gazdaságilag–társadalmilag kifinomult és bonyolult rendszereiről tájékoztatnak.

Az i. e. III–II. évezredbeli indiai jogrendszer szabályozása *Manu törvényei*ben (*Manava Dharmaśāstra*) maradt fenn és világosan mutatja az ősi jogrendszerben a vallási eszmék közvetlen kapcsolatait a jogintézményekkel. Ugyanakkor tükrözi a jog és az erkölcs szoros összefüggését: a jogszabályokat gyakran ráve-

zető erkölcsi intelmek előzik meg. A viselkedési szabályok pedig a jogi és erkölcsi előírások függvényei – természetesen a sajátos osztálytársadalom keretei között.

Az i. e. 1000 táján végeleges formába öltött „*Rig-veda*”, India legegységibb (szankszrit nyelven készült) írott kulturális-vallási emléke részletesebben is leírja az indiai társadalom sajátos osztályszerveződését, a *kasztrendszer*t.

Jól szemléltetik mindezt a következők: a király a bíraskodás során a legfelsőbb kaszt tagját, a *brahman* (pap) nem figyelmeztethette az igazságonadás köteleességére sem, a következő osztályba tartozó *ksatriához* (harcos) már így szólt: „*beszélj igazat!*” (puszta erkölcsi figyelemreztetés), a harmadik kaszt, a *vajsza* (földművelés-iparos) tagjait vagyonukra való hivatkozással (anyagi jellegű fenyegetés) intette az igazságonadás köteleességére, míg a legalsó kaszt, a *sudra* (leigázott törzsek) tagjaira ráfordított, hogy hamis tanúzás esetén még ebből a kasztból is kirekesztik (vagyis megfosztják társadalmi rangjától: ez a legstülposabb fenyegetés). Ez a jogi-erkölcsi megítélés kiegészült gazdasági vonatkozásokkal is, például a hitelező kamata a *sudrától* 60, a *vajsztól* 40, a *ksatriától* 36, a *brahmantól* csak 24% volt.

Es egy illetémszabály a vizet tisztálkodás és kultikus szokások miatt mindmáig különös figyelemmel övező indiai kultúra korabeli leírásából: a víz szűrcsölése kasztok szerint a kéznek más és más részéről történik.

Az indiai *Indus kultúra* (i. e. 2500 körül) központja, *Mohendzsodara* már a társadalmi tagozódás magas fokát mutatja. A felső városban összpontosul a közigazgatás (és a gazdagság), az alsó város a közép és a mestereimberek lakó- és munkahelye.

Az ókori *Egyiptomban Thot (Dzszeht)* holdistennek (i. e. IV. évezred vége) tulajdonították a hieroglifákat megalkotását. Etől kezdve az írásbeliség jó bepillantást enged az egyiptomi kultúra fejlődésének évezredeibe.

Az *egyiptomi fáraók udvartartása* – ahogy ez minden erős központi hatalommal rendelkező monarchiában megszokott – aprólékosan és nagy gondal volt meg szervezve. A méltóságok, a rangok, a hivatalnokok, a szolgáltatottak és a szolgálatot rend és formák szerint érinthetők egymással. A pompa és a fényűzés, a *szertartás* az élet meghatározó eleme volt a napi teendők előirt rendjétől kezdve az arcfestésen és a házasságkötésen keresztül a sírba (a piramis sírkamrájába) tetelég. Ebben a *ceremoniarendben* meghatározó szerepet játszott a vallás, azaz a papság. Ők és az államgépzet végrehajtói – a katonák-tól az adósodókig – biztosították, hogy az istenek és a fáraók iránti tisztelet és alázat hassa át a társadalmi érinthetőség formáltságait.

A piramisokban talált leletek a kultúra megismerésének egyik legfontosabb forrását jelentik. *Dzsózer* királyt (i. e. 2600 körül) a történelmi kor előtti első, szakkarai piramisban temették el. A piramis felépítése, belső kialakítása, szobrai, sírkamrák száma és belső díszítése mind az uralkodói nagyság megörökítését célozták, a mai fogalmakat messze felülmúló történelmi hivatással. A hieroglifák által közvetített információk szakszerű feldolgozás után való irodalmi megálmódásai közvetítettek a kor uralkodói, társadalmi, viselkedési szokásairól.

Az ókori Egyiptom több ezer éves történetét persze nem lehet egy merev, vagy akár állandó társadalmi vagy illetémszabályrendszerrel bemutatni. Ezekben sokféle

Az állam működési elveit a *vallási-etikai elvekből kialakuló törvények* szabályozzák. Ekkor születik a *Szijaszet-name*, a híres perzsa *államigazgatási kézikönyv*. A birodalmat a távoli, nagy kiterjedésű régiókban a helytartók (*szatrapák*) képviselik, saját adókiivetési, pénzverési és politikai (helyi háborúk viselése, békeszerződési) jogokkal. A birodalom egységét az uralkodó törvényei tartják össze, de a helyi jogi és társadalmi szokásokat a központi hatalom tiszteletben tartja és támaszkodik rájuk.

A zavaros politikai körülmények között hét perzsa tiszt vette kezébe a hatalmat és megállapodtak, hogy az lesz közülük a király, akinek lova – isteni jele – először felnyerít. *I. Dariusz* (i. e. 522–486) feltehetően lovasza ügyességének köszönhetően királlyá választását. A másik hat tisztnek különleges privilégiumokat adott: hívás nélküli mehettek be a királyi palotába, az uralkodó az ő lányaik közül választott feleséget.

A zavaros politikai körülmények között hét perzsa tiszt vette kezébe a hatalmat és megállapodtak, hogy az lesz közülük a király, akinek lova – isteni jele – először felnyerít. *I. Dariusz* (i. e. 522–486) feltehetően lovasza ügyességének köszönhetően királlyá választását. A másik hat tisztnek különleges privilégiumokat adott: hívás nélküli mehettek be a királyi palotába, az uralkodó az ő lányaik közül választott feleséget.

Az indoeurópai kultúrkörbe tartozó népek, országok, államok politika és gazdasági fejlődése természetesen eltérő utakon halad tovább, de ezek az utak törvényesen keresztezik egymást és összefonódnak egymással.

Az indoeurópai kultúra közös gyökereit a nyelvi eredet bizonyítja. A perzsa, kelta, germán, szláv, latin, balti, görög, órmény nyelvek és nyelvcsoportok azonos nyelvtanra épülnek. A *megszóllítás* nyelvi formasságot például ezeken a nyelveken lényegében azonosak, ami alapvetően megkönnyíti a *kapcsolattartást*.

Az indoeurópai kultúra közös gyökereit a nyelvi eredet bizonyítja. A perzsa, kelta, germán, szláv, latin, balti, görög, órmény nyelvek és nyelvcsoportok azonos nyelvtanra épülnek. A *megszóllítás* nyelvi formasságot például ezeken a nyelveken lényegében azonosak, ami alapvetően megkönnyíti a *kapcsolattartást*.

Az i. e. II. évezredben *Ázsia* közepén *Európa* jövőjét meghatározó társadalmi fejlődés vészi kezdetét. Az *Ural-Alta*j hegység és a környező síkságok lakosságának demográfiai robbanása következtében népvándorlás indult el dél felé. A mai *Irán* területére i. e. 1500–1000 között *indoeurópai* magukat *arjárnak* nevező törzsek áramlanak be. Ez a *Véda-arják inváziója* néven emlegetett népmozgás új vallást, új életformát és új nyelvet hoz magával. Terjeszkedésének és fejlődésének eredménye a következő évezredekben a Ceylontól Izlandig összefüggő történelmi láncolat az *indoeurópai kultúra* kialakulása.

Az i. e. II. évezredben *Ázsia* közepén *Európa* jövőjét meghatározó társadalmi fejlődés vészi kezdetét. Az *Ural-Alta*j hegység és a környező síkságok lakosságának demográfiai robbanása következtében népvándorlás indult el dél felé. A mai *Irán* területére i. e. 1500–1000 között *indoeurópai* magukat *arjárnak* nevező törzsek áramlanak be. Ez a *Véda-arják inváziója* néven emlegetett népmozgás új vallást, új életformát és új nyelvet hoz magával. Terjeszkedésének és fejlődésének eredménye a következő évezredekben a Ceylontól Izlandig összefüggő történelmi láncolat az *indoeurópai kultúra* kialakulása.

Az i. e. II. évezredben *Ázsia* közepén *Európa* jövőjét meghatározó társadalmi fejlődés vészi kezdetét. Az *Ural-Alta*j hegység és a környező síkságok lakosságának demográfiai robbanása következtében népvándorlás indult el dél felé. A mai *Irán* területére i. e. 1500–1000 között *indoeurópai* magukat *arjárnak* nevező törzsek áramlanak be. Ez a *Véda-arják inváziója* néven emlegetett népmozgás új vallást, új életformát és új nyelvet hoz magával. Terjeszkedésének és fejlődésének eredménye a következő évezredekben a Ceylontól Izlandig összefüggő történelmi láncolat az *indoeurópai kultúra* kialakulása.

Az i. e. II. évezredben *Ázsia* közepén *Európa* jövőjét meghatározó társadalmi fejlődés vészi kezdetét. Az *Ural-Alta*j hegység és a környező síkságok lakosságának demográfiai robbanása következtében népvándorlás indult el dél felé. A mai *Irán* területére i. e. 1500–1000 között *indoeurópai* magukat *arjárnak* nevező törzsek áramlanak be. Ez a *Véda-arják inváziója* néven emlegetett népmozgás új vallást, új életformát és új nyelvet hoz magával. Terjeszkedésének és fejlődésének eredménye a következő évezredekben a Ceylontól Izlandig összefüggő történelmi láncolat az *indoeurópai kultúra* kialakulása.

Az i. e. II. évezredben *Ázsia* közepén *Európa* jövőjét meghatározó társadalmi fejlődés vészi kezdetét. Az *Ural-Alta*j hegység és a környező síkságok lakosságának demográfiai robbanása következtében népvándorlás indult el dél felé. A mai *Irán* területére i. e. 1500–1000 között *indoeurópai* magukat *arjárnak* nevező törzsek áramlanak be. Ez a *Véda-arják inváziója* néven emlegetett népmozgás új vallást, új életformát és új nyelvet hoz magával. Terjeszkedésének és fejlődésének eredménye a következő évezredekben a Ceylontól Izlandig összefüggő történelmi láncolat az *indoeurópai kultúra* kialakulása.

Az i. e. II. évezredben *Ázsia* közepén *Európa* jövőjét meghatározó társadalmi fejlődés vészi kezdetét. Az *Ural-Alta*j hegység és a környező síkságok lakosságának demográfiai robbanása következtében népvándorlás indult el dél felé. A mai *Irán* területére i. e. 1500–1000 között *indoeurópai* magukat *arjárnak* nevező törzsek áramlanak be. Ez a *Véda-arják inváziója* néven emlegetett népmozgás új vallást, új életformát és új nyelvet hoz magával. Terjeszkedésének és fejlődésének eredménye a következő évezredekben a Ceylontól Izlandig összefüggő történelmi láncolat az *indoeurópai kultúra* kialakulása.

A görög kultúra mind a mitológia, mind a társadalmi fejlődés szempontjából meghatározó hatást gyakorolt az emberiség további történelmére. E sokféle hatásból csak a viselkedéskultúra vonatkozásában említhetünk fel néhány részletet.

A világbírodalom fennmaradása érdekében különös eszközre került i. e. 324-ben, amikor Nagy Sándor tízezer makedón és görög férfit házassított össze előkelő származású perzsa nőkkel. Hatásáról nem maradtak fellejegyzések. Arról azonban igen, hogy amikor Nagy Sándor (i. e. 330-ban) perzsa udvari ceremónia szerint köt házasságot Roxanná szogdianiai hercegnővel, a kötelező *létre borulás* lazadást eredményez saját, makedón kíséretében.

dus folyóig terjedő birodalmat hoz létre.

görög tüssből *Makedónia* királyává lett Nagy Sándor i. e. 334–324 között az Indus folyóig terjedő birodalmat hoz létre.

A perzsa-görög kapcsolatok Európába vezettek. És azonnal vissza, hiszen a görög tüssből *Makedónia* királyává lett Nagy Sándor i. e. 334–324 között az Indus folyóig terjedő birodalmat hoz létre.

folymatosan messzemenő kihatást gyakorolt a világ kultúrájára.

kísérte, támadta és egymással összefonódott, felhasználta egymás eszközeit és vezettekről lemondás elve az emberi kultúra történelme során mindig is egyaránt

A *pompa*, a nagyságot kifejező kifejezések és az *egyszerűség*, sőt a világi élet

(1883–84) című művében.

felújítást nyertek a német filozófus, Nietzsche „*Imigen szöla Zaratusztra*”

Tanításai az *Aveszta* szent könyvében maradtak fenn és mintegy kétezer év múlva

remített új vallás egyszerűen a jó és a rossz ellemétét illeszti a hit központjába.

néven *Zoroaszter*, bizonyítatlan életajzi adatokkal az i. e. VII. században) által

totta a különleges szertartásokat, a templomokat és a képeket. A Zaratusztra (más

A *perzsa vallás* is új vallási formáltságokat hozott. Kezdetektől fogva elutasít-

nepségeket.)

romjai maradtak meg, kétezer év múlva itt rendezték a nagy perzsa jubileumi ün-

sét is erősíteni hivatott, megfigyelése idegenek számára tiltott volt. (Bár csak

pompa. Mégépül *Perszepolisz*, a hatalom jelképe, amely a perzsák nemzeti érde-

a *hatalmi szertartásrend* természetes elemei a *kíváltságok*, a *fényűzés* és a

szelkédési normatívákat teremtet.

kedelemben új tárgyalási elveket és ebből következően új kapcsolattartási és vi-

kedéskultúra szempontjából ez a fejlődés azért fontos, mert a nemzetközi keres-

menyiségi és értékbeli kontingensek, engedelyletkezési eljárások stb.). A visel-

gek, Világkereskedelmi Szervezet (WTO), szabadkereskedelmi megállapodások,

még sokféle képpén alakul [védő, büntető, preferenciális vámok, vámszöveise-

Az (kereskedelmi) adózási rendszere a világgazdaság fejlődése során majd

alakultak ki a további adókievítési technikák.

(*szatrapidák*) adófizetési képességére alapult. A bevételi követelmények szerint

forgalomra alapozott *adórendszer*. Az adófizetés mértéke a birodalmi körzetek

lo kötelező befizetések és beszolgáltatások gyakorlatát felváltja a kereskedelmi

A behódolást kifejező (rendszeres sarc) anyagi vagy értékbeli mértékben va-

megközelítésben követi ezt az elvet az *önkormányzatok* jogállása.

Európai és hazai gyakorlatunkban, a kor változásaihoz igazodva, *regionalis*

Az istenek sorrendjét minden mitológia meghatározza. A görögöknel Zeus volt az első, a jobbanült Héra, a felesége és a tizenkét isten közül az utolsó pár volt Hermész (a kereskedők, az utazók és a tolvajok istene) és Hermész felesége, Hesztha.

A feleségek férjük rangját követik. Velelen egybeesés, logikai következetesség, élvezeteken átható emberi mentalitás vagy kulturális örökség? Egy orvosi kutatás eredményei szerint a jobbkezesek az agyféltekék egyes funkciókat szabályozó tevékenysége által meghatározott, de ha ez így van, egyaránt érvényes férfakra és nőkre, s a jobbkez-szabályra mégis a társadalmi szokást és beidegződést kell elfogadni.

Nem lehet véletlen, hogy a vadászati (ősi mesterség és életforma) mai formailtásai is hagyományos jegyeket őriznek: a „terfikeken”, azaz az eljett vadak szemlén a hímeket fektetik előre, s utánuk következik a nőstények.

A görög városállamok az i. e. VII–VI. században nagy társadalmi változásokon mennek keresztül. Athénban a királyság uralmát átveszi az arisztokrácia, majd a *démosz* (a nép, azaz a parasztok és a kézművesek osztálya) alkotmányt kényszeríti ki: kialakul a klasszikus *demokrácia*. Szólon (i. e. VI. évszázad) az athéni alkotmányt megreformálva a vagyoni helyzet alapján osztja el a politikai jogokat. Létrehozza a *népgyűlést*, amely megkapja a legfontosabb törvényhozó funkciókat (döntés a háborúról és a békéről).

A demokrácia korában a hatalom képviselői is a közember (értés: városi polgár, de természetesen nem a rabszolga) szokásait követik, *nincs uralkodó pompa*, a választott vezetőket bárki bármikor megszólíthatja, sőt felelősségre vonhatja – az *értekezési szabályok egysszerűek*, viszonylag közvelelnek és nyíltak, ami azonban egyáltalán nem kisebbíti bizonyos *szertartások* jelentőségét. A vallási ünnepek mellett sajátos jelenség a belőlük kinövő, de más jellegű ünnepek, kultúrtörténetileg is fontos rendezvények rendszere, mint az olimpiai játékok, melyek ideje alatt a (helyi) háborúk szünetelnek, vagy az évente megrendezett drámai versenye (ahol a polgárok joga és köteleessége volt a részvétel, annyira, hogy a szegényebbek még támogatást is kaptak ehhez).

Az olimpiai játékokon csak a görögök vehettek részt, akiknek be kellett bizonyítaniuk, hogy semmiféle bünt vagy istenkáromlást nem követtek el. Ez az erkölcsi hagyomány ma is él az olimpia résztvevőinek eskütelésében.

Az állami és egyházi ünnepeknek, ceremóniáknak mindenhol megvolt a saját szertartása, rendje, s így szervezője is. Az emberi közösségek fejlettebb formáinak, a népek, a nemzettek, az országok kialakulásával és fejlődésével törvényszerűen alakultak ki a ma „nemzetközi”-nek minősített kapcsolatok. Az egyes közösségeken, társadalmakon belül érvényesülő szokások – mindenféle hadjárat, birodalmak közötti háborúk, népek, népcsoportok áttelepítése vagy kiirtása esetén is – csak regionális jellegűek maradtak volna, két tényező

– a kereskedelem és

– a diplomácia

fejlődése, térhódítása nélkül.

eldőlvé élvezték a legfinomabb ételeket és italokat, és miközben gyönyörű rabszolganők szolgáltak mellettük. Lucullus (i. e. 114–57) hadvezérként és politikusként beírta magát a történelembe, de neve személyes meggyőzés tudományának az érteke.

Az építészeti tanára 100, a retorika tanára 250 *denariust* kapott. Ebből az értékrendből kitűnik a tudásnak azonosan állampolgárok nyerheték el.

A hivatali beosztásokért fizetés nem járt, így azokat a költségves választási eljárásokat is gátló büntetőbíró) 40 éves korától, *consul* (legfőbb állami tiszttségviselő) 43 éves korától lehet. Római állampolgár (nagyarányig visszamenően szabad római polgár ösökei) *prior* (poli-

Már az i. e. 180-ban törvények szabályozták a hivatalnok tisztégek betöltésének feltéte-

alapjait is szolgált. Az adózás szabályait jelentősen befolyásolták a társadalmi magatartás.

Az ókori Rómában a polgárok *tribusba* (körzetbe) való besorolása (i. e. 471-től) az adózás

sokszínűsége pedig visszatükröződik a viselkedéskultúrában.

Róma a katonai hatalom mellett képes volt finanszírozni a kulturális fejlődé-

sét, amely ugyanilyen változatosságot mutat. A társadalmi rendszer és a kultúra

a diplomáciai protokoll.

Róma a diplomáciai jog kialakításában is, amelynek nélkülözhetetlen velejárója

az igények szerint bővültek és tudományá váltak. Ezért játszott fontos szerepet

közel (leváltás, kinevezés, meggyilkoltatás, jutalmazás, békakötés és háború stb.)

Az igazgatási formák (rendeletek, dekretumok, leiratok, utasítások stb.) és esz-

rom kontinensre kiterjedő világhatalom létrehozása és igazgatása.

rabszolgatartás (szpartacus), új világvallás (kereszténység) létrejötte, a ha-

és katonacsászárok, kettős és négyes uralkodói rendszer, a barbakok leigázása, a

gári államigazgatás, népgyűlés, köztársaság, *principatus* és *dominatus*, császárok

ragzását. Történelme olyan, mint egy politikai festőpalestra: katonai uralom, pol-

létrejöttével kezdődött. Róma a gyors társadalmi fejlődésnek köszönhető felvi-

A Római Birodalom története az i. e. IV. évszázadban Róma, mint városállam

val. Megépült a Vörös tenger a Nilussal összekötő csatorna.

A kereskedelmet – elsősorban a fizetendő adókat kiindulva – részben már szabályozták

uralkodói rendeletek. De még közel kétezre évek kell eltelnie, amíg egyre több ország rész-

vételével kialakult és általánosan elfogadott jogi normákat kap a nemzetközi kereskedelem.

A kereskedelmi – elsősorban a fizetendő adókat kiindulva – részben már szabályozták

uralkodói rendeletek. De még közel kétezre évek kell eltelnie, amíg egyre több ország rész-

vételével kialakult és általánosan elfogadott jogi normákat kap a nemzetközi kereskedelem.

A kereskedelmi – elsősorban a fizetendő adókat kiindulva – részben már szabályozták

uralkodói rendeletek. De még közel kétezre évek kell eltelnie, amíg egyre több ország rész-

vételével kialakult és általánosan elfogadott jogi normákat kap a nemzetközi kereskedelem.

A kereskedelmi – elsősorban a fizetendő adókat kiindulva – részben már szabályozták

uralkodói rendeletek. De még közel kétezre évek kell eltelnie, amíg egyre több ország rész-

vételével kialakult és általánosan elfogadott jogi normákat kap a nemzetközi kereskedelem.

A kereskedelmi – elsősorban a fizetendő adókat kiindulva – részben már szabályozták

uralkodói rendeletek. De még közel kétezre évek kell eltelnie, amíg egyre több ország rész-

vételével kialakult és általánosan elfogadott jogi normákat kap a nemzetközi kereskedelem.

A kereskedelmi – elsősorban a fizetendő adókat kiindulva – részben már szabályozták

uralkodói rendeletek. De még közel kétezre évek kell eltelnie, amíg egyre több ország rész-

vételével kialakult és általánosan elfogadott jogi normákat kap a nemzetközi kereskedelem.

A kereskedelmi – elsősorban a fizetendő adókat kiindulva – részben már szabályozták

uralkodói rendeletek. De még közel kétezre évek kell eltelnie, amíg egyre több ország rész-

vételével kialakult és általánosan elfogadott jogi normákat kap a nemzetközi kereskedelem.

A kereskedelmi – elsősorban a fizetendő adókat kiindulva – részben már szabályozták

uralkodói rendeletek. De még közel kétezre évek kell eltelnie, amíg egyre több ország rész-

galitak ki őket, politikai és erkölcsi nézetüket fejtegették, nyelvtüket ellenfeleiken közömbűtők, és ffordorlatokat szövögtettek.

A politikai és társadalmi élet fontos helye volt – a fórum és a szenátus mellett – a *forum* és a *gladiatoriáda* (az előkelők udvarában vagy a *Colosseumban*).

A római mindennapok (i. sz. I. század) szokása volt az ür (vagy hivatali főnök) reggeli meglátogatása. Csak a százszáz fölött nem állt senki. A patricius (nemes) befolyásosságát reggeli látogatónak szama tikrözte. Ez a látogatási rendszer hatékonyan biztosította a társadalmi egyenlőséget. Ez a látogatási rendszer hatékonyan biztosította a társadalmi egyenlőséget. Ez a látogatási rendszer hatékonyan biztosította a társadalmi egyenlőséget.

A római szenátus *erkölcsi* okokra hivatkozva (de biztosan gazdasági és politikai megfontolásból is) i. sz. 186-ban betiltja a titkos éjszakai baczhanálákat (a bűnözésnek is fészket teremtő bűnözések). Az éves mezőgazdasági munkákat lezáró decemberi (a paraszti és földművelői) szünet (szünet) szünet. Talán azért is, mert fiatal katonatisztként Galliában, egy fogadóban igen szűkmarkúan fizetett, s ezért a házasságon (druida papnő) megrota. „Tul kapzsi vagy, túl fukar.” *Diocletianus* azt válaszolta: „Mint császár, igen bőkezű leszek.”

A *keresztenység* jelenti Európa társadalmi-kulturális fejlődésének fő irányát. Új hatalmi és politikai rendet teremt, amely a társadalmi élet minden szintjét magába foglalja.

Az időszámítás kezdetén Közel-Keleten született *Jézus* (Isten fiának nevezte magát, innen származik hagyományos méltóságneve: *Krisztus*) a *zsidó* vallás megteremtésére törekedett, de tanából született a *kereszteny* vallás. A zsidók római támogatással feszítették keresztire, ám a kereszténység éppen Rómát hódította meg. A keresztényüldözés ellenére is létrejön a *római püspökség* (42–67 között *Szent Péter* volt az első római püspök). *Constantinus* császár 313-ban véget vetett a keresztényüldözésnek, ami lehetővé tette a kereszténység tömegváltását. A hatalmi viszonyok változását követi a rangok változása: Róma püspöke *pápa* lesz, a pápai hivatal a *Vatikán*.

A kereszténység nem csak átvitt értelemben hozott a történelemben új időszámítást. Mivel *Gaius Julius Caesar* (már a keresztény időszámítás szerinti) 46-ban megreformálta a római naptárt (*Julianus naptár*). 525-ben *Dionysius Exiguus* – Rómában élő szerzetes – a 325. évi *nicéai zsinat* hűsvét meghatározására (tavaszi telihold utáni első vasárnap) vonatkozó ajánlásaiból kiindulva javasolja, hogy az időszámítást *Krisztus* születésétől kezdjék. (*Krisztus* a római időszámítás szerint 754-ben született.)

Jóval később azonban a naptár azonban csillagászati és számitási okok miatt ismét korrekcióra szorult és a *XIII. Gergely pápa* által elrendelt naptárreform következtében 1582. október 4-ét közvetlenül október 15-e követte. Amíg azonban a pápaság intézménye valóban nagyhatalommá válik, el kell szüntetnie néhány új birodalom fennhatóságát, a Rómából való „számitást” (avignoni pápák) és magába kell olvasztania azok legjelentősebb jogi és erkölcsi vívmányait.

A keleti kultúrák pompáimadata, a germán eredetű szertartási elemek (pajzs-ra emelés), a keresztényektől átvett felkenési szertartás, a népi elemek (lőfuttatás, népiünnepélyek s azok ceremóniái, szokásai) és számtalan más eredetű motívum.

Bizánc a történelem és a kultúrák kereszttúján állva, megállva, majd elbukva jól érzékelhetően sokféle szokást ötvözött egy olyan (új) szokásrendbe, amely egész Európa s így a világ általánosan elfogadott illemszabályait alapvetően befolyásolta.

A klasszikus görög és római kultúra a társadalmi érintkezés ceremóniáit kora fellegása szerint pozitív jellemvonásoknak rendelte alá – tisztelt, megbecsült, igazmondás, bátorság, önfeláldozás, hűség, őszinteség. Ezek a tulajdonságok még a gladiátorharc embertelen élvezetében is társadalmilag elismert tényezőket jelentettek. A bizánci diplomáciában, udvartartásban, társadalmi életben a hatalom, a rend mind több formalitásban fejeződik ki, a kapcsolattartásban a szemlélés, a megfélemlítés különleges eszközei, mint ahogy a követességbe küldött hírnökök helyére is a hírszerző (és cselesző) lép. A szertartásrend a tudati manipuláció olyan eszközzé válik, amelyhez csak egyes korszerű tömegkommunikációs eszközök hasonlíthatók.

Egyes történészek szerint Bizánc az első (már-már mai értelemben vett) hivatalnok állam, de diplomáciája még jellemzően korabeli: a tényleges erői gyakorlatban más eszközökkel igyekeznek helyettesíteni; a szomszédok egymás ellen lázításával, megvásárlásával vagy megfélemlítéssel, és a diplomáciai fogásokat mindig gazdagon kísérik a formális, de nagy kifejező erőre szert tevő protokolláris elemek.

A szlovák *Cárgárdnak*, Császárvárosnak nevezték, a vikingek *Myklagaardnak*, azaz Hatalmas Városnak. Az ősi települést a görögök és a rómaiak *Byzantium* néven emlegették, volt *Uj-Róma* is, de a történelemben *Constantinupolis* (*Konstantinápoly*) néven írta be magát, miután egy már száz év óta városállammá zsugorodott hajdani birodalom ellen 1453 májusának végén indult meg. De ez alatt a több mint egy évezred alatt Bizánc máig ható iskolát és gyakorlatot teremtetett a protokollban.

Bizánc a fejlődés következő állomása.

A keresztény egyház hosszú vallásfilozófiai ellentétek után 1054-ben a *bizánci-görög* és a *romai-latin* ágakra szakad.

395-ben két részre szakad, majd szétesik. 337) római császár 330-ban székhelyét Rómából Bizáncba teszi át. A birodalom dőlök, a germánok, a frankok és a hunok elleni harcaiban. Nagy *Konstantin* (280–313) Római Birodalom megküzd, nyert és veszít a nyugati gótok, a kelták, a vandálak és a hunok ellen – pénzbürtóságot ró ki.

A *frankok népjoga* (507-ben rögzítve) ebből sok mindent átvész, így a halálbüntetés helyett – szemben a római joggal – pénzbürtóságot ró ki.

A *frankok népjoga* (507-ben rögzítve) ebből sok mindent átvész, így a halálbüntetés helyett – szemben a római joggal – pénzbürtóságot ró ki.

A *frankok népjoga* (507-ben rögzítve) ebből sok mindent átvész, így a halálbüntetés helyett – szemben a római joggal – pénzbürtóságot ró ki.

vum olvadtt egybe a merev, szigorú szertartásrendben, amely már-törvényként érvényesült. A császári ceremóniahivatal és a külügyi hivatal ceremóniakönyvei csak egy-egy példányban készültek (ma úgy fogalmazhatnánk: beföldi és nemzetközi protokoll-előírások). Az egyik ilyen ismert, fennmaradt dokuméntum *VIII. Konstantin (Porphyrogenetos) Ceremóniakönyve* néven ismeretes, i. sz. 912-ből származik. A másik későbbi eredetű, s Bizánc bukása után *Mátyás király* udvarán át került a lipcsei könyvtárba. Jól bizonyítja azt a gyakorlati tapasztalatot, hogy a ceremóniarend sosem lezárt, befejezett, végleges, hanem egyformán tartalmaz régi és újabb, objektív és szubjektív elemeket, ezért cserélődnek, tehát az egész szertartásrend is folyamatosan és fokozatosan átalakul.

A bizánci udvarban lehetetlen volt a magánélet, a hajnal az ajtónyitások szertartásával kezdődött, amihez a testőrség asszisztált, követte a királyi palást előkészítése, a kopogás a hálószobáján, a palást feladása, az imák, a felvonulás, a fogadás – a sok ceremónia miatt a reggeli csak a felkelés után 3 órával került sor –, az egész nap hasonló szigorú és pontos időbeosztást követ, a lefekvés is. A leírások alapján azonban mégsem tűnik annyira kegyetlennek, mint a későbbi uródok.

A követe fogadás formailításai különösen alkalmasság voltak Bizánc nagyságának és hatalmának bemutatására. A követet és szolgáit a kancellár ideiglenesen elhívta a várószobába, majd a szállásmentes átda neki a tartózkodásának idejére megállapított költségeket fedező pénzüsszeget, az ajándékokat, és segített a városban végleges szállást találni. Csak néhány nap múlva jutott el a követ a kancellár elé (s a kihallgatás után teljes kíséretével együtt a földre kellett magát vennie) és jóval később a császárral, a fogadás idejétől a kancellár értesítette a követet: „Az uralkodó megparancsolja, hogy jelenj meg előtte...”. Minden mozzanat, formailítás a császárral nagyságának hangsúlyozására és a követ méltóságának megtörtése irányul (a formail udvariaság nem ellensúlyozható a pszichikai hatást, nem is célja). Az uralkodó előtt lenést is hosszú és fáradsó ceremónia előzi meg, s az igazi megdöbbenés csak ezután következ. A *cremona Luitprand püspök felkészülve* lépett a császári palotába, a látvány mégis lenyűgöz: a császárral együtt aranyozott ércfán aranyozott ércfán aranyozott ércfán két eunuch között a harmadik leboulas után felment, a császárral a trónon magasán fölött lebegett, hírtelen átöltözve, s a művelt egyházi férfi is csak álmélkodni tudott. Az ilyen követe fogadás természetesen csak színjáték volt, érdemi szöveglítésre sosem kerülhetett, az ügyintézés a hivatalok hosszú során át volt lehetséges, mindegyikkel megállva a meggyőzés, a megvesztegetés vagy az érdekek között.

A XII. században, amikor egy keresztieszhadjárát során *Konrad német-római császár* Bizáncban át vonult kelet felé, fontos ügyeket kellett volna megbeszélne *Manuel bizánci császár*al, de a követe öt napon át csak jöttek-mentek közöttük, mert ha bármelyikük ment volna a másikhoz, az a másik egyetemes császárként való elismerését jelentette volna. Kutattak a levéltárak, kolostori könyvek, hogy azokból érveket és ellenérveket, precedens, megelőldást találjanak. De a protokoll nem talált nyilvános megelőldást: a két császárnak végül titokban kellett találkoznia, minden különös ceremónia nélkül, hogy megelőldapodjanak az átvonulás felteletében, a támogatásban, a bírásokodásban, a pénzváltásban, a vallásügyakorlásban, a meghódított területek sorsában stb.

A rangsor kérdése ekkor már régóta külön tudománynak számított (*kletorologion*), s már az említett ceremóniakönyv is hangsúlyozta, hogy nincs általános, mindig használható protokollisorrend, minden esetben csak gondos tanulmányozás alapján állítható össze. Nehézítette a helyzetet az is, hogy a rangok, tisztsé-

gek, címek elburjánzásával sok közülük értelmetlenne vagy értelmezhetetlenne vált.

Bizánc állandóan kapcsolatban volt az európai és a közel-keleti országokkal s így bizonyos ceremóniális elemek ezen keresztül is elterjedtek.

Bizánci minióra szerveződött meg a *kijevi fejedelem* udvara a IX. században. Az *első bolgár birodalom* virágkorában, a X. században *Tirnovó*, a főváros már egészen bizánci szervezésű udvartartást birt. A századtól kezdve motívumok erősebben a keleti hatások. A *szerb uralkodók* is a bizánci külviszetségeket köveették, amikor hatalmuk gyöngülését mind felleengzősebb címekkel próbalák ellensúlyozni: a XIV. században pedig *Dusan szerb cár* (1336–1356) teljes egészében átvesszi a bizánci rangrendszert. A hódító *lórokok* szertartásába is számtalan bizánci szokás megy át (a szultán étkezése, kihallgatáson a függöny mögött ülés, az uralkodó isteni megjelölése), sőt amikor a szultán a XVII. század elején előkelő bizánci családok leszármazottait küldi ki helytartóként, *Moldvában* és a *Havasalföldön* újjászülteik a bizánci udvartartás. *Bukarest* és *Jászvásár* *Kis-Bizánc*ként emlegettek.

Bizánc fénykorában szinte teljes *Italia* bizánci gyarmat volt, a legtöbb pápa görög, s a *Vatikán* ceremóniájában és rangsorolásában a mai napig kimutathatók a bizánci hatások. A *bizánci-germán* kapcsolatok az alávetettségből a rivalizálás irányába fejlődtek. Látványosan és gyakran fejeződött ki ez az uralkodó címzésében: a *bizánci császár rangja bazileusz* volt, ami görögül *király* jelent, s a görög nem ismerte a császári méltóságot. De a *bazileusz* megszólítás csak a bizánci uralkodónak járt ki, s így magasabbrendűnek számított, mert a bizánci protokoll szerint még a *német-római császárnak is csak a latin rex* (király) megszólítást adták meg. Nem véletlen, hogy a császári méltóság jogairól való német közpéri elköpélést jelentős részben bizáncinak tartják. *Gallia*ba, a francia közpéri elköpélbe is átkerültek bizánci eredetű szokások, ezek úija azonban már áttételesebb és nehezebben követhető.

Bizánc elesével megjelenik Európában az *iszlam vallás és kultúra*, amely a VI. században jött létre a Közel-Keleten és néhány évszázad alatt meghódította három kontinens jelentős részét. Európában az *oszmán birodalom* hatalmi központja a *Kosztantinijja* névhez ragaszkodó, majd *Iszlambolla* („iszlammal teli”) való mai Isztambul. Az iszlám vallás mindenhatóága és a családi hatalom minden eszközével való megtartása mellett megtartott bizonyos bizánci örökséget is. A hagyományos iszlám társadalom az egyenlőséget hirdette, de a politikai abszolútizmus következtében a társadalom erősen rétegzett volt. A nyugat-európai hatások következtében kialakult egy kiváltságos katonai réteg (*aszkeri*) is, részleges saját jogrendszerrel.

Az oszmán birodalom sajátos kegyetlen vonása volt a „testvérgyilkosság törvénye”. *Hódító Mohamed* törvényének megfogalmazása szerint: „*Fiam közül bármelyik a szultánra kiválszik, kiválatos, hogy a fivéreit a halálba küldje*”, elkerülvén az örökösödési vitákat és háborúkat. *III. Mohamed szultán* 1595-ben elrendelte tizenkilenc éves fivére és tizenöt vatan-dós rabszolgandó kivégzését.

Az oszmán hódítások eredményeképpen a város óriási gazdasági fejlődésnek indult, ami erős társadalmi tagozódást eredményezett. A csúcson természetesen a szultán állott, akinek a több falal körülvett fényűző palotában csak a kiváltságosok juthattak el. Az udvartartás rengeteg egyásra épülő elemből, tisztsgéből állt. *Ottavio Bon, a Velencei Köztársaság isztambuli követe*nek (1606–1609) fo-

gadása a korábban ismertett bízánci példától csak annyiban különbözött, hogy nagyobb (létszámu) volt a ceremónia, amit még étkezésses vendéglátás is kísért. A bírodalmi tisztviselők rendje a következő volt:

– a szultán,

– hat vezír (alkirály),

– négy kádi (bíró),

– mufti (főpap),

– defterdár (kinosztárnok),

– mirahor-basi (a lovak mestere),

– janicsár aga (a katonák főnöke),

– majd még számos, különböző feladatokkal megbízott aga, és nem a sorrend végén szerepeltek a solymászok, a törpék és az örmények.

A *mesterégek rangsora* tükrözte a társadalmi rétegződést. Az 1638. évi összeírás szerint a céheket 57 csoportba osztották. A csoportok összetétele mai szemmel ugyan különös, de megfontolást érdemel. Példaként: az első csoportba tartoztak a törvényszolgák, rendőr-tisztek, utcaséprók, temetőőrök stb.

Az oszmán bírodalom a XVI. században bekebelezi Közép-Európa jelentős részét. De időközben Nyugat-Európában is óriási változások történek. A Vatikán meghatározó európai vallási központtá válik és hatalma is megkérdőjelezhetetlen.

A középkorban a *Vatikán* által meghatározott egyházi szertartások rendje jó ideig elegendő volt a világi élet rendjének a szabályozására is: meghatározta a rangsort, a térdelés, a felállás, a kezet csókolás, a leülés, a megszólítás, az egy-más követésének rendjét. A kereskedelemi, az üzleti, a világi élet azonban egyre inkább megpróbál kitörni e merev keretekből. A vallási ceremóniák már nem elégitik ki a világi szükségleteket. Szabályozni kell az étkezés, a vadászát, a kihallgatás, az udvari ünnepek rendjét és a társadalmi élet egyre több tevékenységét: a tartalmi követelmények gyakorta a formailításokban fejeződnek ki. E kettősséget tükrözik az egyházi és a világi alapítású lovagrendek.

A *lovagi viselkedés* eszméjét a *trójai háborúig* (i. e. VIII. sz.) vezetik vissza, amikor – a mitológia szerint – Heléna szépségének megítélése miatt tört ki a háború. Réalisabb forrásként kell elfogadnunk az *antik Rómat*, mint a városiasság, a világiasság, a közélet szellemét és a *keresztény Rómat*, mint vallási központot. A lovagok a középkorban eredetileg hivatasos katonák voltak, akik – ahogy minden korábbi hatalmi rendszerben – szolgálataukért kiváltságokat, rangokat és birtokot kaptak. A lovagrendek minden nemes küldetésük mellett fontos *gazdasági szerepet* töltöttek be.

Az *egyházi lovagrendek* felvállalt kötelessége volt a hit és az egyház védelme, ami a Szentföld, Jeruzsálem visszaszerzéséért indított *keresztesháborúkban* (XI–XIII. század) csúcsosodott ki. Emellett a lovagrendekben rendkívül szigorú *erkölcsi normák* (vagyontalanság, nőtlenség, engedelmesség, a szegények és a gyengék feltétlen támogatása) uralkodtak.

A legfontosabb egyházi lovagrendek közül – történelmi-társadalmi kiindulási pontként – néhány mindmáig fennmaradt, mások megszűntek.

A Johánita-rend (jeruzsálemi Szent János szuverén *Mallai Lovagrend*) 1113-ban kapott pápai megerősítést, magyarságot 1989-ben alakult meg.

A Templomosok rendje (*Templáriusok*) 1119-ben alapítást a jeruzsálemi zarándokok védelmére. *V. Kelemen pápa* 1313-ban a rend nagymesterét és tagjait erkölcsi és anyagi támogatással kiíratotta. A rend később újjászerveződött és ma – Magyarországon – is működik.

A Német (teuton) lovagrend 1198-ban Palesztinában alakult meg, onnan elűzve II. Andrást magyar király csak átmenetileg (1211–1225) fogadta be, egyik nagymestere 1525-ben megalapította a porosz államot. *Napoleon* a rend összes birtokait elkobozta, de 1884-ben vallási rendde szerveződött és ma is működik Németországban és Ausztriában.

A világi lovagrendek a király közvetlen kíséretének tagjaiból szerveződtek. Alacsonyabb rendűek voltak a helyi hatalmasságok katonái, a *vár-lovagok*. Mivel a lovagság nemesi kiváltságnak számított, elsősorban az uralkodói és nemesi udvarok erkölcsi követelményeit tükrözték. Szokásaikat azonban átveszik más társadalmi osztályok és későbbi társadalmak is.

A világi lovagrendek jellemző vonásai: az udvariasság, a nemeslelkűség, a nők tisztelése és védelme, a mértékletesség, a lovagi becsület minden áron való megvédése. A ceremóniák és szertartások a kor lelkéhez tartoznak, nem csoda, hogy a világi lovagok még teljesen és tökéletesen vallásosak, de cselekvésükön át mégis már az ember világi élete hangsúlyozódik. Mivel a lovagság nemesi kiváltságnak éltetőm elvei és formáltsága is túlzásokba csapnak át.

A lovagrendek *szigorú szertartásrendre és hierarchiára* épültek és ezt ma is szigorúan betartják. Az egyes lovagrendek ugyan sajátos szokásokat alakítottak ki, de *formáltságaik* közül nem hiányzik az esküvő és a lovagválasztás szertartása. A rangok rendkívül szigorú feltételekhez kötődnek, szigorú fegyelmi kötelezettségeket tartalmaznak, és a rend szervezeti meggyilvánítlásai is szigorú formailtasokat írnak elő.

Magyarországon a lovagi kultúra a XII. század második felétől terjedt el, elsősorban a hozzánk érkező németek, olaszok hatására. A lovagi szellem helyet kapott még a törvénykezésben is.

Az első magyarországi alapítást világi, *Szent György lovagrendje* (I.) *Károly Róbert* magyar király Francia mintára, Európában másodikként 1326. április 24-én alapította „az ország és a lovagi erények védelmére”.

Mai viselkedési szabályaink egy része is a lovagkorból vezethető le.

Kézfogáskor ma azért húzzák le a kesztyűt, mert páncélszersztyűben nem lehetett kezét fogni; a szokás maradt, bár a páncélszersztyű eltűnt.

A kesztyű a társasági kapcsolattartás fontos kifejezője volt: ajándékozása kitüntetés, leestése kihívás vagy a tiltott szerelem, a kegy kifejezése lehetett. A kesztyűvel való arcúlcsapás a legnagyobb sértést jelentette.

A lovagi kor – mai szemmel karikizáló – jellemzője a trubadúrok szerelemtana: szerelmi létét nő csak nemesi rangú vagy a lovagnál magasabb rangú lehet. A lovag felajánlja szolgáltatott nő csak nemesi rangú vagy a lovagnál magasabb rangú lehet. Az imádott hölgynek, aki azt tetszés szerint fogadja el vagy utasítja vissza, vagy hagyja figyelmen kívül, az ellenszolgáltatás pedig semmi (vagy minden); és ez a szerelem a legmagasabb erkölcsi érték.

Természetesen megírták az udvari szerelem törvénykönyvét is. Társadalmi korpépet mutat be Cervantes: *Don Quixote*-ja erről a korról, hazai megfélelője *Ilosvai Selymes Péter és Arany János: Toldija* lehet.

A lovagkor egyik leglátványosabb és legtovább élő szokása volt a *párbaj*. A *gallóknál* fejlődött az igazságszolgáltatás eszközövé. A *germánoknál* még a nők is vívtak párbajt, ha nem találtak férfi képviselőt. Bár 855-ben *Miklós pápa* a párbajt istenkísértésnek minősíté, a *magdeburgi évszék* pedig a XII. században ki is közsíti az egyházból, a törvényhozás kontinensszerte bizonyítási eszközként alkalmazta. Az *iletti bajvívást* hazánkban írásos forrás már 1024-ben említi, az *Aranybulla* (1222) pedig már intézményként tarja számon.

A párbaj később a lovagi torna keretében látványosságá válik, egyúttal nagy *társadalmi összefogó* biztositó a társadalom minden rétegén belül és minden rétege között. Fénykora Magyarországon a XIV–XV. század. *Róbert Károly* a visegrádi udvarban maga is részt vett a tornákon; *Pázmány lovag* a kiveri három fogéért három falvat kapott ajándékba *le Mátyás király* udvarában már igazi nyugati módon, erős lovakon, pincében, nézőöklőfalkával csapnak össze. Így győzte *le Mátyás* a cseh *Holubárt*, a győztes jogai helyett uralkodó nemeseiük segítségével ajándékozva meg.

A párbaj tovább él a polgári társadalomban is, hazánkban még az 1940-es években is újragymtaták a korábbi párbajkodókat. A tartalom azonban egyre inkább elvesz a formaiítások mögött, így alakul ki a tyűkszem párbaj (semmi, vagy vélt ok miatt), a koncentrpárbaj (ahol senkinek sem illt megsejtnie), az amerikai párbaj (ahol a véletlenre bízták a döntést) stb.

Ezalatt a kereskedelem minőségi változáson megy át az *italiai városállamok* kereskedelmének kibontakozásával. Az Európa és az arab országok közötti (részenben Bizánccon át) lebonyolódó és egyre növekvő kereskedelem teszi korának nagyhatalmává a *Veleencei Köztársaságot*.

Veleence 687-ben önállósul a bizánci fennhatóság alól, 840-ben köt szerződést I. Lothár római (társ)császárral a *Po* folyó völgye *kereskedelmének* bonyolításáról. A köztársaság 992-ben formálisan – politikailag és gazdaságilag is – függetlenné válik. Kereskedelmi hódításait jellemzi *Marco Polo* (1254–1324) kínai utazása és az *európai-távolségeit kereskedelmi kapcsolatok* felvétele.

A közudottan vallási indítékú keresztényháborúkat Veleence már a XIII. század legelején nyilvánvaló kereskedelmi üzleté változtatja, majd kirabolja Bizáncot és elvette tőle birodalmának harmadát – de már korábban is átvette diplomáciai és kereskedelmi szokásainak legnagyobb részét.

A *diplomácia és a kereskedelem* – modern fogalmaink szerint – talán első ízben *olvasd össze társadalmi méreteiben szétválaszthatatlan egyiséggé*.

A vagyon, a nemesség, a kereskedelem és vele együtt a polgárság egyre szorosabban fonódik össze, és az erőn (erőszakon) alapuló politika egyenrangú társává lesz a kereskedelem. Ha szükségessé, a diplomáciát a kereskedőkre bízzák. Tipikus példákat jelent idegen országok és földek meghódítása, leigázása, megvétele.

Sem a diplomácia, sem a kereskedelem nem valogat eszközben: a megvesztettség, a gyilkosság, az összeesküvés, a kémkedés, a besúgás, a rágalomzás társadalmi érintkezés mindennapi elemévé válik. Természetesen ezzel együtt kiépülnek bizonyos – később intézményesített – mechanizmusok az állami hivatalnokok és köztisztviselők védelmében.

A kereskedelem törvényszerűen Európa más részein is fejlődésnek indul. *Hollandia és a német Hansa-városok* vizsik a vezető szerepet, az utóbbiak 1241-ben kötik meg történelmi jellegtű szövetségüket. Következnek a nagy felfedező utak, amelyek mind alapvetően kereskedelmi jellegtűek. A világtengeterekért, a világ felosztásáért folytatott politikai harc sem más, mint a kereskedelmi érdekéért folytatott küzdelem – szóval, fegyverrel, és minden lehetséges eszközzel.

Nem véletlen, hogy a nagy felfedezők többsége a fejlett tengerhajózó országokból indult útnak, a már fontos piaci forrásnak számító India felfedezésére. Hitték is, hogy elérték azt, miközben új földrészeket, szigeteket és népeket fedeztek fel.

Ez a nagy felfedezések kora: *Kolumbusz* (Cristoforo Colombo) 1492-ben nyugat felé hajózva „fedezte fel” Amerikát. Vasco de Gama (1460–1524) portugál hajós első ízben kerüli meg Dél-Afrikát (és a rossz időjárás ellenére kapja meg mai nevét a *Jo reményesség foka*). Más utazók követik őket és így jöttek létre az India nevét tartalmazó földrajzi megnevezések a világ legkülönbözőbb részein: a *Nyugat-Indiai Szigetek* (ma már más önálló államneveken) Közép-Amerikában, *Indokína és Indonézia* Ázsiában (ma már ugyancsak önálló és más megnevezéssű államokként).

A világkereskedelem kialakulásának ebben a szakaszában a kereskedők érvit-kezesi és üzleti szokásai a legszelídségesebb határok között alkalmazkodnak a körülmenyekhez. Ha a királyi udvar megbízására és anyagi támogatására van szükségük, akkor udvari emberként viselkednek, hiszen saját üzleti érdekük, hogy ismerjék a legfelsőbb körökben való mozgás minden apró formalitását, finomságát, tükkjét. De egymás között megtalálják a kereskedők gyakorlatias, néha nyersebb viselkedési formáit. A barbár törzsekkel hol hízzelegve tárgyalnak, felhasználva a megvesztettség, az ármítás, a becsapás minden módszerét, hol pedig kiméletlen kegyetlenséggel, a fegyverek és az erőszak nyelven: a körülmenyek ismeretében csak a célra vezető eszköz számít. A kereskedő egy személynben diplomatá, kalandor, gyarmatosító. Ez a nagy lehetőség, a nagy zsákmány kora – bár a történelemben korábban is adódott és később is adódik hasonló –; nemzete, országok, dinasztiák és családok gazdagodnak meg, miközben mások törvény-szerűen kiraboltnak, elszegényednek, kiirtatnak. A két véglet között természetesen ott van a „kölcsonyoson előnyös kapcsolatok” elve, amelynek modern értel-mében vett intézményesítésére azonban évszázadokat kell várni. De ekkor még a formalitásokba beépült erkölcsi, sőt jogi, törvényes tartalom más kultúrkörök-kei való kapcsolatokban csak akkor kötelező, ha nincs jobban kihasználható – primitívebb – helyi jog, törvény, szokás, s a felsőbbrendű megfontolásoknak a fejlettebb fegyverek szerzének érvényt.

Ezalatt az udvari szertartásrend fejlődése saját útját követi. A Vatikántól való megfelelő távollás is kell a világi formások rendszerbe öltözéséhez.

Vad érheti a szerzőt, hogy általában udvari etikettől és viselkedéstől szól.

Házasságok révén került át *Burgundiából* az egyre finomodó udvari viselkedéskultúra és szertartásrend *Ausztriába*.
Ausztria a X. században vált önálló állammá a korábbi (*karoling* és *nemet-római*) birodalmak keleti tartományából (*Ostereich*). A magyarok segítségével 1278-tól a *Habsburgok* veszik át az uralmat, és új nagyhatalmat teremtenek. Házasági kapcsolataik minden korábbinál erősebb szálakkal szövik át Európát és ez az *udvari etikett európaivá válását* is magával hozza.

Magyarország ebben a folyamatban kétségteljesen vonhatóanul fontos közvetítő szerepet játszott és a közép-európai régióban gyakran meghatározó szerepe volt. Közvetítő szerepe kétoldali: egyrészt továbbvitte a bizánci hatásokat nyugat felé, másfelől befogadta a nyugati kultúrát és kisugározta azt kelet felé. Amikor

46

Szerzője III. (Jó) *Fülöp*, aki 1419–1435 között volt Burgundia hercege, azaz uralkodója, nagy pártolója a tudományoknak és a művészeteknek, támogatója az iparnak. De harcban áll a franciákkal és 1430-ban kiszorítja a szövetséges angloknak Jean d'Arc-ot, akit az egyház *büfosság és ereinekesség* miatt maglyán megéget.

Burgundiában (a mai megye akkor még birodalom, kiterjedve a mai szomszédosországra: *Holland, Zéland, Brabant, Luxemburg* stb. – területére) íródik az első európai *értékezés az etikettől*. A korábbi ceremóniakönyvek lényegében tételen írták a mellett erkölcsi, szellemi megfontolásokat is tárgyalt.

46

Az Európán belüli népvándorlások befejeződése után királyságok és birodalmak *nyugaton területeket, népeket és kultúrákat* foglaltak át változó hatalmi körökbe. Uralkodói és társadalmi és jogrendszerük egyaránt épül, szervezeti rendszerek és intézményeik *viselkedési normái* is öröklődnek és módosulnak.

Az Európán belüli népvándorlások befejeződése után királyságok és birodalmak *nyugaton területeket, népeket és kultúrákat* foglaltak át változó hatalmi körökbe. Uralkodói és társadalmi és jogrendszerük egyaránt épül, szervezeti rendszerek és intézményeik *viselkedési normái* is öröklődnek és módosulnak.

Az etikett és protokoll európai fejlődése nehezen követhető egy nyomvonalon. Az alapelvek törvényszerűen azonosak (lásd: I. 3. fejezet), a fejlődésben különösen a társadalmi átalakítások, de ezek az alapvető tényezők a társadalmi és gazdasági körülményektől függetlenül ötvöződnek a sajátos népi szokásokkal, a nemzeti mentalitással.

Másrészt az udvari viselkedéskultúra egyre mélyebbre hatott a társadalmi rétegekben: Európa-szerte a nevelés, az újnemesség kialakulása, a polgárság létrejötte, a munkásszertály megszerveződése azzal járt, hogy az emberek mind nagyobb része merített, kétségtelesenul megszűrve, átalakítva, saját társadalmi és egyéni lehetőségeihez igazítva az „udvari” és a „népi” szokásokból és formálításokból.

Egyrészt azonban ebben a témában ezek a meghatározó információk; a népi szokásoktól bőven beszámolnak a történelmi-szociológiai értékezők. A paraszti vagy az iparos természetesen sokkal közvetlenebb formában érintkezett családjai tagjaival. De a szakma, a cég, a mesterség szokásrendje és hierarchiája rendkívül szigorú nevelési, oktatási és előmeneteli szabályokat írt elő.

mindez történik, már túl vagyunk a honfoglalás utáni nagy nyugat-európai hadjáratokon („A magyarok nyilatától ménts meg Uram minket”) és a nagy vereségek

(ezzel összhangban) családi kapcsolatai kiterjednek Bizáncra, Bulgáriára, Lengyelországra. Az *Árpád-házi királyok* az itáliaiakkal 12, a németekkel 13 házasságot kötnek. A kíséretükkel, az udvartartásokkal, a követességekkel jó értelemben vett „átjáróházza” válik az udvar: udvaroncok, tudósok, művészek közvetíthetik kelet és nyugat között a kultúrát és a viselkedési szokásokat.

Tüköri István király törvénykezési gyakorlatára, amely a legkorszerűbb európai államviteli és egyházi normáknak felelt meg, egyúttal jogi keretek között rendezve a korábbi törzsi és népszokásokat is. Ez nem véletlen, hiszen ebben a korban – és a török hódoltságig – Magyarország a legnagyobb népességű európai nemzetek közé tartozott. Gazdasági hatalmára jellemző, hogy István király ezüstdénárjait a *Farøer-szigetektől* a *Ladoga-tóig* elterjedtek, udvari szokásaira pedig, hogy testőrsége ugyanúgy *normann-vareg-rusz* zsoldosokból állt, mint a bizánci testőrség.

Skandinávia és Kijevben keresztiú érkezt Magyarországra két angol királyi sarj is: *Eadmund Ironside* fia, akik közül *Edward* itt vette feleségül *Agatát*, itt születtek gyermekei, köztük a későbbi *skóciai szent Margit*, de 1057-ben visszatért velük Angliába. Tartózkodásuknak egy sajátos emléke maradt Magyarországon: a magyar királyokat ezután az *angolszász koronázási vánd szermi koronázták*. A későbbi magyar királyok udvartartásából és annak protokolljából csak néhány példát idéztünk.

Az Árpád-ház kihalása után az *Anjou-uralkodókkal* Magyarország még sorosban összefonódik a francia, a nápolyi, a német, a litván stb. uralkodói családdal, udvarokkal. Az öröklött és általánosuló deliszlav kapcsolatok átmenetileg a lovagi eszményitől távolodó életformához vezetnek: „...Közéleti gazdasági ban rendszerint előkelő, de cselekvéseiben lenyegében durva és erőszakos, szellemi képességeiben gazdag, de erkölcsiékekben szegényebb, törekvéseiben önöz és szeretlen, eszközében ravasz és kíméletlen” – jellemzi egy klasszikus magyar történelmi leírás a magyar arisztokráciát.

Zsigmond király (1387–1437) mellőzte a nagy ceremóniákat. Nem véletlenül, hiszen ez a korszak a felkelések, a véres leszámolások, a dinasztiák harcának, a törökök elleni hadjáratok kora. Zsigmond egyénisége sem tűri meg a pompát, a fényűzést, az udvar puritán, egyszerű, szigorú a kegyeletlenségig. De mielőtt *Zsigmondot Aachenben* 1414-ben német-római császárrá koronázzák, a *Konstanzi zsinatra* magyar ruhában, magyar kísérettel vonul be.

Mátyás király (1458–1490) nagyhatalmi udvartartása a legkorszerűbb európai reneszánsz állami elvekre épült, a klasszikus európai lovagkor szokásainak beiktatásával.

Biztonságosan szervezik meg az állami költségvetés fedezetének bevételeit, az adózási rendszert, ezzel összefüggésben az állami hierarchiát, és ennek a szervezett hatalomnak meg kell adni a külsőségeit is.

Ugyanakkor eluralkodott a *mértékelen pompa Szapolyai* nádor a locsei találkozón naponta 3000 aranyat érő öltözetben pompázott. Nem véletlen, hogy ebben a korban a legkedveltebb *gyandék* a ruha volt.

A korabeli udvarok egyik díszes és nevezetessége az istálló és lóállománya volt. Dícsékedtek vele, a személyzet 50–60 főből állt, szigorú rangsorral (főlovászmester, egyben zászlósúr, a királyi tanács tagja is; allovászmester – a tényleges főnök –; lovászok, kocsisok, legények stb.). Ezzel együtt járt a lovak ajándékozása is. A király mennyasszonyának székesfőhérvári bevonuláshoz 400 lovat öltöztettek fel aranyszőrű szerszámokkal, bársony csótárral, csengettyűkkel, gyöngyökkel. A kocsisok díszítése másik vagyonigényt jelent.

A *török hódoltság* korában Buda megőrizte régi fényét, csak éppen keleti szokásokkal. Ahogy a törököktől Bizánc vette át, úgy a törökök Bizánc bukása után is a hatalom fontos kinyilvánításának tartották a pompát, a szertartást, a formális megnyilvánulásokat.

Elég utalni kedvenc gyermekkori olvasmányunkra, *Gárdonyi Géza*: „Egri csillagok”-jára, amely történelmileg hiteles leírást tartalmaz a török hadsereg látványos felvonulásáról, a szultán udvarának szokásairól, a török erkölcsi és viselkedési normákról.

A korra és a helyre jellemző, hogy a Német-római Császárság nagykövete (*Cserini*) 26 haból álló dunai flottával és 400 főnyi kísérettel érkezett a török Budára. Fogadása zenevel, üdvözlésekkel és ezer, díszbe öltöztetett török lovas felvonulással történt. A követ két hétig táborozott Buda alatt, a pasa zenészeket, akrobátákat, birkózókat küldött hajójára szórakoztatására, esteleket és tűzijátékokat szervezett. (A leírás nem szól arról, mennyi volt ebben a protokollban a diplomácia.)

A magyar hagyományokat a *Magyar Királyság* (XVI–XVII. sz.) és *Erdély örözi* tovább, az egyes uralkodók és fejedelmek hatalmától, gazdaságától és európai kapcsolataitól függően.

Berlin Gábor (1613–1629) erdélyi fejedelem udvartartása európai normák szerint épült fel. A rangsor szigorúan meghatározott, a fejedelem és a fejedelemszenny után az udvarmester következett, a 12 tanácsúr állt az államtanács első embere a cancellár (valamelyik tanácsúr), ami a legfontosabb udvari mellettség. De meghatározott rend van a kancelláriájában is, és az udvartartás működését sokféle tisztség biztosítja és szabályozza (zasztálmokok, pohármokok, komornyikok, bejáró ifjak – hírküldés, követség, a legkülsőn bővebb ügyek lebonyolítása céljából –, testőrök, udvari orvosok, udvari papok, vadászmeztérek, udvari szolgák stb. szigorú beosztással). *Cyulaférváron* az uralkodói palota beosztása a nagy központi hatalmak uralkodói palotáinak rendjét követi. A legkülső térben örködik a fejedelmi testőrség, a második térben szolgálmak az udvaroncok, a belső szoba után két ajtóval örködik az előszobát (antecamera), ahonnan a tanács terem (kijelölt ajtóterem; audientia-ház) nyílik. Ide csak az udvarmester, a lovászmester, a főkomornyik és a bejáró inasok léphetnek be, de a bársonyszékerekre nem ülhetnek. Ezt követi a fejedelmi lakosztály. A fejedelem megjelenésekor mindenkinek az antecamerába kellett visszavonulnia.

Grof Thokoly Imre 1683-ban, pályája delelőjén varázsolja *Készenkór* fejedelmi székéllé. Személyes kísérete 26 nemes ifjú Készenkór (vagy 24 nemes ifjú Munkács), akik tisztelettel és konvenciókönyve (1683) részletesen ismerteti udvara tiszteletviselőinek rendjét, rangsorát és kötelességeit. Erdemes megemlíteni, hogy az *udvari tiszteletviselő* (jószágkormányzó, udvarbíró, jószágfelügyelő, gabonabiztosok) *közös megnevezése: uranék*. A szolgák és a belső cselédség száma több száz főre rúgott.

A főkapitány az első volt az udvari tiszteletviselő között, a testőrcsapat gyalogosokból, lovasokból, palotás gyalogosokból, zöld puskásokból (szükség szerint kirendeelve) állt.

zónsesebb mindennapi cselekedetek könyörtelenül szabályozott ceremóniáká váltak. Nézzünk erről egy leírást.

„Ez volt kora nagy felkeléseknek, amelyek szomortak, mint egy exhumálás, a rács mögül hallgatott misé, a nyilvános ebéd, amely kulináris ceremóniává vált, a monoton sétatöcskázás, bevont függönyű hintókon, a véres és szertartásos vadászatok, amelyek mint a mézár-lás, a hosszú gyónások, a kihallgatások, ahol minden gesztussal folylk, mint egy panto-mimben, a lefelkésék, amelyek mint a szemfedőbe burkolás.”

A király mellett éjszaka is őrség állt (*Monteros de Espinosa*), amelyhez tartozni különleges kiváltság volt. Amikor a király lefeküdt, a haloszoba ajtaját bezárták, a kulcsot kivették és reggel a palota nagymesterének adták át. A király dolgozozójába számos előszobán keresztül lehetett csak eljutni (akinek ez egyáltalán meg volt engedve), s az ajtónálók rangja is attól függött, hányadik előszobában álltak.

„A *grandok* (nemsek) előjoga volt, hogy süvegeiket a felség jelenlétében is hordhassák, előhúzzhatták a recsesenő lábú udvari széket, s helyet is foglalhattak a király jelenlétében... Am aki nem tagja a majdnem misztikus hatalmú... testületnek, az fedetlen fővel és állva végez mind-den, a király körüli szertartást...”

A kinevezések is gyakran vártlan és egyszerű formát öltöttek. Amikor *IV. Filíp* (1619–1665) azt kérdezte: „Olivarez gróf, miért nem teszi fel a kapajtát?”, mindenki tudja, hogy ez nemesi jog adományozását jelent, minden egyéb deklaráció nélkül. A gróf leterdelt és kezét csókol, de ez a leterdelés indulást jelent „a szédítő magasságokba vezető lépcsőn”. Az udvar nem mutat meglepődést, hiszen „mindnyáján spanyolok és a burgundi szertartásrend ösztönös gyermekei”. (Csak *Olivarez* tudja, hogy a felséget a kerti pavilonban már várja *La Calderona* szép kis baszk cselédje, aki épp megtetszett az úrnőjét látogatva Filípnének.)

A királyt senkinek sem volt szabad kérdeznie. Minden kifejtett szava parancs vagy törvény volt.

Komor jellegéhez illően a spanyol etikettben előkező helyet foglalt el a gyász. Az udvar merevségéhez illett a barátok templomi kórusa, a nehéz fekete bársonyok, a fekete ékszerék. Ebbe a temetési ceremóniarendbe ma is bepillanthatunk a spanyol királyok temetkezőhelyén, *az El Escorialban*.

Külön szertartást jelentettek a királyi utazások. Amikor a felség könnyű kísérettel, „a *la ligera*” utazik, alig kétszáz fős kísérete van.

A király (és haszonlóképpen a királyi) körüli szolgálatot kiváltságnak tekintették, nem-sek, főrangú személyek végvezik és ez hatalmi pozíciónak is számított. E szolgálat minden mozzanata aprólékosan ki volt dolgozva, a teendőket is fontosság szerint osztották fel az egyes rangokat viselők között. Az etikett e merevsége tragédiákhoz és komédiákhoz is vezetett. *III. Filíp* gyengélkedett, és az ágya elé állított egy mozgatható kályhát (*trastero*), amely meg-izaszította. Amikor elege volt belőle, *Pobor* mártki behívatta *Alba herceget*, hogy vegye el a kályhát a király ágya elől. *Alba hercege* azonban úgy vélte, hogy ez a teendő a protokoll sze-rint *Uceda herceg* feladata, mire *Pobor mártki* keresztelné kezdte *Uceda herceget*, aki azonban késve érkezett. *III. Filíp* orbanccot kapott, és néhány nap múlva meghalt.

Egy spanyol királyi nőnek, amikor lecsott lováról és lába beleakadt a kengyelbe, majdnem azért kellett meghalnia, mert a királyi nő érintése felségértésnek számított és halálbüntetést vont maga után. Két nemesember mégis a segítségére sietett, az egyik megfőkezte a lovat, a másik kiszabadította a királyi nőt, de azután rögtön az istállóhoz rohantak és elmenekültek az udvarból.

Amikor a XVI. században megjelent a szemüveg, az etikett még azt is megszabta, ki mi-lyen és mekkora szemüveget viselhet; ily módon státuszimóliumhá vál, követekeképpen nem is azok hordták, akiknek szükségük volt rá, s a költéségháhatások és társadalmi helyzetük miatt épp azoknak nem feltétlenül, akiknek szükségük lett volna rá.

Az etikett az uralkodók magánéletét is megszabta, egészen a legapróbb részletekig. A ki-rály és a királyné külön szobákban – lakosztályokban – aludt, s ha a király meg akarta látó-

Az etikett fogalma és szóhasználat a korban nyeri el ma már klasszikusnak számító értelmezését, de ebben a korban különül el az etikettől a protokoll fogalma is. *III. Henrik* (1574–1589) nevezi ki az *első protokollfőnököket* (1585-ben, bár még nem ezen a néven, hanem mint *introducateur des Ambassadeurs* (a követek bemutatója). Tevékenysége a későbbi, sőt a mai külügyminisz-

A céheknel a munka „nemesség” ugyanolyan fontos ismétv, mint a nemességnek a származás visszavezetése mind régebbi időkbe. A rangsorban a posztókereskedők vezetnek a rőfők, az ötvösök előtt, a sort a vízhorodok zárják be.

A XVI. században a feudális rendszeren kívül és annak ellenére létrejövő városok kénszertén képezik le a társadalmi rendszert, gondosan kitért és őrzött hierarchia jellemzi a városi viszonyokat. A finác- és a kereskedő burzsoázia le- választja magát a jogászok, mint egyfajta újnemességet, az új rétegek állan- do küzdelmet folytatnak beilleszkedésükért. A céhek között megszabott sorrend van. A városok közösségi élete számos egyházi és világi ünnepséget eredményez, ahol a szertartásrend szigorú, mindenekelőtt a *rangsorban* kifejeződéve (ami örökre vitatott, idővel változik is, de az adott alkalomra kötelező).

Napkirály (1643–1715) udvarában ölt is testet, nem korlátozódik csak a királyi nőtta háborúk. És ha a szertartásrend legnyilvánvalóbb formájában *XIV. Lajos, a* elegység kialakulása, a spanyoloktól elszennvedett néhány katonai vereség, a huge- már túl van azon. Franciaország, „Nagy Evszázada”-t még megelőzi a területi sebb volt a francia befolyás. Igazi fénykora akkor következik, amikor a spanyol nyolcórásához. Az udvari etikett spanyol-francia kölcsönhatásban mindig erő-

A francia etikett erősebben és eredetibben kötődik Burgundiához, mint Spas- nyolcórásához. Az udvari etikett spanyol-francia kölcsönhatásban mindig erő- sebb volt a francia befolyás. Igazi fénykora akkor következik, amikor a spanyol már túl van azon. Franciaország, „Nagy Evszázada”-t még megelőzi a területi elegység kialakulása, a spanyoloktól elszennvedett néhány katonai vereség, a huge- nőtta háborúk. És ha a szertartásrend legnyilvánvalóbb formájában *XIV. Lajos, a* *Napkirály* (1643–1715) udvarában ölt is testet, nem korlátozódik csak a királyi udvarára.

Az etikett fogalma és szóhasználat a korban nyeri el ma már klasszikusnak számító értelmezését, de ebben a korban különül el az etikettől a protokoll fogalma is. *III. Henrik* (1574–1589) nevezi ki az *első protokollfőnököket* (1585-ben, bár még nem ezen a néven, hanem mint *introducateur des Ambassadeurs* (a követek bemutatója). Tevékenysége a későbbi, sőt a mai külügyminisz-

Az etikett fogalma és szóhasználat a korban nyeri el ma már klasszikusnak számító értelmezését, de ebben a korban különül el az etikettől a protokoll fogalma is. *III. Henrik* (1574–1589) nevezi ki az *első protokollfőnököket* (1585-ben, bár még nem ezen a néven, hanem mint *introducateur des Ambassadeurs* (a követek bemutatója). Tevékenysége a későbbi, sőt a mai külügyminisz-

tériumi protokollfőnökök legfontosabb teendői közül a kor jellegeinek megfélelően sokat tartalmaz. S ezzel útjára indul a *diplomáciai protokoll*. (A francia külügyminisztérium – mindössze néhány fővel – csak négy évvel később jön létre!) A franciák tudatosan megkülönböztették a hatalom két elemét: a gyakorlati (*pouvoir*) és annak misztikus, formai, külsőséges megnyilvánulását (*grandeur*). Az utóbbinak nélkülözhetetlen része volt a fényűzés, a szertartás, hol az élvezetekben tobzódva, mint a kerti mulatságok, vadászatok, lakomák, de gyakran farsztó vagy neveléses végletekbe hajlva. Mindazonáltal ez a korszak látványosan járult hozzá a kulturális fejlődéshez, építészeti stílus kialakításához, a színházi kultúra felvirágoztatásához, melynek anyagi és szellemi jegyei mindmáig az emberi kulturális örökség fontos részét képezik.

A sokféle ceremoniális szokás és szabály természetesen a királyt is kötötte, de legendásan csak egyetlen illemszabály vonatkozott rá, ami szólasban is híressé vált: A pontosság a királyok ereje – „*L'exactitude est la politesse des rois*” –, ez volt *XVIII. Lajos* (1819–1824) szavajárása.

Az etikett és protokoll legfontosabb alapszabályai közé tartozik a rang, a rangsor, vagyis a sorrendiség. A kialakulásáért folytatott küzdelmeket jól szemléljük a királyi törvénytelen gyermekeinek erőszétsései a törvényes leszármazottakkal azonos rang elismereteléséért, vagy a tényleges nemesi és egyéb hangzatos címek használatának gyakorlata.

XIV. Lajos udvarában legalább 150féle rang volt, szigorú rendben, s a királytól való távolság szabta meg jelentőségét. Magas rang érthetően kevés volt. A király és a királyné után a hercegi rangban a király legidősebb fia következett (*Dauphin*), majd a király többi fia, lánya, akiket unokái követtek. A királyi család a vérbeli hercegek (*princes du sang*) követték a rangban, vagyis azok a családok, amelyek férfiágon *Capet Hугойго* (940–996, francia király 987-től) tudtak visszavezetni származásukat. (Azonos rangot vívtak ki maguknak a királyi törvénytelen gyermekek.) Őket a *pauvek* (eredetileg csak 12, számuk később megnőtt) és a hercegek (*duc* – eredetileg csak hat) követték. Az „idegen hercegek” (*princes étrangers*) rangját néhány, nem királyi vérből származó család viselhette s időnként a pár és a *duc* elé is került. Egyéb címek, mint a *marquis* (márki), *comte* (gróf) a birtokhoz, vagyonhoz kapcsolódtak, nem számitottak hivatalos rangnak. A francia forradalom eltörölte, a restauráció visszaállította a rangokat, s bár a nemesiséget a francia törvények már régóta nem ismerik el, még ma is sok francia használja névében nemesi jelzéseket.

A megszólítás még azonos rangon belül is különbözött lehetett; például a királyi gyermekei között (a *dauphin* követő) legidősebbnek a *Monsieur* járt ki, de a többinél már hozzá kellett tenni a rangot is: *Monsieur le duc* ..., nőknél ugyanígy a *Madame*-mal, de a hajadont ezután nem rangján, hanem keresztnévén szólították... A francia círcikönyvek ma is hosszú listát adnak a nemesi rangokat, egyházi méltóságokat, kormányszab. rangokat stb. rangokat viselők megszólításához.

A rangok szigorú rendjével teljesen összhangban volt az udvari élet rendje, amely természetesen a király személye köré épült. A felkeléssel (*lever*) kezdődött, amely nyilvános volt. *XIV. Lajos* ifjúkorában még csak néhányan segédkeztek az öltözködésekben, és akik az eseményen részt vettek, csak azután léptek be, hogy a királyra ráadták az inget, de *XVI. Lajos* korában már az öltözködések teljes szertartása a nyilvánosság előtt zajlott. A király ilyenkor még követekeket is fogadott. A „*lever*” természetesen hasonlóan zajlott a királynénál, sőt főrangú em-bereknél, hölgyeknél; nem ritkán egy-venen segédkeztek, és több mint százán voltak jelen.

1705-ben panaszszkodik, hogy bárki felteszi a kalapját vagy leül a Dauphin jelenlétében. Idővel a francia udvar is „lezserebben” kezd kikezeli az etikettet. *Orléans hercegnője* már így megmondja, miként kell engem felvenni, ha a számról leestem.”

1789. A forradalom teljesen felkavarja a társadalmat és vele együtt a viselkedéskultúrát. El-
gullotine, a nemesek és a korábbi harcosok kivégződeszköze. A szokások változathatatlanságát jelzi, hogy a köztársasági napot nem éli túl a Köztársaság, változathatatlanságát viszont, hogy ebben az időben terjed el mai nadtágviseletünk őse. A polgárság, mint a harmadik rend, osztályra válik, 1800-ban megkapja *Napoleon új Civile Code*-ját (polgári törvénykönyvet) és

De az olyan hölgyek, mint *Mme Montespan*, *Mme Pompadour* mellett az etiketten fontos szerepet játszanak az előkelő udvarhölgyek is. *Marie Antoinette*, *Madame Etiquette*”-nek nevezni udvartartásának illommesterét, *Noailles grófnét*. Szomorú szellemességgel mondja, mikor egyszer leesik számaráról, hogy „Hagyjanak csak ilyen, mert meg kell várni Noailles asszonyt, hogy megmondja, miként kell engem felvenni, ha a számról leestem.”

Idővel a francia udvar is „lezserebben” kezd kikezeli az etikettet. *Orléans hercegnője* már így megmondja, miként kell engem felvenni, ha a számról leestem.”

A vendéglátás nem korlátozódik Versailles-ra, *XV. Lajos* korára kialakul a mulató kastélyok rendszere, a király meghívása kegynek, a meghívás elmaradása kegyvesztésnek számít. És már *XIV. Lajos* uralkodása alatt kezd kialakulni az a rendszer, hogy a királyné a háttérbe szorul, az udvar életét egyre inkább befolyásolják a király kegyencnői, szeretői (sőt mondhatni életársai), akik nemcsak az országot akarják kormányozni, hanem fényűzésükkel a királynét is feltöl-
mülik.

A fényes udvari élet szerves része volt a szórakozás, mulatság. *XIV. Lajos* a hét bizonyos napján rendszeresen tartott bizalmasabb összejöveteleket (*grand appartement*), amelyeken többnyire szerencsejátékokat játszottak. A király és a királyné sorban játszott mindenkivel – és nem egyedülállóan, hanem együtt. De gyarmatokat veszítettek. A királyné és a király is a mulató kastélyok rendszere, a király meghívása kegynek, a meghívás elmaradása kegyvesztésnek számít. És már *XIV. Lajos* uralkodása alatt kezd kialakulni az a rendszer, hogy a királyné a háttérbe szorul, az udvar életét egyre inkább befolyásolják a király kegyencnői, szeretői (sőt mondhatni életársai), akik nemcsak az országot akarják kormányozni, hanem fényűzésükkel a királynét is feltöl-
mülik.

XIV. Lajos még rendszerint egyedül ebédelt (*au petit couvert*), vagy a királyi család tagjaival, a vacsorát mindig együtt költötte el az egész család, este 10-kor. *XVI. Lajosnál* vasárnap szokásos volt a királyi pár nyilvános ebéde. Erre társaságként néhány magas rangú hölgyet is meghívtak, de azok nem érkeztek. A hercegnők alacsony székeken ültek az asztal körül, a többiek álltak.

A magtartási millió apró szabály irányította. A királyi család tagjainak jelenlétében csak gyermekek és néhány főnemes ülhetett le egy támlátlan kis ülőalkalmatosságra (*tabouret*). A királyi család tagjainak jelenlétében is érvényesült az ülésjog, de persze enyhébben s a XVII–XVIII. században ez kizárólag a nők előjogává vált.

Még a királyné szülése is közönség előtt ment végbe: a szülőágyat a királyi család tagjai ültek körül, mögöttük foglalt helyet a koronatanács és a főnemesesség, majd állóhely következett a közönségség és a nép számára.

Hasonló szertartás volt a lefekvésnek (*coucher*). A ruhadarabok elvitelében és odanyújtásában mindig más-más arisztokrata segédkezett. A szertartás végét az jelentette, ha az apródok lehúzták és nagy robajjal a földre ejtették a király csizmáit.

Illyen nagyszámú részvevő belepését már szabályozni kellett: a család bevonulását (*entrée familiale*) követte a magas állású környezet bevonulása (*grande entrée*), majd a komornyikok, hadsegéddek beépése (*brevet*). Őket követték a miniszterek, követelek (*ambassade de la chambre*).

lejártnak az első munkásfelkeltések. A forradalom (kegyetlen) puritánsága átmeneti: bukása után visszatér a pompa, a látványos szertartások, a hatalmat minden mozzanatában hangsúlyozó protokoll.

Napoleon császárrá koronázása (1804. december 2.) jellemző példa a hatalomnak a szertartásrend megtörtetésével való kinyilvánítására.

„Amikor az ünnepléses pillanatban *VII. Pius* felemelte a hatalmas koronát, hogy a császárrá jellehelje, úgy ahogy azt ezredévvél ezélt Szent Péter trónján tette (a pápa) Nagy Károly megkoronázásakor, *Napoleon* hirtelen kezéből a koronát és maga ráta a saját fejére. A következő pillanatban *Josefina császárnő* leéldelt *Napoleon* elé, aki egy kisebb koronával megkoronázta feleségét. Jellepes értelme volt ennek a mozdulatnak: *Napoleon* nem akarta, hogy túl nagy jelentőséget tulajdonítsanak a pápai »áldás«-nak.”

A következő években a császár udvartartásához hasonló fényűzést és pompát nem ismert a kor.

Napoleon minden protokollt semmibe vevő kitöréseinek hasonló ismétlődő történelmi esetet ismert a történelem, de ez inkább már a diplomácia történelméhez tartozik.

Napoleon bukása és a restauráció után gyorsan visszaállt a hagyományos etikett, de már sohasem lesz a régi, hiszen az értelműket veszített és már-már gyerekes illemszabályok egy részét *Mari Antoinette* már a forradalom előtt tudatosan eltörölte. Állandóan problémát jelent viszont a régi és az új nemesség rangsorolása, s kétségtelen, hogy az új nemesség által bekertülő új vér és realitásérzék is a ceremóniák csökkentése és egyszerűsítése felé hal.

Angliában a központi hatalom a XIII. században alakul ki, a kelta és angol-szász örökségen a normann hódítók lesznék urra s a kontinentális hatások mindig is a kontinenssel való szembenállással keverednek. Így alakul ki az angol udvari etikett, amelyben megtalálható a spanyol és francia etikett hagyományos és klasszikus vonásai, mégis sajátosan más: hidegebb vagy északi, szökímon-dóbb vagy nyersebb, a ceremóniák bármiféle kifinomultsága alól könnyen felszintre tör a végleges és végzetes érdek, érdecs vagy indulat. A normann hódítók ellen harcoló legendás angol-szász hős, *Robin Hood* kikezdhetetlen becsületéről ke és lovagiasága több elemében már tükrözi azt a magatartási formát, amely belesz és külső háborúk véres és vérengző eseményei ellenére a polgárosodás korában úgy ment át a világ közudatába, mint a „*gentleman*” fogalma.

Más európai nyelveken is megtalálható azonos kifejezés, tartalma mégis az angoltól vált nemzeti-közvet. Meghatározásánál minden etikettkönyv hosszabb magyarázatra kényszerül, s magyarára is csak rengeteg félreértés vállalásával fordítható az „*urlember*”-rel. Legfontosabb jellemvonása talán a lelki nemesség, az igazsághoz való szilárd ragaszkodás, a becsületesség, a kor és a női nem tisztelése, a megbecsülés és udvariaság a társadalmi etikkezés minden szintjén. E klasszikusan tisztá vonások azonban elkerülhetetlenül osztályjellegűek, amint a mondák korából a tényszertűen feltárt múlt felé közelítünk. Az udvariasassági szabályok a nemzeti osztályon belüli érvényesültek, alsóbb osztályok tagjaival szemben már távolról sem voltak kötelezőek. A fogalom érdekes módon a polgárosodás szerves tartozékává vált, általában a modernebb értelemben patinás hangzású, egyértelműen pozitív jellemzővé lesz, amely a mindennapi üzleti és társasági élet legudvariasabb formájaként nemcsak Nagy-Britanniában, hanem minden angol nyelvű érintkezésben ma is él.

hivatali teendőit intézni. Este nyolc óra volt a lefekvés ideje. Hétente kétszer tartott audienciát, amelynek szertartásrendje szigorúan szabályozva volt. Jellemző egy korabeli leírás: „... a császárt csodáltnivaló pontossága és korrektsége minden ügyben és mindenki veli kapcsolato-
san...”
Az osztrák–magyar kapcsolatok változó és ellentétes viszonyai ellenére a bécsi udvar ei-
keijében jelentős szerepet játszottak a magyarok, hivatalnokokként és a protokollban is (*Má-
ria Terézia* – 1740–1780 között magyar királynő – 1760-ban alapította meg a bécsi magyar ne-
mesi testőrséget).

Nemzetország császári udvara tükrözte a korabeli európai szokásokat és a ko-
rabeli német mentalitást. Az udvartartást a fegyelem, a szervezethez és a politi-
ka jellemzi.

Vilmos császár (porosz király: 1861–1888; német császár: 1871–1888) udvartartásában meg-
határozó szerepet játszott hat adjutánsa, a katonai és a civil kabinet főnöke és személyi orvosa
után ceremóniamestere.
A társadalmi viselkedést ellenmondások jellemzik: kialakul a világ egyik leghatékonyabb
üzleti társadalmi rétege, ugyanakkor az ország a faji származás problémába bonyolódik, ame-
lyek a XX. század holokausztjához vezetnek.

Oroszország, a cári birodalom sajátos fejezetet jelent az etikett történetében.
A keleti szláv törzseket egyesítő *Kijevi nagyfejedelemség Jaroszlav nagyfejede-*
lem alatt megerősödik, kialakul a jogrend és az udvartartás.

Ebből a korszakból maradt fenn a *Russzkaja Pravda* (Orosz Igazság) törvény-
könyv.
A mongol–tatar fenmhatóság alól először felszabaduló *Moszkvai fejedelemség*
Bizáncban lát megfélelő védelmet. *III. Iván* (1462–1505) bizánci császári utódot
vesz feleségül. A szláv kultúra meghatározó befolyást kap Bizáncból, a pravosz-
láv egyház éppen olyan döntő az állami, mint a magánéletben.

IV. (Kettegeit) Iván 1547-ben (a *caesar* rangot átvéve) *cár*rá, azaz császárrá
nyilvánítja magát. Ertől kezdve hívják az orosz uralkodókat cárnak.
Rossz uralkodók és belháborúk anarchiát teremtenek az országban. A XVII.
század derekán Oroszország „nem is elmaradt volt a környező európai és ázsiai
hatálmakhoz képest, ... hanem a teljes szellemi, erkölcsi és gazdasági pangás ál-
lapotában volt”.

Nagy Péter apja kezd német kézműveseket behozatni, de később a francia
kultúra uralkodik el. Az udvartartás ötvözi a „barbárság” és a „kultúra” jellem-
vonásait (a kort leíró tanulmány szerint).

Nagy Péter (1689–1725) életében egyszer viselt állami ruhát, amit felesége, Katalin vart neki
(a törökökkel való kibékülés ünnepsége). Munkaszobája egyszerű volt: ágy, asztal, székek,
néhány könyv és képek. Télien már hajnali negykor kelt, hat órakor már a szentatusban vagy az
admiralitáson volt. Az ebéd előtti ideje 13.00 óra volt, bőséges étel- és italválasztékkal (benne
magyar bor is). Míg elődei csak a külhatalmak köveit, pártitárákat és bojárokat engedtek asz-
talukhoz, miközben a cárt trónon ült és a vendégeket külön asztalnál szolgálták ki, nem ritkán
száz fogással, Péter cárgyakran rendezett piknikeket kedvenceivel, generálisai, minisztere-
ivel; a részvételi díj rendszerint egy dukát volt. Nagy Péter a köveket minden éhkölt és cere-
mónia nélkül fogadta. A bécsi követet egyszer reggel öt óra kért egy természettudományi

A diplomácia a napóleoni háborúk után végre nemzetközi egyezménybe tudta foglalni tevékenységeinek kereteit. A protokoll terén sokat átvész a spanyol és viselkedni tudás divatja.

lalkozni az illem kérdésével is, a fogyasztói társadalmon futótűzként szalad át a foglaják össze, mintsem irányt szabnak. De amikor végre a társadalom ráér fog-si szabályok terén útmutatást adó könyvek sokkal inkább az elterjedt gyakorlatot erők, mint voltak Európában a XVII–XVIII. században, s a társadalmi érintkezé-vagy a viselkedési szokásokra. E nagy kavargásban nincsenek olyan irányító mint a tömeggyártás következtében gyakorlatilag mindenki által elérhető divatra utazása is sajátos formát ölt: sokkal inkább az üzleti módszerekre vonatkozik, az amerikai társadalom osztályszerekezte elter az európaítól, a felsőbb osztályok mint egykor Európában, Amerikában is divat lesz az antik műlt utazása. Mivel műlt hiánya összefonódik a történelmi műlt mesterséges megteremtésével, és tömegmerekben terjeszti az óvilágot megdöbbentő szokásokat; a történelmi példaképeket keres magának, hol a giccset teszi divattá, már-már kultúrává, hol lantság összefér a buzgó teplomjárással. Mlközben a társadalom eszményeket, bigott illenszabálykodexet követnek, míg a határvidekeken az érintkezési forma-

59

A kép így persze túlzottan egyszerűsít, hiszen a déli államok ültetvényesei „singlenindedness of purposes”, az üzletember váltja fel, akit egyszerűen csak a profit hajt, a lefordíthatatlan rodalom korában a kereskedő–kalandor biradalomalapító volt, Amerikában ezt ban az egyházi ember, a francia fénykorban az udvari ember, a brit gyarmati- rend és szokásrendszer megteremtésére. A társadalom eszményképe a középkor- gyobb lehetőség a polgárság elképzeléseinek leginkább megfélelt társadalmi és társadalmi örökségtől leginkább megszabadulva itt és ekkor nyílik a legna-forrasaitól, az angol és az európai kontinens szokásaitól. Mindenféle történelmi mok) szokásainak, társadalmi érintkezési formáinak fejlődése jellemzően elter- Amerika (értsd: Észak-Amerika, még közelebbtről az Amerikai Egyesült Álla-

vid, zöld ruhát, amely elől mellényiszert volt, szűk ujjakkal. Versailles luxussal összekömi”. Katalin rendszerint hagyományos orosz viseletet hordott, rő- teknek – udvara „kontraszt volt a civilizáció és a barbárság között: Kelet pompáját kívánták II. Katalin (1762–1796) cárnő – aki sok háborút folytatott, de pártfogója volt a művésze-most minden előkelőnek legalább egyet kellett tartania.

ság netovábbja volt pedig, hogy amíg Nagy Péter mindig legalább 12 udvari bolondot tartott, lezített ki, de a francia divatot a helyi szabók, parókamesterek nem tudták követni. A bolond- hár- és vörösbortól –, de az oroszok jobban szerették az égetett italt.) Az udvar őrési luxust fej- régi orosz szokások mellett figyelembe vették a koronázás frankfurti szokásait is (szökőkút fe-

59

Van példa pompásabb ceremóniákra is. Anna Ivanova cárnő (1730–1740) koronázásánál a magára ketszer.

Lánya, I. Erzsébet (1741–1762) viszont már hívó volt, hogy egyetlen ruhát sem öltött lemasztott, és az árbocokosár helyett a fedélzetten tartotta meg az audienciát. bocon találta. A cár leküzdte a követnek, hogy masszon fel, de amikor az melegezőt, a cár- gyűjteménybe. A porosz nagykövetet viszont Szentpétervárt egy hajóra hívatta, aki öt az ár-

Ugyanebben az időszakban megfigyelhető egy sajátosan hasonló jellegű fejlődés is. Az új, független államok (századunk hatvanas éveiben) egymás után jönnek létre Afrikában és Ázsiában a nagy gyarmati Birodalomak felszámolásának eredményeként. Gyakran szinte ismeretlenek a világ számára, de a függetlenség jogos büszkesége, a nemzeti hagyományok tisztelése és a helyi szokások köny-

megismerése útján a mélyebb, jobb, öszintébb megértést segíti elő. Tat az értelmetlen formalitások kikopása felé, ugyanakkor mások szokásainak váncsiság, a megismerés vágyának kielégítését szolgálják. Ez egyértelműen műmegtérülés. Az érintkezési formalitások is alapvetően az emberrel született ki-turizmus alapja az igazi egyéni, emberi érdekeldés, a személyné tisztelése, a kinőve ezeket a helyzettől független kényszerűen vagy csak távolról követik, am szabályokat, a külkereskedelemben kialakult szokások az üzleti formalitásokból gyakorol a *turizmus* elterjedése. A diplomáciai protokoll szabta a legszigorúbb

A társadalmi érintkezési szokások világmeletrő alakuására óriási befolyást nyolultabak.

dezs igénye ma talán erősebb, mint bármikor, de a körülmenyek is sokkal bo-alapvető kérdések, mint a közönség, a megszólítás formáságai, szabályai. A ren-követi a társadalmi viszonyok fejlődését, még ma is felvetődnek e téren olyan folyamat, tévtatákkal, buktatókkal, s ahogy a társadalmi tudat fejlődése is késve venni a munka és az egyéni teljesítmény megbecsülése. Minde az azonban hosszú az idősebbek és a nők tisztelése, miközben a hierarchia, a rang szerepét kezdő át-nozva. Ily módon öröklődik a mai társadalomban a legjobb hagyományok között felismerve az abban rejlő célszerűséget vagy pusztán formális különbségeket ut-tan lehgigadva (és megerősödve) sok elemet visszahozott elődei viselkedéséből, szer változásával az új uralkodó osztály mindig könnyen esett tulzásokba, s az-vizont a szokások öröklődése rendkívül erőteljes folyamat. A társadalmi rend-kások között mindig is kifejeződések emberi mértékkel alkotott ítéletek, másrészt Két dolgot azonban reálisan fel kell ismernünk. A társadalmi érintkezési szo-magatartására és viselkedésére jelentősen hatott ez a rendszer is.

rosszat; többségük bukáásával a történelem már ítéletet hozott, de az emberiség kezési formákat teremtenek. Lehet vitatkozni arról, mennyiben hozott ez jót vagy alista-kommunista államok a világ számos pontján és nagy térségeiben új érint-latokban is számolni kell vele. Létrejön a szocialista világrendszert, az új, szoci-állam polgárainak új magatartási normáit szabja meg, már a nemzetközi kapcsomi jogait. Amikor a *Nagy Októberi Szocialista Forradalom* győzelmevel egy új gi érintkezési szabályait. Az új társadalmi osztály fokozatosan vívja ki társadal-meghatározóbb társadalmi erővé válik és megteremtí saját társadalmi és társasá-Időközben azonban még nagyobb változás érlelődik: a *munkássosztály* egyre lennek meg hasonló tanácsok, s valójában kialakul a polgári etikett. Ilemtan ismerete. Kínige klasszikussá váló illemtan könyve után egyre-másra je-is sokkal korábban oly élesen rohant ki. Ismét divat lesz a jó modor, a társasági natkozásban. De a polgárság is átveszi a patinás szokásokat, amelyek ellen nem franciá udvari etikettből, különösen a rangsor, az öltözet és a szertartásend vo-

nyen meghatározható, a nemzeti határokon túl való kiterjesztése (többnyire tudatos politikai tartalommal) a szigorú diplomáciai normákban is változást idéz elő, ami a nemzetközi hivatalos kapcsolatokban gyorsan megszokottá válik, a turizmusban pedig örömmel fogadott érdekesség lesz. Ma már sem a diplomata, sem a kereskedő, sem a turista nem lepődnek meg azon, ha partnereik kalap helyett csatijában (arab fejkendőben) vagy indiai turbanban, esetleg öltöny helyett nemzeti viseletben jelennek meg: ez teljes mértékben megfelel a protokoll tényleges megnyilvánuló nemzetközi gyakorlatának.

Az etikett és a protokoll mai fejlődési irányzatairól az I. 3. Fejezet ad rövid áttekintést. Azon örök törvényszerűség mellett, miszerint a szokások lassan, de folyamatosan átalakulnak, változnak, megfigyelhető a merev formáltságok erőtlenítés oлдódása. A ceremóniák mellőzése azonban nem jelenti az udvariasság, a tisztelt csókkkenését, hiszen ennek kifejezésére még mindig rendelkezésre áll a magatartás teljes eszközöztára. Nem véletlen, hogy a diplomácia legmagasabb szintjén tartják magukat legelősebben a protokolláris előírások, hiszen itt minden szónak, mozdulatnak egyezményes és súlyos politikai jelentősége van vagy lehet. A magasabb (diplomáciai, kormányzati) szintektől lefelé haladva azonban a szer-tartásrend sokkal gyorsabban egyszerűsödik, mint korábbi korokban. De ismételt hangsúlyozni kell, hogy lényegében egyszerűbb, közvetlenebb eszközökkel ugyanaz fejeződik ki. Ezt kiegészíti egy ellentétnek látszó irányszat: a minden-napi társadalmi kapcsolatokban is mind erősebben érvényesül a kölcsönös udvarias-ság követelménye. Az üzletekben, boltokban persze még gyengébben, de a hivatalos és a társasági életben ismét növekvő érdeklődés és igény tapasztalható a viselkedési szabályok társadalmi mértű rendezése iránt.

A protokoll nemzetközi gyakorlata a diplomácia területén alakult ki és a diplomácia fejlődése mindig meghatározó szerepet játszott a hivatalos nemzetközi kapcsolatok viselkedéskultúrájának alakításában is. A diplomáciát lényegében az ellentétek feloldása iránti igény szülte. Az ellentétek sokfélék lehetnek, ezért nem véletlen, hogy a diplomácia nagyon kifinomult és rendkívül megfontolt eljárási rendet alakított ki, hiszen tömény politika, márpedig – ahogy mondják – *a politika a lehetetlen művészete*.

A diplomácia történetével és gyakorlával foglalkozó művek könyvtárakat töltöttek meg; itt elsősorban protokolláris szempontból kísérelünk meg rövid ismertetést adni.

Történeti visszapillantás

A diplomácia akkor kezdődött, amikor két embercsoport – lett legyen horda, törzs, nép – rákényszerült, hogy eltérő (vagy ellentétes) érdekeit valamilyen formában összhangba hozza. Az egymás közötti kapcsolatok szükségsszerűen képviselőkön keresztül bonyolódtak le, így a *követség* a diplomácia talán legértékesebb intézménye.

Már a történelem előtti korok vad törzseinél is szükség volt arra, hogy megbízottakat küldjenek az ellenfélhez, például a fegyverszünet vagy a béke rendezése és a halottak eltemetése céljából. „Ezt lehetetlenne tette volna, ha a küldötteket megölik, vagy megeszik” – jegyzi meg *Nicholson*. (De azért előfordult, hogy a követeket kivégezték.)

Az ókori birodalmakat létrehozó uralkodóknak mindennekeiolt saját népük törzsei vagy országai között kellett az elsősegget megszerezniük és a hatalom, a családi összefonódások, a kereskedelemi kapcsolatok, a szövetség, a megvesztegetés, a kényszerítés, a cselszöves és felsorolhatatlanul sok egyéb módszer kialakulása alapul szolgált a más népekkel való kapcsolatok rendszerének kialakításához. Az erös központi hatalmak létrejöttével a nemzetiközi kapcsolatok mind fontosabbá váltak. Jelzi ezt, hogy Egyiptomban *Amenhotep fáraó* i. e. 1888–1887-ben már archívumot létesített apja és saját levelezéséből (agyagtáblákon).

A *II. Ramszesz* egyiptomi fáraó és *III. Hattusil* hettita uralkodó között i. e. 1278-ban kötött békeszerződés már tartalmazza a diplomáciai szerződések ma is nélkülözhetetlen alapelveit: a bevezetést, a szerződés lényegi cikkeleit és a zárszámot, a példányok letéti helyét.

Indiában *Manu törvényei* (lásd egyéb vonatkozásaiban a protokoll történeténél) a diplomáciai ténykedés lényegét a háború elhárításában és a béke megteremtésében fogalmazták meg.

A vallásalapító kínai *Konfucius* egyik alapműve a „*Szertartások Könyve*”, amely az ősi idők politikai és társadalmi életének ceremóniáit és szertartásait írja le.

A primitív társadalmak vallás-erkölcsi tudatával együtt járt, hogy az idegeneket veszélyesnek és tisztátalannak tartották. A távoli vendégeket, még a köveket is ezért ceremóniáisan meg-
tisztították, azaz *purifikáltak*. Erre a legkülönbözőbb, helyiileg szokásos módszerek szolgáltak.
II. *Juszlin keletrómai császárnak* (565–578) a szeldzsuk törökökhöz küldött követét a törzsi
varázsók körülitancoolták, dobokat verte, eksztázisba jöve, hogy elvegyék romló vagy ártó ha-
tásukat. A *tatar kánokhoz* érkező követeknek tűzön kellett áthaladniuk, mielőtt az uralkodó elé
járultak, ajándékaikat hasonlóképpen sterilizálták. A tabuság szigorúságán később sokat enyhít-
tett az a gyakorlat, hogy az említett kiváltságokat bizonyos személyekhez kötötték.

Európában a közműveltség és a kereskedelem fejlődése a *görög városállamo-
kat* külkapcsolataikértől és erőszkos növelésére kényszerítette. De a város-
államok korszakában mindezt a háborúskodás ellenére a vendégiszteret (*prok-
szénia*) elve érvényesült. A széttagoltság mellett mintegy egyensúlyként talán ez
lehetett az oka annak, hogy kialakultak a diplomáciai kapcsolatok ma is legfon-
tosabb alapelvei.

A görög városállamok között érthetően sok vitatott kérdés akadt, amelyek
azonban nem érték meg egy kis helyi háborút sem, az ilyen ügyek intézésére
meghatározott (rövid) időre külön megbízottakat választottak ki.

A görögök többféle megnevezést használtak a (diplomáciai) küldött megne-
vezésére:

- *a kerükesz* (herald) az egyedül küldött hívívó volt,
- *a preszeisz* volt az öregek (több személyből álló) küldöttsége,
- *az angeloi* (küldött), azaz angyal neve pedig már a mitológiából is isme-
retes.

A görög kultúra *homéroszi korszakában* (Homérosz életének ideje vitatott, a
kor az i. e. XI–VII. századot jelzi) a másik félhez küldött hívívók már megháta-
rozott és kölcsönösen elismert kiváltságokkal rendelkeztek, tárgyalási joguk és
felhatásmazásuk fokozatosan bővült, de azért azt minden esetben meghatározták.
Már nemcsak közvetlenük kellett az üzeneteket, hanem a küldő város érdekeit
a másik város tanácsa vagy népgyűlése előtt meg is kellett védeniük – alkalma-
sint éles vitában. Követeknek ezért gyakran választottak neves szónokokat, köl-
tőket, írókat, filozófusokat, akik kultúralt (és ravasz) egyénisége hozzájárult a si-
kerhez és egyúttal (a precedens-kutatás, felhasználás elvén keresztül) a nemzet-
közi diplomácia elveinek, gyakorlatának és protokolljának kialakulásához.

A görög mitológiában *Hermész* nemcsak a kereskedők és a tolvajok, hanem a
diplomata istene is. Nem azért, mert születése napján 50 marhat lopott el báty-
jától, *Apolloától*, s azokat egy barlangban elrejtve visszafékküldt bölcsőjébe, ha-
nem mert leleményessége megtetszett *Zeusnak*, aki a legkényesebb diplomáciai

missziókat bízta rá (*Argosz* meggyilkolása, *Pandora szelencéjének* ellopása). Tán fontosabb ennél, hogy összekötőnek tekintették az alsó és a felső világ között (a követ elődje?) és nagyon népszerű volt, nagyon tisztelték is.

A követ szerepének van egy gyakorlatiasabb fejlődési irányzata is: az alkalmi követeknek akkor is kellett elfoglaltságot találniuk, ha éppen nem voltak kiküldetésben. E tevékenységeknek a társadalmi megbecsülés tekintetében is hasonló fontossággal kellett bírniuk, s minden bizonnyal *nemzetközi és diplomáciai* gyakorlatukat is felhasználando, bízták rájuk a *hivatalos rendtartás* széles és különböző körét, a királyi háztartástól a (nép)gyűlések rendjének meghatározásáig és levezetéséig.

Tehát már ekkor is összekötődik a diplomácia, a politika, a szertartásrend, a protokoll, ily módon pedig a *diplomata* és a *protokollifőnök* szerepe: elvitathatatlan, hogy a protokollifőnök mindig diplomata funkciót tölt be.

A görög örökséget a *romaiak* vitték tovább. Rómában a vendégjog ősi szokásával egyidős volt a *foetiasok testülete*. Ez 20 főből állt és feladatai közé tartozott a döntés olyan fontos kérdésekben, mint a hadüzenet vagy a békekötés, és az ezekhez tartozó szerződások végrehajtása. A béketörtekvések kifejezésére sokféle formalitás fejlődött ki, amelyek kiterjedtek a határidőkre, a küldöttségek összetételére, az öltözetre.

A protokollaris szabályok fontosságát és szerepét jól mutatja egy i. e. II. századból származó példa. A *Perszensz* macedón királlyal folytatott háború befejezéséhez *Róma Quintus Martius Philippus* követet küldte a békefeltevések megítárgyalására. A követ egy folyó partján találkozott a macedónokkal, s tárgyalást azon fontos kérdés tisztázásával kezdte, hogy melyik fél legyen át először a folyón, s milyen kísérettel. Ezen vitakozva azután sikerült annyira elhúznia az időt, hogy a magukat győztes pozícióban tudó macedónok egyszer csak azt vették észre, hogy a helyzet gyökeresen megváltozott, s a római követ ügyes diplomáciai húzásokkal minden előnyüktől megfosztotta őket.

A diplomácia fejlődéséhez a rómaiak mindennekeölt a *nemzetközi jog* területén járultak hozzá, három alapvető részt megfogalmazva, amelyek voltak:

- *ius civile*: a római polgárokra vonatkozó jog;
- *ius gentium*: a római polgárok és idegenek közötti jogviszony;
- *ius naturale*: a minden emberre vonatkozó jog.

E jogi vonatkozások mellett a *Római Birodalom* nemzetközi kapcsolataiból ered a diplomácia történetének és gyakorlatának egyik legfontosabb eleme: az elemét kifejelezése a hivatásos könyvtárosok segítségével. Amikor az archívumokat előtörték a korabeli utilevek és egyéb dokumentumok, szakképzett hivatalnokokat kellett alkalmazni azok rendezéséhez, megértéséhez és értelmezéséhez, valamint hitelesítéséhez. Ez a tevékenység volt a *res diplomatica*.

A diplomáciában ma is óriási jelentőségű a korábbi nemzeti közti dokumentumok ismerete, a precedensek, vagyis hasonló vagy hasonló események felkutatása, a szövegek megfogalmazásának formái, finomsága és árnyalatai; ezzel együtt a szövegek magyarázata és értelmezése, ami mindmáig nélkülözhetetlené teszi a különleges felkészültségű szakemberek munkáját.

A *Bizánci Császárság* (330–1453), a Római Birodalom örököse, az államigazgatásban már külön részlegzet hozott létre a külügyek intézésére. A Külügyi Hivatal a *nagy logothéta* (logothéta: magas rangú állami beosztott, kb. bírodalmi kancellár) irányítása alatt állt. Bevezették a diplomataképzést és a követeket írásban megfoglalmazott felhatalmazással küldték más uralkodókhoz. A bizánci diplomáciai gyakorlat intézményesített számos további szigorú formálítást is.

A *római pápák* az V. századtól kezdve megbízottakat tartottak Bizáncban, nevük *appokriszarius* (bizonyossághoz) volt. Később a *római egyház* rendszerezette a követküldés (*legátus*) rendszert, hozzájárulva így az *állandó követiségek, képviselők* kialakulásához.

Nagy *Károly* (772–814) karoling uralkodó a követküldés gyakorlatát követve már a legendás *Harun al-Rasid* (766–809) bagdadi kalifával is tartott fenn kapcsolatokokat. A karoling uralkodói hivatalokban alakult ki a *kancellár* (hivatalfőnök) rang és a királyi döntések sem emelkedtek jogerőre, amíg a királyi archívum kancellárja el nem látta kézjeggyével.

A *cancellarius* a római hivatalokban fontos ajtónálló nevéből származik. A *kancellária*, mint kormányhivatal, később az osztrák és a német államigazgatásban kapott fontos rangot és számos országban ma is alkalmazott szervezeti és megnevezési forma.

A XV–XVI. században Európában a diplomáciai képviselőknek két kategóriája volt:

1. *Legátus*, Ministro, Ambaissar;
2. *Nuntio*, Missus, Mandatorio, Residens, Agens.

Híres emberek követi megbízása gyakori eset volt. Firenze követei voltak *Dante Alighieri* (1265–1321), *Francesco Petrarca* (1304–1374), *Giovanni Boccaccio* (1313–1375), *Niccolò Machiavelli* (1469–1527). A híres németalföldi festő, *Peter Paul Rubens* (1577–1640) missus volt Spanyolországban.

Ez a nem igazán követi megbízás később a konzuli rendszerben folytatódik.

Az állandó követiségek, képviselők létesítése a pápai legátusi rendszerből alakult ki és minőségi változásokat eredményezett.

Az első állandó követiséget a szakirodalom szerint a firenzei *Cosimo de Medici* létesítette Milánó hercegénél, 1450-ben.

Más források szerint viszont *Zsigmond magyar király* már 1425–1432 között állandó képviselőt tartott *Visconti* hercegénél.

Ezután az állandó követiségek száma fokozatosan nőtt. Elsősorban az olasz városállamok létesítettek diplomáciai képviselőket Londonban és Párizsban. 1519-ben jelent meg Párizsban az első brit követ.

Az állandó – vagy tartós – követküldési rendszer klasszikus gyakorlata a *Vencel Kézírsaságban* (V–XVII. század) alakult ki, amelynek alapelvei:

- a követ néhány évig marad kiküldetési helyén;
- a követ kiutazása előtt kormányától pontos, írásbeli utasításokat kap;
- a követ tevékenységéről, a rábízott ügyek intézéséről (gyakori) időközökben jelentést küld;

– a követi jelentések rejtélyes írással készülnek;
 – hazatérése után a követnek tevékenységéről részletes jelentést kell készítenie, valamint

– elszámolást kiadásairól (amit a kincstár csak részben fedez), de
 – a fogadó állam kormányától semmitféle kedvezményt sem fogadhat el.

Más országok szokásai szerint viszont a követ magánvagyonából fedezte ki-
 küldetésének minden költségét.

V. *Károly császár* 1550-ben elrendelte, hogy követek, azaz első rangú küldöttek csak első rangbeli hatalmak között cserélhettek. Kisebbség csak alacsonyabb osztályú diplomátokat küldhettek. Ez az elv még közel háromszáz év múlva is fennállt.

Az 1719-ben kelt „*Theatro Cereemoniale Historica Politicum*” szerint „Mivel a nagy urak a világban nem mindig találkoznak személyesen, noha sokminden kellene egymással megtárgyalniuk, olyan embereket szolgálatait igénylik, akik nevelikben tárgyalnak és egyezményt kötnek, államaik érdekében minden módon figyelembe vételeivel. Ezeket az embereket *legatusnak* (küldöttnek) nevezik. Egy küldött tiszteltettségű személy...”

A különleges követi megbízatások régóta sajátosan fontos megbízatást jelentek, általában rendkívüli nemzetközi találkozók (esküvő, jubileum, nemzeti ünnepek, alkalomok) születésnapja vagy temetése stb.) alkalmából. Természetesen a megkülönböztetett szinten való megjelenés, vagy képviselői rangú követet küldött hozzá, s ezért utóbbiak külön levélben kellett biztosítani a cárnő, hogy az ő követe „mindenre felhatalmazott” (*plenipotentiaire*). Eitől kezdve használják a „*rendkívüli felhatalmazott nagykövet*” címet.

A fejlődés számos kerülményre kényszerült, amíg a népjog elméletének leszármazásával, az egyes országok diplomáciai szolgálatainak megszervezésével, a diplomáciai beosztottak rangjával kapcsolatos viták után kialakult a mai diplomáciai szolgálat és rend.

Az 1815. évi Aix-la-Chapelle-i Kongresszuson sikerült az európai államoknak egyezményes alapon meghatározni a diplomáciai képviselők kategóriáit. E négy kategória volt:

- követek, pápai legátusok és pápai nunciusok,
- rendkívüli követek (*envoys extraordinaires*) és meghatalmazott miniszterek (*ministers plenipotentiaires*),
- miniszter-rezidensek,
- ügyvivők (*chargés d'affaires*).

Néhány további történelmi támpontot adnak a diplomáciai elvek és szolgálat kialakulásához:

- *Richelieu* (1585–1642) kardinális „politikai végrendelete” (új Franciaország létrehozása a történelmi Gallia helyén, minden eszközzel);
- a harmincéves háborút lezáró, 1648. évi „Westfaliai Szerződés”;
- az 1815. évi Bécsi Szerződés;

Az 1815. évi Bécsi Kongresszus szellemében nagyköveteleket a nagyhatalmak küldhettek egymáshoz. E nagyhatalmak voltak: *Ausztria, Franciaország, Nagy-Britannia, Oroszország, Poroszország*; hagyományosan pedig *Spanyolország és Törökország*. De egyre újabb országok ismertették el nagyhatalmi helyzetüket, mint *Olaszország*, az *Amerikai Egyesült Államok*, *Japán*. A nagykövetelek száma így gyorsan növekedett, és hamarosan minden állam csak nagyköveteleket küldött. A Bécsi Kongresszus után kezdtek elismerni a diplomáciai szolgálatot *sak-mának*, megkülönböztetve a diplomatait az államférfitől vagy politikusától.

Az 1815 és 1961 közötti átalakulás szemléltetésére érdemes megjegyezni, hogy a korábbi szabályozásból gyakorlatilag kikopott egy rang, a „miniszter-rezidens”.

A diplomácia történelme nem nélkülözheti a Szovjet-hatalom (későbbi *Szovjet-unió*) saját politikai elvei szerint kialakított gyakorlatát. Ennek alapelvei voltak – a titkos diplomácia megszüntetése, – a néphez való közvetlen fordulás.

A titkos diplomácia megszüntetése mindmáig reménytelen megoldás maradt, hiszen a *hátter-diplomácia* mindig is a konkrét diplomáciai rendezések előfeltétele.

A néphez való közvetlen fordulás az utóbbi évtizedekben minden társadalomban és országban új formákat öltött. Saját történelmünkben sem kell példáért messze visszamenni.

Az 1945-ben létrejött *Egyesült Nemzetek Szövetsége* (ENSZ) a nemzetközi kapcsolatokban és a diplomáciában világméretű fórumot teremtett az országok, államok és népek közötti konfliktusok rendezésére. Szervezte, működési elvei és tevékenységének gyakorlati új diplomáciai eljárásokat is bevezetve meghatározó jelleggel bírunk nemzetközi politikájára.

1949-ben alakult meg az *Észak-atlanti Szerződés Szervezete* (NATO, *North Atlantic Treaty Organization*). Katonai jellege miatt számos olyan szabályt és vitasablon és a hadseregeken belül volt szokás. A Szervezettel kapcsolatos ügyek inkább ezeknek a sajátosságokat ismerni kell.

Az *Európai Unió* az 1951-ben aláírt első sokoldalú európai gazdasági szerződés, a *Montánunió* óta napjainkig lényegi változáson ment át és most is átalakulóban van (2004. évi bővítés). Alapvető szerepet töltött és tölt be a diplomácia, a nemzetközi kapcsolatok szabályainak és szokásainak egyszerűsítésében és terjesztésében.

A diplomáciai kapcsolatok és képviselők jogainak és feladatainak ma is érvényes megfogalmazását az 1961. évi *Bécsi Szerződés* tartalmazza.

A Bécsi Szerződés a képviselők vezetőit (lényegében a képviselőköt) három osztályba sorolja:

- az államfőhöz akkreditált nagykövetelek, nunciusok, pronunciusok, főbiztosok,
- az államfőhöz akkreditált követelek, miniszterek és internunciusok,
- a külügyminiszterhez akkreditált ügyvivők.

A vizigótok a Római Birodalom bukása után az V. században olyan törvényt hoztak, amely megengedte, hogy a külföldiek ügyében saját hazai törvényeik szerint intézkedjenek. A bíróként közreműködő külföldieket *telenerii*-nek hívták. Ez már a külföldön rezidens mai konzul közvetlen elődjének tekinthető.

Megindult a külföldieket az adott államban, illetve az állampolgárokat külföldön képviselő konzulok szakosodása is (jogi- vagy bíró-konzul, kereskedelemi konzul, tengerentúli konzul stb.).

A consul eredetileg a várósi előljárók megnevezése volt, sok európai nyelv államapparátusába földiek vitás ügyeinek rendezése a *ius gentium* alapján.

A rómaiak hasonló rendszert alkalmaztak: a *patronatus*, a képviselő a *patron* vagy *protector* volt, akit többnyire a kormány nevezett ki, de esetenként a másik állam kormányától kapta a megbízatást. *A praetor peregrinus* tiszte volt a kül-

Joga és kiváltsága volt, hogy az államaink közötti háború idején is a másik államban maradjon, személye és vagyona védelme alá esett, árukat exportálhatott és importálhatott, földtulajdonát vásárolhatott, saját pecsétjét használhatta.

Feladatai voltak többek között: a külföldiek védelme a helyi hatóságok előtt, tanúként szerepelt a külföldiek oldalán, közreműködött külföldiekkel költendő szerződések előkészítésében, valamint a háborúk megelőzésében és gyakran követi feladatokat látott el abban az országban, amelynek polgárait hazájában képviselte.

A görögöktől követhető jól nyomon. Az *ókori Görögországban* az idegenek semmiféle politikai joggal nem rendelkezhettek, mivel azonban politikai vagy jogi természetű ügyeik természetesen lehettek, a kormányzat jelölt ki képviselőt. Ezt a rendszert nevezték *proxenoi*-nak, a megbízottat *proxenus*-nak (annyi, mint konzul).

A konzulátus intézménye

Küldgyminisztériumánál. Azok teendőit, de nem az államfőnél van akkreditálva, hanem a fogadó ország *Az ügyvivő* a követ vagy a nagykövet távolléte vagy hiánya esetén látja el de a fogadó állam kormányfőjével nem tart fenn közvetlen kapcsolatokat.

A követ a fogadó állam kormányfőjénél van akkreditálva, képviseli országát, követ is megkaphatja a „rendkívüli és meghatalmazott” címzést.

A rendkívüli nagykövet meghatározott ügy rendezésére küldik. *A rendkívüli és meghatalmazott nagykövet* pedig a legfontosabb problémák megárgyalására vagy különösen ünnepélyes rendezvényeken való részvételre. Illyenkor ezek rangsorban megelőzik a küldő ország állandó nagykövetét. De az állandó nagykövet is megkaphatja a „rendkívüli és meghatalmazott” címzést.

A követ a fogadó állam kormányfőjénél van akkreditálva, képviseli országát, követ is megkaphatja a „rendkívüli és meghatalmazott” címzést.

A nagykövet a fogadó állam kormányfőjénél van akkreditálva, de nemcsak államát, hanem annak államfőjét is személy szerint képviseli és a fogadó állam kormányfőjével közvetlen kapcsolatokat is tart.

Kissé bővebben kifejtve, a jelenlegi gyakorlatat röviden a következőkben foglatható össze:

A diplomáciai gyakorlat törvényszerűen évszázadok tapasztalatait ötvözi. Ezért a mai diplomáciai események megértéséhez nélkülözhetetlen bizonyos, nagyrészt hagyományokon alapuló szabályok, szokások, eljárások ismerete. A diplomáciai küldöttek talán legösibb joga a sérthetetlenesség (*immunitás*), mint az ellenfelek közötti kapcsolattartás alapvető feltétele. Az ehhez tartozó megkülönböztetett

Diplomáciai fogalmak – ma

Ennyi konzuli tisztviselő alkalmazására csak ritkán van szükség (nagy népességű államok szoros vagy gyakori gazdasági, kulturális, egyéb kapcsolatai, tömeges turizmus stb.), hazai gyakorlatunk szerint nagykövetségeinken a konzuli teendőket egy fő látja el.

mészetesen van diplomáciai rangja is. A konzuli cím nem diplomáciai rang, hanem beosztás, de a konzuloknak ter-

- főkonzul,
- konzul,
- alkonzul,
- konzuli ügyvivő.

A konzulátus tagjainak besorolása:

70

nyire: *tiszteletbeli konzul*.

nyújtának a helyi magyar érdekek képviselésére. Utóbbiak megnevezése több- e tiszttség ellátásával, akinek gazdasági, kulturális, egyéb kötődései biztosítottak például az ország fővárosában – olyan helyi állampolgárságú konzult biznisként megban olyan körzetekben, ahol helyileg nincs magyar diplomáciai képviselő, csak lomata volt. Az utóbbi években viszont ismét megszokottá vált, hogy – elsősor- deltség (nagykövetség) keretén belül működött, a konzuli magyar kiküldött dip- Magyarország konzuli szolgálata az utóbbi évtizedekben a diplomáciai kiren- tását is. A példa más országok részéről hamar követésre talált.

A XV. század európai háborúinak következtében a konzulátusok rendszere hanyatlásnak indult, de a XV. században ismét fejlődni kezd. Fordulópontot jelent Colbert francia miniszter 1681. évi *Marine Ordinance-a*, amely jelentős részé- ben a konzulátusokkal foglalkozik: így konzulok rendszerezését a fontos keres- kedelmi központokban, akik segítik a normális diplomáciai kapcsolatok fenntar-

A tengerhajózás fejlődésével és bővülésével együtt jöttek létre a *tengerhajózási törvény- könyvek (Maritime codes)* lényegében a konzuli, képviselői rendszer formáját be- vezetve. (Például: *Lex Rhodia, Consulate del Mare, a Hansa Városok Ligájának kereskedelmi konzulátusai szerte Európában*.)

Hasonló gyakorlatot alkalmaztak a kínaiak a VIII. és az arabok a IX. században. Az olasz *vitroszállamok* már 1196-ban alkalmazták konzulokat Levanteban (a Földközi-ten- ger keleti partvidékén, az Ázsiából érkező áruk hajóra rakásának helyén, vagyis fontos keres-

bánszód részleteit korábban a „*területen kívülség*” (önmagában jogi fikció), ma a „*diplomáciai kiváltságok és mentességek*” címszáva alatt foglalják össze. Elemrei a következők:

- a *személyi sérthetlenség* (az ezzel kapcsolatos jogszabályok a diplomáciai küldöttekre, családtagjaikra, a diplomáciai képviselőknek, illetve a diplomáciai képviselők lakásában alkalmazott személyekre vonatkozóan természetesen különböző fokozatokat tartalmaznak);
- a *követség (vagy képviselői épületének sérthetlensége)*; ezzel azonos elbírálás alá esik a diplomata lakása, valamint más, diplomáciai célú helyiségek (pl. iktatárak) is;
- a *jogi mentesség* (magánjog, a büntetőjog és egyéb belöldi jogi előírások tekintetében egyaránt);
- az *akadályozatlanság hírközlés joga* (a küldő állam illetékes hazai szerveivel, illetve más országokban lévő követtségével);
- az *udvariasági alapon megadott kiváltságok* (pl. a családtagok hatósági bejelentkezés alól való mentesítése).

A *nemzetközi szervezettel* kapcsolatos tisztaság, illetve megbízásuk alapján diplomáciai mentességet élveznek;

- az ENSZ, illetve szakosított intézményeinek alkalmazottjai,
- az államok ENSZ-képviselői,
- a hágai Nemzetközi Bíróság bírái, illetve a Felek Bíróság előtt tárgyaló képviselői,
- a hágai Nemzetközi Állandó Választott Bizottság konkrét ügyben kialakított ítélszékének tagjai,
- azon nemzetközi bíróságok tagjai, akik mentességet nemzetközi szerződés vagy szokás biztosítja.

A *diplomáciai feladatok* gyakorlatilag a nemzetközi kapcsolatok egészére kiterjed. Legfontosabb feladatok azonban:

- a politikai képviselő minden vonatkozásban (kétoldalú kapcsolatok, harmadik országok, nemzetközi szervezetek vonatkozásában, vagy nemzetközi kihatású, nem politikai eseményeknél); e témákban folyamatos kapcsolattartás a fogadó állam illetékes hatóságaival;
- a küldő és a fogadó ország magas rangú vezetői és delegáció közötti találkozó, illetve a nemzetközi diplomáciai konferenciák és egyéb rendezvények, vagy az azokon való részvétel előkészítése, felhatalmazás alapján a tényleges részvétel és képviselő;
- a diplomáciai érintkezés gyakorlati lebonyolítása;
- a nemzetközi szerződések előkészítése, tárgyalása, megkötése.

A diplomáciai képviselőknek további sokféle feladatai vannak, amelyeket a konzul, a kereskedelmi tanácsos, a katonai attasé, a kulturális ügyekért felelős titkárság, illetve természetesen a nemzetközi szokásoktól, a kétoldalúan egyeztetett megoldástól függően.

A követtségi beosztás, rangsor meghatározása mindig a küldő állam joga (az említettek szerint a vonatkozó megállapodások és nemzetközi szokások alapján). Ezt a sortrendet a fogadó országok külügyminisztériumai az országukban működő összes diplomáciai képviselőre vonatkozóan rendszerezsen kiadják – diplomáciai használatra.

A diplomáciai képviselőt vezetője a *nagykövet* (követ, esetenként a küldő állam sajátos, más megnevezésével), helyettese az *első beosztott*, aki a nagykövetség is helyettesíti annak távollétében (*Chargé d'Affaires ad interim*). A további beosztások között az alábbi sorrend ad eligazítást:

- Követ-tanácsos,
- I. osztályú nagykövetségi tanácsosok,
- II. osztályú nagykövetségi és követtségi tanácsosok,
- I. osztályú nagykövetségi és követtségi titkárok,
- II. osztályú nagykövetségi és követtségi titkárok,
- III. osztályú nagykövetségi és követtségi titkárok,
- Nagykövetségi és követtségi attasék (gyakran szakattasék),
- Nagykövetségi és követtségi segédattasék,
- Irattáros titkár (tulajdonképpen az igazgatási személynéhez tartozik, de a diplomáciai beosztottak névsorába is felvehető).

Az attasék rendelkezhetnek magasabb ranggal (pl. tanácsos) is. Lehetnek más rangok is (különösen a nemzetközi szervezetekben) pl. az ENSZ-nél működő képviselőkben e rangok helyeit tanácsadók, szakértők szerepeltetik, de ezek a rangok a diplomáciai gyakorlat szerint jól azonosíthatók a hagyományosokkal.

A diplomáciai rangú képviselőket minden országban a *Diplomáciai Testület* fogja össze. Ebből eredetileg az ugyanazon kormányhatal akkreditált diplomáciai képviselőket-vezetőket tartoznak, de tágabb értelemben beleveszik a képviselőket a rangban legidősebb – azaz legfrissebben kinevezett – nagykövet (bár egyes országokban a *papai nuncius*, gyakorlatilag a Vatikán „nagykövete” hagyományosan ettől függetlenül elsőbbséget élvez).

A *doyen* feladata elsősorban a Diplomáciai Testület egyességének elősegítése, azok tagjai között, illetve azok tagjai és a fogadó állam illetékesével való jó kapcsolatok fenntartása. Az előadódó problémák esetén rendezés céljából a *doyen* saját vagy kollégái kezdeményezésére járhat el a helyi diplomáciai ügyintézésben, ami gyakorlatilag minden érintett fél egyetértésével történik. A *doyen* kötelessége értelmezni sokféle protokollaris feladat (a pohárköszöntőtől kezdve a távozó nagykövet ajándékozásához szükséges pénzeszközök összegyűjtésén át a gyászbeszédig stb.) ellátása a kollégáink nevében.

A diplomáciai kapcsolatok sokféle érdekes és kényes kérdést vetnek fel ezzel kapcsolatban is. Ha például a nagykövetséget küldő államok egymást diplomáciailag nem ismerik el, de képviselők az adott országba akkreditálva vannak, a *doyen* feladata lehet a diplomáciai kapcsolattartás, egyformán, mindkét nagykövet felé. A *doyennek* kell eljárnia a helyi külügyminisztérium felé, ha a diplomáciai testület tagjait hatósági intézkedések miatt sérelmek érik. (Nem egyedülálló példa: a tilosban parkírozó diplomata rendszámtű gépkocsik elszállítása.)

A *doyen* helyett esetenként rang szerinti helyettesének, vagy másféle diplomáciai és gyakorlati elvek szerint meghatározott funkcionális helyettesének kell e feladatokat ellátnia. Ilyen ügyek rendezésére (távozó nagykövetsék számára bűcsőfogadás megrendezése) esetenként valamilyen (a távozóval jó kapcsolatokban lévő) nagykövetet kérnek fel, aki gyakorlatilag a *doyen* helyett és nevében jár el.

Protokolláris kötelességek terheli a *doyen felelőségét (doyenne)* és a nagykövetségek, diplomaták feladatát (vendéglátás, fogadás, feladás, hölgyeknek bemutatása, hölgyeknek rendezett összejövetelek stb.).

A diplomáciai eljárások

Az átlagpolgár előtt többnyire rejtve maradnak. Ez érthető az adott esetek bízalmasságát, sőt szigorúan titkos jellege miatt, amelyeknek nyilvánosságra hozatala meghatározott eredmények elérése előtt értelmetlen vagy éppen azok kilátásait romlíthatná. Maguknak a folyamatoknak az általános ismerete viszont közérdekű dolog.

Allamfő államfő fogad. Miniszterelnök miniszterelnököt. Miniszter minisztert. Miniszterelnök, miniszter az államfő is. Állami funkcióval nem rendelkező üzletembert a miniszter, a miniszterelnök, az államfő, Pártok, társadalmi, nemzeti szervezések vezetőit hasonlóképpen. Vallási vezetők tesznek látogatásokat, vagy fogadják őket magas állami szinten. A legkülönbözőbb – politikai, gazdasági, tudományos, idegenforgalmi – szervezetek rendezik éves közgyűléseiket, konferenciákat meghatározott időben, országban, semmi sem történik vételenül. Különösen a diplomáciában nem. De az említett szervezetek találkozóinak előkészítésében és megszervezésében is fontos a diplomáciai előkészítés. Ez persze lehet közvetlen és közvetett is. A szervezés a színpadon zajlik: akár a színházban, csak a tét sokkal nagyobb. Ezért hozzátartozik a tárgyalási alapelvek tisztázása, a tárgyalások menetének, formalitásainak meghatározása, a biztonossági intézkedések fogantatása (különös megállapodással vagy szervezésben), a protokolláris kötelességek, valamint a sajtónyilatkozatok tartalmi (esetleg szövegszerű) egyeztetése.

A diplomáciai kapcsolatok felvétele és az ehhez kapcsolódó diplomáciai képviselők letétele a nemzetközi kapcsolatok (kiépítésének) egyik legfontosabb aktsza.

Manapság egyetlen ország sem maradhat elszigetelődve a nemzetközi politikától. A nemzetközi jog és a nemzetközi politikai szervezetek intézményes lehetőségeket teremtenek a kapcsolatfelvételre még a legnagyobb politikai vagy akár háborús szembenállás esetén is. Mindennekellát fennáll a lehetőség speciális megbízott küldésére; ha ezt a kölcsönös viszony nem teszi lehetővé, közvetíthet egy, mindkét országban követséggel rendelkező harmadik ország vagy nemzetközi szervezet (pl. ENSZ).

A diplomáciai képviselőt küldő állam joga a képviselő személyének meghatározása, a fogadó állam joga annak elfogadása. Az előzetes egyeztetés során a küldő állam rendszerint rövid életűrajzzal és pályafutásával bemutatásával jeleníti be az adott diplomáciai funkcióra kinevezni kívánt jelöltet. A fogadó állam ezt saját megfontolásai alapján fogadja el vagy utasítja vissza. A megfontolások mindkét fél részéről sokféle lehetnek, de csak formális, nem tényező indok-

lást igényelnek. (Az alapos előkészítés következtében az elutasítás ritka, és még ritkábban kerül nyilvánosságra.)

Az elfogadás folyamata az *agrédation*, az elfogadó dokumentum az *agrément*. A bemutatkozó (nagy)követ, a konzuli bemutatásának formalitásairól a mindenkor diplomáciai szertartásrendi részletesen intézkedik. (Bemutatás az államfőnek, bemutatkozás a már korábban ott akkreditált nagykövetségnek, vagy hivatalos bejelentés az akkreditálás alkalmából. Más szabályok vonatkoznak a diplomáciai képviselőt alacsonyabb beosztású alkalmazottainak az illetékes partnerekkel való bemutatására.)

A diplomáciai tevékenység ellátására elfogadott személyeket *persona grata* fogalommal jelölik. Az el nem fogadottakat, vagy akiknek a további működését nem kívánják, *persona non grata* (nem kívánatos személy) jelzéssel minősítik, ami gyakorlatilag egyenértékű a kiutasítással.

A *diplomáciai kapcsolattartás* szöbeli, írásbeli és személyes formában kifizető és nemzetközileg egyeztetett szokásrend igazít el.

A diplomáciai képviselők tagjai az általános szabályok szerint csak a fogadó állam külügyminisztériumán keresztül tarthatnak kapcsolatot annak állambiztonsági szolgálataival.

Ennek sokféle fajtája lehetséges. Csak példaként: a nagykövet meghallgatást két a miniszterelnök, a miniszterelnök meghívja a nagykövetet (sűrűs ügyekben ez a nap vagy éjszaka bármely órájában lehetséges), alacsonyabb rangú diplomáciai beosztottak a Külügyminisztérium illetékes referatúráin (területileg illetékes osztályain) keresztül létesítenek és tartanak fenn kapcsolatot.

A *mozgás szabadsága* a diplomáciai képviselők számára az akkreditáló országon belüli és harmadik országon keresztül alapvető diplomáciai jog, amelyeket megfélemlítő rendelkezések szabályoznak.

A *diplomáciai képviselők* alapvető feladata államuk képviselésén túl *kormányközi tárgyalások* az akkreditáló államban végbejövő legkülönbözőbb eseményekről, folyamatokról. Ezek bizalmas jellegűek, amelyekbe a küldő diplomáciai képviselő és küldő államnak illetékesei kívül betekintésre senkinek nincs joga.

Az ilyen jelenségeket és tárgyalásokat ma már rendszerint rejtelelve, a legkorszerűbb hírközlési eszközökön keresztül továbbítják – a gyorsaság rendkívül fontos. Kiseb jelentőségű vagy nagyobb terjedelmű anyagokat, a diplomáciai személyzet magán- vagy hivatalos levelezését azonban gyakran fúrtszolgálat (rendszeres vagy alkalmi) biztosítja. Ezeket diplomáciai jelzéssel látják el, megfélemlítő okmányokat adnak melléje és a címzettéig érkezésig men- tességet élveznek felbontás, betekintés alól.

A diplomáciai levelezés „földidőzragadt” korszakában azonban ismeretes volt olyan *nyílt levél* is, amelyet azon állam illetékes szervei, amelyekben a fúrt átadtak, felbonthattak: a küldő ezáltal mindegy tanúsíthatta a benne foglaltak jó szándékú voltát.

A diplomáciai képviselők látogatásai a fogadó állam legkülönbözőbb szerveinél, vállalatainál, társadalmi, kulturális és pártvezetőinél – az említettek figyelembevételével – a nemzetközi kapcsolatok mai sokrétűségénél mindennapi gya-